

282398

Вулашківська
1919.

РІЧНИК XX.

ТОМ LXXIV.

КНИЖКА IV—VI.

КВІТЕНЬ—ЧЕРВЕНЬ.

З М І С Т :

Ол. СЛІСАРЕНКО: Поезія . . .	3
М. ТЕРЕЩЕНКО: Щастє із- за морь	4
Пісня	4
Б. МАНДЖОС: Вечір	5
АРКАДІЙ КАЗКА: Самотність . . .	5
М. КР—СЬКІЙ: Первісне	6
ГОРАЦІЙ: Хвала сільському життю (Пер. М. Зеров).	7
М. ІВЧЕНКО: Легкий хліб	11
М. М. КОЦЮБИНСЬКИЙ: , Листи до дружини	26
ПАНАС МИРІНІЙ: Новія	41
П. СТЕБНИЦЬКИЙ: Держав- ний іспит	60
В. МЯКОВСЬКИЙ: Культур- ні здобутки	66
П. ФИЛИПОВИЧ: Молода українська поезія	76
БІБЛІОГРАФІЯ	81
Видаєня надіслані до редакції . . .	95
Від редакції	96
ОГОЛОШЕННЯ.	

ЛІТЕРАТУРНО-
НАУКОВИЙ
ВІСТНИК

П

К И Ї В.

Друкарня Всеукр. Коопер. Видавн. Союзу.

Дозволено військисвою цензурою.

Приймаєть ся передплата на газету .

ПРОМІНЬ

що виходить щодня, крім понеділків і днів ціоля свят.

Тимчасова передплата 100 карб. на 1 місяць.

Адреса: *Київ, Інститутська, 22.*

Приймаєть ся передплата на

СЛОВО

щоденну громадсько-політичну і літературну газету.

Тимчасові умови передплати: 100 карб. на 1 місяць.

Адреса: *Київ, Михайлівський пр., 33, м. 1. Тел. 10—58.*

Трьохмісячний часопис

КНИЖНИЙ ВІСТНИК

журнал бібліотекознавства і просвіти, видає Всенародної (Національної) Бібліотеки при Укр. Акад. Наук у Києві, має виходити в 1919 р. зшитками в 4—7 аркушів під редакцією *Ів. П. Житецького.*

Адреса: *Київ, Гоголівська, 22, пом. 3.*

Приймаєть ся передплата на історичний журнал

НАШЕ МИНУЛЕ

Журнал містить на своїх сторінках статті і розвідки з історії України, історії укр. письменства, культури і мистецтва, мемуари і листування історичних діячів, матеріали з побутової історії і історії політичного і національного руху на Україні. Широку увагу присвячено владілу критично-бібліографічному і хроніці культурного життя в зазначеному обсязі. Журнал виходить під редакцією *П. І. Зайцева.*

Адреса: *Київ, Вид-че Тов-во „Друкарь“ Хрещатик 50.*

Приймають ся замовлення на 1919—1920 акад. рік на природничий часопис

Вісти Природничої Секції

Українського Наукового Товариства,

які виходять по часам року книжками 3—4 аркуші.

Вісти мають завданням об'єднувати наукові сили, що працюють коб досліджування природи України, сприяти розвиткові українського природознавства в наших школах, будити цікавість до природи серед нашого громадянства, та стояти в обороні природи.

Ціна на 1919—20 акад. рік — 60 гривень.

Адреса: *Київ, Вел. Підвальна 36, пом. 8.*

ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ ВІСНИК

РІЧНИК XX

ТОМ LXXIV

БІБЛІОТЕКА
Івано-Франківського
педагогічного Інституту
ІВ. 282398

ІВ 282398
282398

Державна Публічна
БІБЛІОТЕКА УРСР
118.

1919.

Друкарня Всеукр. Коопер. Видавнич. Союзу. Хрещатик, 40.

ОЛЕКСА СЛІСАРЕНКО.

* * *

Збіраю колоски у полі,
А люде складають ожереди.
Знаю: буде і на мою долю
У щільниках Божих крапля меду.

Наберу оберемок, а люде навантажуть мажі,
Поки за стернами стихне сонце.
Все одно у Господній пряхі
Буде і мое волоконце!

* * *

В кучерях моїх сивіє волос...
(Суму не вигадують поети!), —
Вечером на стиглий колос
Серебро розбризкали клярнети.

Вечером блакитні плащаниці
Золотом західнього обшиті,
А душа Великоднем іскрить ся
І забути хоче сиві ниті.

Та вплели ся у мою відраду
Міддю вечора забарвлені сонети.
Вірю я холодному свічаду:
Суму не вигадують поети!

М. ТЕРЕЩЕНКО.

Щастє із-за морь.

Заплітала в русу косу маків цвіт —
Заплітаючи співала молода :
„Як спинити прудкобіжність сонних літ,
Як душа у згадках про життє рида...“

Росплітала русу косу — цвіт опав,
Росплітаючи, долиною співа :
„Як весною промінь соняшний засяв,
Як полями розвиваєть ся трава...“

Припадає і голубить пишний мак —
Припадаючи, співала в сьайві зорь :
„Як милує чорнобровую козак,
Як прилине наше щастє із-за морь...“

Пісня.

Що в долині білі вівці,
А на кручі гай...
Росплели ся коси дівці,
Журно серцю вкрай.

Покохала вперше вірно,
Він-же зрадив їй!
„Я ображена безмірно —
Кинув без надій...“

І пішла шукать розмаю,
Аби втишить біль.
„Ой втоплю ся я в ручаю,
Як не стріну зілля...“

Що в долині запах [рути,
А в гаю жалі.
„Ой заснути-б, ой заснути
В потойбічній млі!“

БОРИС МАНДЖОС.**Вечір.**

Я знов прибіг до тебе на хвилинку,
В руках Олесь, на серці давній сум;
І дивить ся, як перше, на ялинку
Куток зелений, повний мрійних дум.

Я так хотів читать тобі про море,
Розказувать, що серце знов болить,
Що смуток мій, неначе дух прозорий,
Уносить ся в далекую блакить.

Я так хотів в очах твоїх таємних,
В озерах тих, що сяють мов топаз,
Тонуть і виринать, — і мрій надземних
Та чарівних зазнати на той час.

Душа ж твоя, мов казка, фантастична,
Забула спів, що в серці беть ся десь, —
І ти глядиш, байдужно-іронично,
Як журить ся в руках моїх Олесь.

АРКАДІЙ КАЗКА.**Самотність.**

Тріолет.

Самотність — мій найперший друг,
Який ніколи не покине.
Під час роспуки: хто прилине? —
Самотність, мій найкращий друг.
Вона зі мною дні наруг
І зраду друга разом стріне...
Самотність — мій найперший друг,
Який ніколи не покине.

М. КР — СЬКИЙ.

Первісне.

Жено, чого плачеш ти ?

(Іо., 20, 15).

Було перед-світом. Душа дрімала,
 Моя чудна душа, в примрійнім сні...
 Із хаосу інертності зринала,
 Бючись крилом в глибокім вирі тьми.
 Було се так; і тіло чуйно спало,
 Спочивши по тяжкій денній борні.

Збудились перші очі гостро-чуйні,
 Збудили ся не зразу: твій огонь
 Прогнав примари всі криваві й буйні,
 Прогнав дитинно-вічний, темний сон, —
 Тоді я перейшов свій творче-струйний
 Призначений від роду Рубікон.

І вперше з тих часів, як існувало,
 Незнаєме, незримее ніким
 Пізнав, побачив я хоч мало мало,
 Хоч з почуттям болючим і важким;
 В той час і я свідомее настало,
 Зродившись з хаосу вогнем ясним.

Почув я жаль. Чудне чуття, незнане!
 То вперше став на світі чоловік.
 Я придивлявсь до зігнутого стану
 Й заплаканих над каганцем повік:
 Я знав, що швидко-швидко день настане —
 День не вечерній, довгий на вік-вік!..

ГОРАЦІЙ.**Хвала сільському життю.***Сатири II, 6.*

Тільки і мрії було, — щоби клаптик малесенький поля,
дім, огород і криниця з веселим струмком біля дому,
а на узгіррю, над домом, лісок... Та богі милосердні
більше і краще послали¹⁾, і ліпшого я не жадаю,
тільки, Меркурію, ти закріпи мій маєток за мною.
Я бо не збільшив його ні крутіємством, ні здирством безбожним,
я і не зменьшу його марнотратством та власним недбальством;
я ні хвилини не думав, щоб той або иньший куточок
до володіння свого приорати і вирівнять межі;
жадних скарбів не збирав, не мріяв: „От горщика з сріблом
випадком в полі знайти б і, приятель Геракла²⁾ здобувши,
стати як власник он-той, що у наймах колись побивав ся“.
Я задоволений з того, що маю, і прошу одного:
„Отче! пошли, щоб худоба моя (аби тільки не розум!)
сита була і гладка³⁾ і ласкою щасна твоєю“.

Наче в твердині якій, я на хуторі в горах укрити ся,
що ж тут найти для сатир і для пішої Музи моєї?
Не дошкуляють тут нас а-ні Австер, ні те честолюбство,
а-ні пропасниці люті, ні смерти осінній ужинок⁴⁾.

Боже досвітніх годин, ти, що Янусом зватись волієш!
з тебе веліли безсмертні всі справи й труди починати,
з тебе щоденна моя починаєть ся пісня в столиці.

¹⁾ Незабаром по виході першої книги „Сатир“ (35 р. перед Хр.). Меценат, вельможний патрон Горація, подарував йому невеликий порівнює маєток в Сабінських горах, недалеко від Риму. Кількома роками пізніше (в-осени 31 р.) поет написав там сю свою сатиру, присвячену радощам сільського життя.

²⁾ Геракла в Італії уважали богом, що зберігає і одкриває скарби.

³⁾ Ситий, налитий салом розум, pingue ingenium — означенне обмеженої, тупої людини.

⁴⁾ Австер (широко) задушливий, сухий вітер з Африки. Горацій сливе що не відчуває його в своєму затишному куточку, так само як не відчуває страшних пропасниць, що лютували в Римі в серпні та вересні.

Вдосвіта ти коло ліжка: „Вставай! ти ж здаєть ся, за когось маєш ручитись в суді, поспішай, щоб тобі не спізнитись. І чи то там Аквилон розлютив ся, чи то в сніговиці день найкоротший світа неохоче, а треба вставати, бігти, розштовхувать натовп, трудитись ліктями й плечима, щоби, добувшись до суду, „виразно“ зложити заяву. Тут і на мене гукають прохожі: „Чи ти божевільний, чи в невідкладній потребі спішиш, — на людей не зважаєш, а чи ти думкою вже з Меценатових світлих хоромах. Меду солодші для мене слова ті... Та тільки зйду я на Есквилин¹⁾, як одразу ж, мов хвилі, і в боки забуть ся і полетять через голову тисячі справ. — „Пострівай лиш, Росцій просив тебе бути у претора... завтра, о другій“.

— „Скріби²⁾ на збори тебе закликають... е справи важливі; Квінте, гляди ж, не забудь і не спізни ся“. — „Любий! ти ублагай Мецената, нехай лиш печатку поставить“.

Скажеш: „Гаразд, я попробую“. Ні! він настоє, молять.

Сьомий минає вже рік з того часу, як ти, Меценате, вперше зачислив мене до свого найтіснійшого кола; подорожуючи, став запрошати до власної реди³⁾, щоби було з ким в путі перекинутись словом незначним, „котра година?“ спитати, чи „хто з глядіяторів кращий?“ або згадати, що „ранком годить ся тепліш одягатись“.

І хоча речі такі ти довірити всякому можеш. я від тоді і до нині, що-дня, що-години, то більше з заздрощів клятих не маю спокою. На Марсовім полі грав ти зо мною в мяча: „Щасливий!“ зітхають навколо. Пройде по ринку якась поголоска, аж жах розбірає, всяк, хто не стрінеть ся, зразу ж до мене, питаєть ся: „Друзе! ти в тім вельможному колі, як свій, і ти знаєш напевно що там чувати про даків?⁴⁾“ — „Не знаю“. — „Ах, завше ладен ти

1) Горацій, вставши з ліжка, біжить спочатку ручитись за свого приятеля на форум, а з форуму має йти на Есквилинську гору, де жив Меценат, в ранішнім привітом, обовязковим для кожного клієнта.

2) Горацій один час займав посаду в квесторський канцелярії; хтось із його товаришів, зустрівшись з ним в Меценатовій господі, нагадує йому про засідання в якійсь спільній справі (de re comuni).

3) Реда (caeda, rheda) — легка коляска галійського походження.

4) Даки в нинішнім Семігороді та Румунії. Р. 31 перед Хр. боялись їхньої інвазії в північну Італію.

з нас глузувати“. — „Та хай мене бог покарає, — не знаю“. Стрінеть ся другий: „Не чув ти, де має нарізати Цезарь землю своїм ветеранам, в Італії, а чи де-інде?“ Я присягаюсь, не вірять; ззирають ся мов би на диво: он вам, погляньте, зразок, як уміють ховать таємниці.

Так і марнуеть ся день. А що вечора в серці молитва: „Хуторе мій, та коли ж я верну ся до тебе, коли ж я в давніх рукописах, сні і яснім безтурботнім довідлі той пожаданий знайду одпочинок од гамору й руху? Як і коли родичів Пітагора¹⁾ боби я побачу і біля них на столі огородинку, салом прилиту? Ночі блаженні, вечери богів, коли давнім звичаєм я й мої гості їмо перед ларом²⁾, а челядь проворна тим, що зосталось, живить ся. Пемо, та немає ніяких правил у нас божевільних³⁾, і кожний пе по охоті. Сей почуваеть ся в силі, — міцнійше вино вибірає, той попиває легеньке. Помалу зринає розмова, та не про те, що нам діеть ся в нас, по сусідніх господах, і не про те, як танцює Лепор. Обмірковуем завше речі поважні, що всіх нас обходять і завше на мислі: в чому покладено щастя, в чеснотах душі чи маєтку, що нас принаджує в дружбі, правдива любов чи вигоди, що є найвищим добром і де грані доброго й злого.

Первій, мій добрий сусіда, при кожній шасливій нагоді, нас навчає байками. Як стануть Арелія⁴⁾ славить за нечисленні скарби, він подумає й так починає: „Раз мишенятко оїльське, повідають, приймало мійського й щиро його, по хазяйськи, в убогій норі частувало. Завше ощадне, скупе, воно порішило цим разом справити бучний бенкет і для гостя свого дорогого не пожаліло ні зернят вівса, ні запасів гороху,

¹⁾ Пітагор забороняв своїм адентам уживати боби. Пізнійше вигадано було поясненне, ніби-то він твердив, що люде і боби одного походження.

²⁾ Вечеря одбуваєть ся, згідно з старим звичаєм, перед ларом (статуями домашніх богів), тобто в атрії, а не в триклінії.

³⁾ Звичайно, на бенкетах присутні обирали голову (magister convivii), на обовязку якого було визначати пропорцію вина і води в чашах. На хуторі в Гораций кожний з гостей вільний був визначати сю пропорцію відповідно до власного смаку.

⁴⁾ Арелій — особа близьче невідома. Правдоподібно, якийсь римський негодіант, що мав немало клопоту з своїм багацтвом.

втягло навіть кишмиш і шматочок надгризений сала, ріжноманітністю справ догодити бажуючи гостю, що, гордовитий, ледві доторкав ся тих ласощів сільських. Гість гидував, а господар, на свіжій прилігши полові, ввічливо сам споживав лиш кукіль лихий та голодний. Зрештою гість не втримав ся: „Скажи, що тебе спокушає, брате мій, жити отут на узліссі, в ярах та по горах?

Чи ти волієш звірів лісових, ніж мійське товариство?

Слухай, ходімо зо мною: наш вік, само знаєш, короткий, і нічому земнородному не врятуватись од смерти.

Тож хоч живімо, як слід: поки нашого віку, втішаймось скороминущим життям; памятаймо, що далі — могила“.

Ці красномовні слова прийшлись до вподоби сільському, — помандрувало за гостем у світ той принадний. Чималу

путь перейшли вони, поки захоплені, раді, спинились перед мійською стіною. Вже ночі ясна колесниця

стала як раз на середині неба, коли мишевята розташувались в заможному домі, де килими пишні нурпуром ясним горіли по ложах слонової кості.

Сила недоїдків там од вечері лишалось по мисках, що оддалік визирали з кошів так ласкаво і смашно. посадививши сільське мишеня на червленім покрові, ніби той раб підперезаний¹⁾, заметушив ся господар, страви без краю почав подавати і, зовсім як слуги, навіть прилизував їх крадькома, несучи до їдальні.

Тішить ся наше село, що дізнало ся щастя такого;

весело й чемно сидить, мов на справжнім бенкеті, — як раптом

скрип: одчинили ся двері, і миші летять на підлогу.

Жах їх несвітський проняв: забігали скрізь по покою і... як умерли нараз: на дворі обізувались вівчарки.

Ледве прийшовши до тямки, сільське мишенятко сказало:

„Ні, не для мене сей дім і життя... Прощавай! Я волію жити в безпечній норі і убогим живитись горохом“.

Переклав М. Зеров.

¹⁾ Сільське мишеня, хоч і вбоге, але приймає гостя з почуттям своєї гідності, „по хозяйськи“; мійське, в багатому домі, поводить ся, як проворні раби в підперезаних туніках, verniliter... Цікава паралель сільського господаря і мійського раба.

М. ІВЧЕНКО.

Легкий хліб.

I.

Сонце сідає помаленьку, як старенька квода бабуся. Наче крадькома підбіраєть ся, щоб піймати за путрю кучеряві березки, що густими кущами розросли ся по тім боці яру. І тоді від берез падають темні тремтячі тінї на придолинок, потроху ростуть і посувають ся на другий бік яру, застилаючи леваду і всі оселі діда Опанасія.

До вечора зостало ся лише дві три години.

Дід Опанасій прижмурившись вдивляєть ся старечими, вузенькими, як у миші, очима в сонце і в холодок і весело бе себе по ногах, радіючи, що денні клопоти кінчають ся і можна піти до попа Серафима і запустити в „хвильку“. Се він робить майже кожен вечір.

Знімає з вішалки в своїй маленькій, як монаша келія, хатині білого парусиного піджака, довго його чистить і розправляє, далі довго витирає сукнянкою маленькі, як дитячі, чобітки в „елецького товару“ і нарешті накинувши картуза виходить з хатини. Піджак на ньому широкий і довгий і теліпаєть ся, як на жертці: — від сина Гаврюші достав ся, і чоботи й картуз і смуглясті трохи потерті в де-яких місцях штани — все від сина Гаврюші. Скільки їм літ дід забув уже—давно це було. Тоді ще був Гаврюша управителем тільки одного маєтку, а потім його призначили найстаршим управителем всіх маєтків графині Єстоніг-Зоулястої.

Але і син Гаврюша давно вже помер, а піджак, штани й чоботи востались у діда чистенькі, наче ніхто їх з того часу і не носив — так зберігає їх дід Опанасій.

Стежка до попа Серафима міцно утоптана і блескуча, як молодий лід, іде через Кравцеву леваду. Побік стежки розросли ся високі й товстелезні дуби. Чи вони ростуть, чи так незмінно стоять застарілі, не може сказати дід. Скільки років ходить поз них, а вони стоять однакові і однакові. Але роки ж їм ідуть, певне, як і дідові Опанасові. А років дідові, певне, багато вже; що за дев'ятий десяток перевалило, це вже так. Тільки смерть десь довго забарилась.

А обличчя в діда червоне, здорове. Як золоті плями, розсипались по ньому блискучі краплини рижого ластовиння, а коле очей сила маленьких зморшок, — це тому, що дід Опанасій не добачає і придивляючись до всього, по всяк час прижмурюється. Яке в нього колись було волосся, трудно пригадати, але зараз і борода і чуб білі, як молоко.

А проте кріпкий ще дід. Його маленька сухорлява постать хутко перебірає ногами, наче дід куди поспішає, і чорні вузькі очі пильно вдивляють ся в усе, що запримітить дід.

З усім цим, що попадаєть ся дідові по дорозі, багато зв'язано споминів. І, дивись, інколи та й вискоче якась неслухняна думка і нагадає, що дідові такому старому, слабкому та самотньому гірко, ой як гірко живеть ся. Що можна було б йому подбати, знайти куди краще місце і прожити там останні дні тихо, спокійно, лагідно... Але, ні, хай йому легко живеть ся! Не хоче цього дід. Не може кинути маленького тихого села Куріпок, бо приріс кожним корінчиком, кожною гілечкою своєї душі до цього села. І всіх він тут знає, з кожним любить порозмовляти і пожартувати, і всі поважають старого діда.

Чоловіки звать його нейначе як „Опанасій Івановичу“, а молодиці лагідно і м'якко „дідусь Опанасій“. І це тішить старече серце. Ось по дорозі зустрічаєть ся дідові молодиця. Вона несе воду з криниці, і вся її думка здаєть ся лише на тому й застигла, аби не розлити води з цеберок. Вона йде, нахилившись в землю і нічого не помічає навколо. Але дід Опанасій уже запримітив її. Очі йому стають весело-суворі і гострі, він хутко підкрадаєть ся і замахуючись товстою грушовою палицею, кричить суворо:

— Стой! А-а, мати твоя... дівкою була, ти чия будеш?

Молодиця, як опечена, від несподіванки жахаєть ся, з цеберок у неї хлюпає вода, молодиця озираєть ся і перший момент мовчить, тільки очі дивлять ся злякано й здивовано.

— Ти чия будеш, кажи мені! — пристає до неї дід Опанасій.

— Охріма Клепні жінка — впалим і хриплим від зхвилювання голосом відповідає молодиця, збираючись іти далі.

— Ні, постой! Ти що на мене наговорила? Га? Кажі, що ти казала?

Гаряча кров заливає обличчя молодиці, вона здатна кинути коромисло з цеберками і втекти від діда.

— Де, дідусю, що ви таке кажете?

— А он там на улиці в неділю перед усіма гудила мене. Казала, що я сякий, такий... Хіба не казала? — наїдає на неї дід Опанасій.

— Ййже богу, дідусю Опанасію, нічого такого не казала... І на улиці не була — щирим переконуючим голосом виправдуєть ся молодиця.

— Брешеш, сукина дочка! Ти ж казала, що я ходив сватать ся до рябої Гапки. Га? Піймалась? — і дід лукаво при цьому жмурить очі.

Але молодиця зрозуміла вже жарти діда і весело смієть ся. А дід знову подибав собі далі.

А в молоді часи й не те ще було. Іде дядько в поле, новільно постьбує волів. А дід Опанасій підкрадеть ся, заплющить дядькові очі долонею і держить хвилину, дві, три. Дядько сердить ся, одмахуєть ся батоном, лає, перебравши всіх своїх сусідів на кутку. Росплющить очі, а перед ним дід Опанасій. Здивований дядько тільки усміхаєть ся на все обличчя і нічого не зможе сказати. А ось іде верхи на коняці хлопець. Дід Опанасій ні з того ні з сього почне наміряться на хлопця палицею, і той ладний вже плакати, а дід тільки закивав далі.

А більш усього любив дід жартувати з молодицями та дівчатами. То присікаєть ся до молодиці, дорікаючи, що бачив її, як вона ночувала в клуні з другим чоловіком. Божить ся й хрестить ся молодиця, та нічого не помагає. Почне дід залицятися до неї, борикаючись за руки, поки молодиця не вирветь ся та не втече. Але чоловіки за це не сердились, знали, що дід тільки жартує.

Гляди сидить баба в кушах і рве буряк для корови. Підкрадеть ся дід тихенько і над самісіньким ухом тукне. Баба, як божевільна, кидає все і тікає поміж кущами аж до осель. Довготам стоїть, а повертаєть ся боязько, визираючи з кущів. А там дід Опанасій. Не втерпять вже тоді баба і починає лаятись. А коли йде дівка, та ще й захищалась, дід неодмінно починає чхати.

— Ну й кріпку табаку нюхаєш ти, дівчино, хай їй аби що. Дівчина тільки чмихне, надметь ся і хутчій тікає. Багато було всього з дідом Опанасієм.

Але одного разу стала ся подія, яка глибоко вразила і самого діда Опанасія.

Жив ще тоді в Куріпках старенький піп, отець Сільвестр, якого селяне звали „батьюшка Сільвестр“. Під час храму всі пани й панки загуляли в попа Сільвестра, та й випили добре, а найбільш дід Опанасій. Піп Сільвестр любив служити рано, як тільки встане сонце. А церковний сторож Потап, був чоловік ретельний, глибоко-щирий, пильнував за всім, щоб усюди в церкві була чистота та „благодать Божія“. Погуляв у себе, а коло півночі прийшов до попа за ключами, щоб зарані при- брати церкву.

— Що ж ти в ночі забив ся, Потапе? Можна б і зранку прийти, — сказав йому піп Сільвестр.

— Та так, батьюшка, щоб не трівожити вас. А то я собі оце прибору, а до служби, як полагаєть ся вже й чисто і акурактно буде — пояснив Потап. Голос у нього був хриплий, і говорив він в ніс, ростягуючи кожне слово.

— А ти й не боїш ся, Потапе, в оцю пору бути коло церкви, — звернув ся дід Опанасій. — Там же мертвяки. Вони мабуть теж храмували, а тепер п'яні й танцюють там. Запопаде якийсь за шиворот, та прямо в могилу. Що ти тоді робитимеш?

Але Потап був випивши і тому вважав показати себе хоробрим.

— Я, Опанасій Івановичу, так полагаю, що старому солдату нічого не полагаєть ся боять ся. В церкві усьо одно, как на часах. Чи сам цар, чи чорт до тебе лізе — ні з места! Стой — і більше нічого! А для мертвяків я знаю средство. Прочитаю, і вони всі повтікають, як миші.

Росходив ся Потап, згадав, що він Миколаївський солдат, розмахував руками і здавалось, що пустить його в саме пекло, він і там з усіма розправить ся. Але дід Опанасій приставав і доказував, що Потап не видержить і злякаєть ся. Почала ся спірка, до неї встряла уся п'яна компанія. Поділились на два гурти. Один стояв за діда Опанасія, другий за Потапа. Обійшла кілька разів пляшка з горілкою, а спірка усе більш і більш розросталась. Нарешті рішили піти на парі.

Коли Потап не злякаєть ся нічого, ні чортів ні мертвяків, дід Опанасій дає йому рябеньку теличку. Коли ж злякаєть ся

Потап, повинен він вижати дідові Опанасію десятину пшениці. Побили по руках. Запала компанія Потапа до себе, а дід Опанасій тим часом хутенько одіг ся і вийшов з хати. До церкви дорога йшла через греблю. Там був невеликий місток. В літню пору вода в ставку висихала і рідко коли стікала по місткові. Дід Опанасій скочив під місток, роздіг ся і голий став чекати Потапа. А через яку пору зачули ся здалеку глухі кроки і тиха розмова.

Повертав ся Потап від попа, був підвипивши і стиха міркував сам з собою.

— Гм... Ти думаєш, як ти пан, то злякаєш... Бісового батька... Потап ніякого чорта не боїть ся... Чуєш? Не боїть ся. А телиця моя буде... суки, моя буде...

Раптом з під містка щось вискакує і прямо на спину Потапові, запало за ший і почало харчати.

— Ог тобі на! Чортяку вгадав, а він уже й тут. Слухай злязь мені вразу, бо я тобі... — не рябіючи лагідно заговорив Потап, гадаючи, що чорт обізветь ся.

Але його ще більш почало давити за ший.

— Да воскреснет Бог і раставра врази його... — шепотів Потап. — Отжени і росточи усяку напасть, нечисту силу і помилуй мене... Помилуй мене Боже... — мимрив Потап, але слова плутались, язик сухий приставав до горла і не ворухив ся. Холодний піт обкотив Потапа, а за волося його на голові наче хтось боляче тяг.

Стежка круто піднімалась під гору, коло неї були глибокі провалля. А жах усе більш і більш опановував. Здавалось, що з усіх проваль вискочать нечисті сили, насядуть на нього і задавлять тут на місці. Потап кілька разів спотикав ся і падав, але нечиста сила не кидала його.

А коли підняв ся на гору, міг лише стогнати:

— Господи помилуй.. Господи помилуй...

Порівняли ся з церквою, і те що сиділо на плечах, раптом зіскочило, побігло до огради і перескочивши через неї заховало ся на кладовищі.

Останні сили залишили Потапа і він упав непритомним.

Другого дні в ранці Куріпчане знайшли Потапа ледві живого коло огради і однесли його в сторожку.

А дід Опанасій, наче нічого й не стало, прийшов до церкви і тоненьким фальцетом витягував церковні співи.

Ледві видужав Потап. Цілих два місяці лежав в ліжкові, не встаючи. Баба Перчиха кілька разів виливала переполох, мочила свяченою водою, парила гарячими паляницями під пахвою. А на третій місяць підняв ся Потап сам, тільки якимсь чудним став. Очі його дивили ся в одну точку, розмовляв мало, а коли звертались до нього, то голосно кричали, бо дід Потап став слабій на ухо. Кажуть наче б то й на голову захворів.

І тієї ж зими таки й помер він. Снігом занесло, як обходив церкву. І коли хоронили його, дід Опанасій правив за дяка і так жалібно співав, а підкінець, як спускали труну в могилу, не видержав і заплакав — мабуть совість заговорила — хто зна а може жалко стало, бо Потап був самотний. І з того часу дід Опанасій перестав так жартувати.

II.

У дворі попа Серафима над вечір ставав густий приймний холодок. Посували ся тїні, то з круглими рівнодрізнаними верхівцями-шапками від осель, то з тремтячими зазубринами від дерев. Золотий порошок легкими пасмами повільно спадав на землю.

А піп Серафим що дня гуляв в цю пору по двору, легенько зігхав і гладив живота. Він тільки що випив чаю з смашними коржиками і медом, настрої у нього був лагідний — а проходку робив для „облегчення желудка“.

Ходив піп повільно, перевалюючись з ноги на ногу і від того голосно скрипіли широкі ростоптані його чоботи. Рип-Рип. Р-рип... Р-рип... Инколи з нудьги починав пребірати стригунів, що виходили з конюшні і піднявши підстрижених хвостів бігали по двору.

Коли зявляв ся дід Опанасій, піп спокійно ішов йому на зустріч, а на повному червоному обличчі стояла в нього добродушна м'ягка усмішка.

— А-а, Афанасію Івановичу божіє благословеніє — говорив він, але очі його дивились кудись в гору і помовчавши яку пору він говорив серьозно, наче якусь нову і глибоку думку.

— Нада полагать, Афанасію Івановичу, будет дождь. Вне всякого сомненія. От уже скільки день тучки збирають ся. Вне всякого сомненія будет дождь.

— Ні, отець Серафим, дощу не буде — сонце чисто сідає. Так от я уже звірив ся, отець Серафим, за скільки дїт: як тільки сонце сяде за стїну, дощ неодмінно буде, хоч покращає.

— Надо полагать, що й так — задумливо говорив о. Серафим, твердо виговорюючи на о.

Пройшли мовчки по двору. Балачка чомусь не клеїлась. З кухні вийшла красива дівка і почала годувати курей, які з криком густою юрбою обступили її.

— Катря! — крикнув їй піп. — Став самовара. В хвилинку будемо залікати.

Попада в о. Серафима давно померла і він жив з куховаркою.

Вибірав її довго. Шукав переважно сироту, або з бідної родини, але чисту, красиву дівчину. А потім їхав на ярмарок і купував теличку. Теличка підростала, ставала коровою, а піп Серафим віддавав її в придане за куховаркою, коли та виходила заміж. Всі це знали і жартуюче говорили, що „у батюшки корови довго не держуться — легкий двір: усе тікають за дівчатами“.

— Щось довго немає сьогодні наших компаньонів — пера б уже сідати — сказав піп і при цьому голосно позіхнув.

— Усі трави вбірають — пояснив дід Опанасій. — Хотять засуха звести. Погода така вже ловка стоїть.

— Надо полагать що так... — позіхнувши, відповів піп.

— Це тільки ми з вами, — продовжував дід Опанасій — гуляючі люде. Ви — батюшка, вам не личить за чорну роботу братись, а я старий, слабкий. Єх — як би це десятків хоч два одкинуть, як колись було. Чого тільки не виробляв, о. Серафим! Робота аж шумить, молодиці не пропушу було щоб не зачіпить.

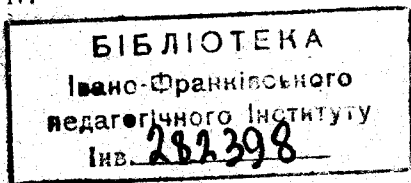
— Хе-хе-хе.

— Йй-богу — розпалював ся дід Опанасій — було коли йде ловка молодиця — то і вщипнеш і пожартуєш. А тепер не те.

— Хе-хе-хе — сміяв ся піп. — Надо полагать, ви, Афанасію Івановичу, слабость питали до женщин. Да-а. Все ми грешні.. Сто дело такое..

— Ні, о. Серафим. Я більш так, легенько, тільки пожартувать.. А тепер і на це не здатний... — помовчавши, додав він. — Да-а. Колись добре жилось, о. Серафим. Усього в досталь було. І хліб легкий... Синів вивів в люде... А тепер сам остав ся.. І так гірко, що кусок хліба застряє в горлі.

— На все воля Божія, Афанасію Івановичу! Я так полагаю — надо все без ропота нести... Було добре. Хвали Бога. Стало гірше і за те не гудь. — говорив о. Серафим і при цьому повільно гладив свого живота.

— А як не можна всього зносити? Хочеться, щоб і молочко до чаю було, щоб і булочка тепленька, як колись... а тут тебе гірким словом поносять. Ні, о. Серафим, треба тікати. Хочу в монастир — проживу останній вік свій тихо, лагідно. Буду дрова манахам рубати, співати на клиросі... Мені аби тільки булочка та гарячий чайок — жалівся дід Опанасій.

О. Серафим здивовано глянув на нього.

— Трудне сіє діло, Афанасію Івановичу, більше от іскушення такі слова кажете. В монастирі режим тяжкий, строгості більшія. Не здержете всього і ще більш нагрішете. Од скуки, це ви, Афанасію Івановичу, вірне слово од скуки.

— Повірите, о. Серафим, тягне туди, ой як тягне. Прокинувся оце в ночі — а чую наче хто кличе з левади — „Офанасію! Опанасію!“ А то гляди, десь здалеку дзвонять по монастирські... То от я собі й думаю: чого мені тут сидіти? Од сина Миколи життя немає — тяжко й подумати, що це рідна дитина — а там, батюшка, ніхто не стане вам клопотать голову. Тихо, чинно, усюди до тебе з словом божим. Треба йти... От тільки чи сил вистачить... Один клопіт — тихо говорив дід Опанасій, вдивляючись в попа Серафима. Чоловічки в очах його ставали вузькими, поблідшими, і мокрими від тонкої плінки сліз.

— Хто зна, як краще — говорив о. Серафим. — Не можу дати вам совету. Голос совісти людської — найкращий совет. А я щож — сам грішний. Надо полагать і мені слід би туди. Тільки немоці, немоці, Афанасію Івановичу... І нічого не поробиш...

І вони знову почали ходити мовчки, кожен думаючи про своє. Останніми часами дідом Опанасієм усе більш і більш опановувала думка — йти в монастир. Він уже кілька разів намірявся зібратися і йти туди, але якась сила всеж держала його тут.

Сонце вже сіло за Куріпчанськими оселями. Поволі згущались сутінки, а з вулиці плили густі клубки пороку від отари овець.

Було чути, як ляскає пастух пугою, і кричать збентежені овечки.

Прийшли ще два компаніони. — Варфоломей Затичка, бувший старшина і волосний суддя та крамар, червоний і огрядний добродій в білій вишитій сорочці Федір Облунай.

— Ну і благодать — задоволено говорив о. Серафим — можна спустити по одній. Чудесно, чудесно! Катря, — кричав він до куховарки — самовара наставила?

І потім всі йшли в низенькі покої попа Серафима.

Гра тягла ся довго. Випивали одного самовара, увесь час витираючи піт, потім піп Серафим наказував ставити другого і знову пили.

Карти були старенькі, заязозені; ще покійна попада гадала на них чи буде в неї син, чи дочка. Але померла попада, не діждавшись дитини, а карти пішли в ход і грали ними з насолодою.

— Так.. — говорив о. Серафим — ви, значить балабончиком. Надо полагать, ваша бере... Ну, а я смазону хвилькою, і мій ход...

До дому повертались пізно, коли куріпчане всі стомлені денною працею, спали в кісних і душних хатах. Спали неспокійно, і у-вісні когось лаяли за викошене сіно. А в хлівах безтурботно хрюкали свині, обтираючи спини об присішки і стиха зітхала скотина, пережовуючи їжу.

А в ночі, коли навколо панує глибока тиша й думки в людини стають ясними й чіткими,—дідові Опанасію, здавалось, що вони, його думки, одділились від нього, вискочили з голови і щось шепочуть йому коло самісінького уха. Він вчував їх, як якусь живу істоту, яка разом з ним іде і веде з ним розмову. Він ішов тією ж самою стежкою, через Кравцеву леваду, курив люльку з „венгерського тютюну“, який він сам розводив у себе на леваді. Ще колись Гаврюша привіз йому насіння, розказав, як дбати за ним. І дід що-річно сіяв його, і все літо ходив за ним. А потім збирав його, коли він поспівав, і старанно різав його на вузенькі стьожки. І хватало тютюну на цілий рік.

А під димок тепліїш на душі стає і охотяїш думати. А з думками разом встають і спомини далекі й радісні — і на душі стає від того тепло й затишно.

Добре жилось колись. І землі було в досталь, і ниви одрізали добрі — пшениця родилась, як золото. А то й урядником наставили. Їздить собі дід по селах, наставляє всюди порядки. З ким і пожартує, а кого й шмагне добре канчуком. А проте нічого, не сердились, бо таки й слід було „мурла“ одшмагати. А раз закликав його становий — думав дід Опанасій, що вивор зробіть. Коли він так лагідненько пристав до нього, усадив коло себе, ще й чаєм пошанував, а потім і каже:

— Що ж то ти, Стригун, мало дбаєш про свій участок?

— Рад старать ся, ваше благородіє. Всьо благополучно обстоїт в участке — хоробро відповів дід Опанасій.

— Ні, Стригун, я не про те. А так, от в тебе доходів мало. Плохо ти дбаєш. Нада, брат, тягти, бо мужирва, це таке стерво, що як не потягнеш з нього, само не понесе, ще й за начальство не стане тебе визнавати. Нада, брат, так — як украде хто в кого коняку — візьми з того, в кого вкрали, а як злодія знайдеш, то і з нього злупи.

Прийшов мужик за порадою, злупи з нього курку, або пуд борошна. Побачив крамаря — торгує рибою, або чим там другим. На каком таком основанні, сукин сину, торгуєш рибою? Де в законі дано таке розрешення, я тебе питаю? А купець зразу тобі мішок тарані. А найпаче, брат, жми жидів. Тягни за все — і за те що він торгує, і за те що він живе і говорить, а то просто, що він жид... От так, Стригун. Ну, а потім ти знаєш... там уже поділим ся. Тільки треба уміючи все робити, щоб і боялись і любили...

Опанасій Стригун взяв під козирьок, витяг ся у весь ріст і радіючи сказав:

— Слухаю, ваше благородіє, рад старать ся — повернув ся на підборах і ввійшов від станового.

І з того часу почав пильно працювати. Кілька ярмарків було в його участкові — і кожен ярмарок хурами надсилали йому і риби й цукру й меду й краму, несли селяне курей, сала, зерна. А в діда й засіки в коморі були добрі — усе містило ся там. І пішло житте, легке й добре.

А то якийсь лихий чоловік, може й за те, що дід добре злупив з нього, пустив півня. І згоріла вся оселя дідова, як свічечка. Наклав на всіх дід одкупного, а через рік пишали ся розкішні панські кімнати на дідовій леваді.

Синів усіх вивів в люде і пішли вони на легкий хліб. Старший, Гаврюша, став головним управителем усіх маєтків графині Стоніг-Зозулястої. Дванадцять тисяч одержував, та ще й доходи до того. Легко сказати, дванадцять тисяч! Цугом сюди приїздив. Коні гладкі, здорові та розкішні! Фаєтон блискучий і сукно сине. Діти в панських роскошах бавили ся. І дідові що місяця й гроші й харчі і одіж надсилав. Кинув тоді дід і службу свою — пішов на покой. Гуляв з попами, грав з ними в „хвильку“, а в церкві любив поспівати на кляросі.

Один син пішов на Сібір, знайшов добрі землі і жив широко, товсте пузо нажив собі! А меньший син Костя, пішов чиновником — десть в акцизі був, до чинів високих доскочив.

Тільки один Микола зостав ся на дідовій землі, цілий вік довбав ся на ній. А про те й він не кидав мрій про легкий хліб. А як пішло? Хто міг сподіватись. Захворів Гаврюша на сухоти та й помер, і діти почахли, один за одним... Ходили останні дні обідрані, голі... Била ся жінка, била ся, та й сама пішла услід за Гаврюшою. А за нею й діти. Забили сина в Сібіру каторжане, що блукали в лісах сибірських і все добро пішло на поталу. А чиновник від чогось повісив ся. І що його приневолило на це, хто зна. Добивав ся дід, їздив в губернію у всіх роспитував. Так ніхто нічого й не сказав. Наче б то, якась хвороба була в нього.

Пережив усіх дід. Он цілий ряд могил на леваді, з хрестами й хрестиками. Померла стара його дружина — Марина. Ходила в мягких ботинках і носила кофту й спідницю з синього котлінкору з білим ластовинням. Була пані й любила клопотатись з курьми, що приносили дядьки за послуги діда. Ось онуки, маленькі діти Миколи. Зостав ся лише сам Микола, як старий дуб. Діти пішли на поталу. І здаєть ся дідові Опанасію, що йому сором, таки справді сором жити. Люде молоді, — жити б тільки, та Бога хвалить, — усі пішли на той світ, а його старого тут залишили. На віщо, считати б їх. Хто зна? Хто може знати долю людини?

Кілька разів підсипає дід тютюну в люльку і помаленьку додибує до дому. А там довго ще вештаєть ся — сухі й блді губи шепочуть якісь слова — то дід розмовляє з своїми думками. А вони розходили ся і довго, як мухи, не дають дідові заснути.

III.

Микола кілька разів гостював у своїх братів, Ів там і смакував добрі страви панські, кофій пив там, добрі вина коштував. А повертаючись до дому, усім куріпчанам з захопленням розказував про це, голосно плямкаючи губами, наче й почував добрий смак цих страв. Усе життя зразу домагав ся, щоб завести і в себе такі страви. Але скільки не крутив ся, скільки не копав ся в землі, усе виходило якось так, що недостатків на них не хватало. Та й жінка окрім кислого борщу, нічого не вміла допуття зварити. От і живи так!

Але в свято, коли Микола міг попоїсти борщу з мясом, та ще й смашної локшини, на нього находив добрий настрій, і спочиваючи після обіду, він любив помріяти, міркуючи про це в голос.

— Д-а. Ніколи з тебе, Палажка, не буде путньої жінки. Кандьору якогось наготовиш, та й думаєш, що це добра страва. Да-А от, як би ти попробувала доброї їжи, ти б тоді знала, як пани живуть. Да-а, брат, як би оце налисник та ще й в сметані. Слин-ка, суки, котить ся сама. Папушники такі, разсуки, що вкусиш, а він сам росте, як сахар, в роті.

Палажка на нього напала, і він втихав, але ще довго мріяв, голосно зітхаючи при цьому.

Чому власне він повинен їсти мужичу страву? Чому Гаврюша і Костя їли налисники? Чому дід зразу живе панком, їсть білий хліб, пе що дня чай з молоком? Ну хай, скажем, раніш, коли Гаврюша допомагав, ну а тепер? Тепер він, Микола, сам робить, як калюга, ніхто йому не помагає, а дід їсть усе ласеньке, тоді як він, Микола, сьорбає один кислий борщ.

Довго думав над цим Микола і порішив не дати дідови молока до чаю. Зразу хотів не дати й чаю, а потім згадав, що чай у діда свій, і пукер свій, тільки вугілля і вода його, Миколи. Все рівно з діда мало толку в господарстві. Нічого не робить, тільки даром хліб їсть.

Дід любив прокинувшись з ранку і умившись крикнути Палажці:

— А що, дочко? Бика подоїла? Ну, давай молока.

Але другого дві коли він прокинув ся і почав кричати, йому ніхто не відповів.

Він здивувався, одчинив двері в хату. Палажка вешталась коло печі.

— Ну, що дочко, молочко готове? — запитав він.

— Молока немає, тату. — сердито відповіла Палажка.

— От тобі й на! Хиба бик брикався, чи що?

— Нам і самим нічого їсти, а тут ще й вам що дня. Це його набрати? Та й доки воно буде? — зарепетувала Палажка.

В хату увійшов Микола.

— Чи чуєш, сину, що Палажка каже? Я думав, що бик перекинув, а то Палажка так брикається — от тобі й на!

— А я, тату, теж саме скажу — грубо закричав Микола. — Ви одні пете і молочко, і страву ласеньку — а ми не знаєм нію й до хліба взяти. Більше так не буде. Мало нам молока — нехай і вам не буде. Як знаєте. Я роблю, роблю — а їсти нічого, а ви гуляєте, та в карти з поцом, а все, щоб вам ласеньке.

— Так я ж старий чоловік, слабкий, сукин ти сину! А землю чию ж ти обробляєш? Що ж би ти робив, як би я тобі землі не дав? На чім би ти хліб їв?

— Є-е, що земля тату? Хіба таки за вік не заробив її. А що толку в неї? Роби й на вас, і на себе. Усе одно ніякого з вас толку немає...

Покивав дід головою, та й пішов до себе в хатину. — Що за лиха година, — клопотав ся він? — Наче навмисне хочуть тебе вижити. То тютюну по весні не посадила Палажка, то молока не дають. А то гляди ще й чаю не будуть готувати. Чи не було б тобі добра, ще й виженуть. Ні, таки треба йти звідціль. Піду в монастир, хай собі живуть, як знають.

Дід довго топтав ся по хатині, перекладав свої речі, кілька разів чистив піджака і чобітки, навіть, коли настав вечір, не пішов до попа Серафима запустити в „хвилилку“.

А як тільки полягали всі спать, дід завязав в білу хустку де які речі, надів білого піджака, перехрестив ся до темної за порошеної божниці і тихенько вийшов з хатини. Потім зайшов до могилок і вправши на коліна довго шептав молитви.

Чому саме такий невдалий рід у нього? Чому всі пішли на поталу? Ось онука Ганна, дочка Миколи. Здорова й красива дівка. Боже, як пишали ся всі нею!

— За князя оддам тебе — жартуючи казав дід. А Ганна не вбереглась. Породила дитину, та й залушила під стогом соломи. А з сорому й сама повісилась.

А ось Петрусь, теж Миколин син. Тішив як усіх — на жарті всякі майстер був. А підріс, пішов шукати легкого хліба. Найняв ся в контору до пана, писарчуком. Сидів там, люди хвалили. А потім переманили його в волость — давали там цілих три карбованці на місяць. Повертався колись під свято до дому. Хуртовина стояла страшенна. Занесло снігом серед поля. Знайшли через кілька день. Під стіжком лежав підв'язаний мотузочком, в тоненькій сукняній свитці. А обличчя ясне й усміхається. Тільки дві сльози на очах.

— Хліба легкого, синок, шукав, та й дошукав ся — шепче дід.

І всі шукали легкого хліба і всі прагнули до нього, та й знайшли. Кинули землю рідну, та й помстилась вона за себе. Одцурались від неї, образили її, а вона й скарала...

А, мо, гріхи чиї? Мо його, дідові, гріхи, за все? І за те, що дітей штовхав на легкий хліб, що й сам ним жив. Випоров колись, як був, урядником, одного селянина, так що той і захворів. А потім селянин виявив ся невинним. І здавалось, що то він мстить, жорстоко увесь вік мстить за себе дідові Опанасію.

А думки пливають клубочками й давлять дїда. І в першій раз, кинувши жарти, дїд щиро заплакав і почував в цьому теплу насолоду. Може тут духи його рідних найблизче зрозуміють його, бо й сам він однією ногою ступає в могилу...

Місяць вискочив із за густої сітки дерев, а дїд в останнє поклонився могилам і пішов в поле. А місячні промінї снували молошно-зелені серпанки, і в мороці їх колихались мрійно-задумливі дерева, стлали блїді тремтячі тїні. Проби́гав тихий таємничий вітерець, шепотїв щось листям, трусив роси і тїкав в жита.

А по житах плили хвилі туманів. Житїв море навколо-блїдих, пахучих, спокійно-задумливих.

І ллють ся пахоці і тихий сум їх, лоскочить душу тихою радістю. І здаєть ся дїдові, що віковично він злив ся з ними, кровію й потом дїдів-прадїдів, старих козаків-хліборобів злив ся він з ними — і тому легкі й радісні ці хліба, як мрії людські, в муках зношені.

А в монастирі зразу — думав дїд — тихо й благодатно. Кожного дня в ранці й у вечері сходить до церкви, поспівать на кляросі. А там гарячого чайку, та й на спокій. Садки у них, та лагідно, та гарно так. Вийшов в садок — сидеш за столиком, студииш чайок собі, а тут тобі холодок, пташки співають.

Боже, як ловко, яка краса твоя Господня! Аж слїзоби підступають. От ти лихо!

Куріпчанські лани кінчались коло хреста. А далі йшли ріллі зраної толоки другого села.

Дїдові схотїлось спочити і до того ж покурити люльку. Сїв під самим житом, скинув картуза, обдивив ся навколо і почав шукати люльку. Полїз в одну і в другу кешеню, обшукав усї кешені. Люльки немає.

— Ти, разсукиного сина! Не вже це я забув? А так і є. Забув дома, як збїрав ся в монастир.

А курить страшенно хочеть ся дїдові. Наче хтось попав за самого пупа, та й тягне, й тягне його. Аж витерпіти не можна.

Він став і якийсь час завагав ся. Направив ся було йти далі, а потім згадав, що можна буде взяти люльку і знову йти в монастир.

— А як же ж там з нею бути?

Вирішив було повертатись до дому. Але потім знову спинив ся і пішов назад, нарешті став і довго над чимсь думав.

— Є-є, стара собако, нічого тобі, рипать ся, сиди як сидів в ріднім гнізді, та й жди смерті! Нічого совать ся!.. — сумно

сказав під кінець, надів картуза і пішов до дому. І чим більше наближався, тим яснійш в сьрім ранкові випливали Куріпчанські оселі, сумні й обідрані.

Дома ще всі спали і ніхто не зазримітив, як повернув ся дід.

А другого дні, коли тіні від берез перелізли до левади, дід Опанасій надів білого парусиногового піджака, взяв палицю грушову, і плямкаючи люлькою потюпав до попа Серафима.

Ідучи поз один двір він звернув ся до молодиці, яка виїшла з хліва.

— Ну, що, Усте, подоїла вже бика? Чом же ти не принесла молока мені сьогодні?

— Таке й видумаєте, дідусю. Деж у мене бик? — жартуючи відповіла молодиця.

— Ст ти, лиха година, ну хоч, мо, кабана подоїла?

— Ха-ха-ха! Хай вам, дїду, таке й скажете.

— Ні, ти таки скупа, Усте, я бачу. Йй-богу скупа. — і поплів ся собі цалі.

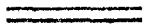
Піп Серафим ходив по двору і чомусь стогнав.

— Що з вами, о. Серафим? — спитав дід Опанасій.

— Надо полагать, голубчику, вздутіе желудка проїзошло. Чогось недоброго попробував, і сода не помогає — жалів ся піп Серафим.

Дід Опанасій тільки похитав головою і вони обидва мовчки почали ходити, чекаючи двох інших партнерів на „хвильку“.

Тільки піп Серафим голосно стогнав і гладив свого живота.

М. М. КОЦЮВИНСЬКИЙ.

Листи до дружини.

Упорядкував Михайло Жук.

Коли я страждаю, я думаю про
уплюблених мною людей.

Бодлер.

Д а л і.

Наче в калейдоскопі проходить подорож 905 року. Зміна вражіння, так багато нового, що, як пише М. М., стає занадто, просто перевтомлюється ся вразливість. Але треба гнати, ще вільних 20 день відпуску, а там Чернігів, робота по статистиці, одноманітні люде, бідний обсяг суспільного життя. А життя таке хороше, як вино, давай ще чарку, ще одну... Там нехай, що буде — те побачимо. В провінції чоловікові, як вербляду в пустелі, треба мати подвійний шлунок, щоб не загинути, од згаги. Де ті оазиси? Хіба серед природи, яку, на жаль, видно тільки крізь вікно тої в'язниці, що зветь ся „Службовим обов'язком“. Скрипить перо, ляпають кісточки на щотах, торохтять невблаганно „Упдорвуд“... І схилені постаті серед великих стіжків білого паперу, та засіяного цифрами, що в голові туманіє. А сонце, як божевільне, рине потоками у вікна, надить шмарагдами листків у городі, кривавими плямами маків на газонах. У хаті біло, душно. Навіть не допомагають розчинені вікна і часом хтось сердито зачиняє те настірне вікно, затулює шторою і, невідомо чого, як на живу істоту, сердить ся на сваволлю вітру, що ворухить папери. Перерва... Серед всього білого зав'язує ся шклянка, друга і т. д. з чайом... маленькі булочки, варені яйця... Сніданок. Бліді лица, майже білі — їдять білу страву, тільки чай полискує жовто-гарячими вогниками, як копаюче око якоїсь смертельно зраненої істоти. Серед такої обстанови, засмалений сонцем, обвіяний вітром, у європейському костюмі — сидять і Мих. Мих. Він

тільки що повернув, як стиглий колос з поля, він ще повний голосів веба, таємниць хмар... Він тільки що бачив, як напинає золоті струни жайворонок од самого сонця аж до землі. От зараз сягнуть до бокової кешені і знайдете там невеличкий нотесик, де записано тремтячою рукою спостереження: „Такий пісок лагідний, так тихо припав до води, що не знати, хто кого цідував: пісок воду, чи вода пісок“. Або „Я не забобонний... ні, не забобонний; всі грубі забобони я одкидаю. Але коли подумати й пригадати, то я уже не міг би так сміливо твердити про се: бо я все ж таки більше належу до минулого, ніж до прийшлого. Щось мене з більшою силою тягне назад, ніж я рву ся вперед. Коли я стараю ся одкинути забобони, я роблю зусилля волі, тоді як для дрібних забобонів у мене вільні усякі ходи і я навіть не помічаю, що двері скрізь одчинені“; або „Було холодно весь час, весна наступала поволі. Трава і дерева розвивались несміливо. Пехотя розкривались бруньки, з неймовірою вилазили листочки, наче жалючі своєї поспішності. Холодною земля облягалась на ніч і сонна вставала у ранці. Аж ось одної ночі щось прийшло. Грізне щось, в огні, як Бог-Савоф, і розбудило землю з каламутного сну“. Або „Вже з ранку було душно, небо бліде, споловіде, вітер немов дихання печі. Деревя стояли наче букет, який забули поставити в воду. Листя зівяло, зім'яло ся і висіло як вуха в лягавого пса“. Або „Каштани викинули білі пірамідки цвіту і стали схожі на різдвяну ялинку. Бузок закінчив своє стремління в гору китицями цвіту, здоровими рогатими, немов козячі діжки. Зелень буйнішала на очах, темніла, старілась, робилась з легкодухої, перетканої сонцем, поважною і поглиблювала тіни. Буйна рослинність скипіла синьою, рожевою, білою піною бузків“. Або „Ловить (хтось) очима небо — і через те вони сині та теплі; ловить очима хмари — і через те вони чорні, глибокі“. Або „Життя — карусель (розвинути)“. Далі „Як багато мучеництва на землі!“ Навіть в календарі на кожний день записано кілька мучеників“. Далі „Убийник сидить в кожній людині, не з кожної тільки виходить“. Далі „Які ми egoїсти! Коли ми оповідаємо про себе, ми хочемо, щоб нас уважно слухав весь світ. Коли ж хтось пише оповідання про своє горе, ми чуємо тільки тоді, коли нічим другим не зацікавлені і коли цим можна себе розважити“. Далі „Великий дзвін гудів і обгортав маленькі, як віночок квітки (пильники й тичинки)“. Великий дзвін гудів і розпливав ся, як місяшне світло, а малі били ся в тому гудінні, наче голі русалки танцювали при місяці“. Далі „Зима. Деревя стояли нерухомо, а їх тіни не могли вложити на одному місці, наче їм було мушко на твердому снігу і все пересувались“. Далі „Збирав на березі моря дрібні кольорові камінці,

наче низав рими в ліричній вірші". Далі „Коли вишні цвітуть — це їм сниться зима. Роскішний сон!“

Темнішає поверхне дзеркало. Знову яснїє і виступає рік 1909.

Коло Жмеринки. 1909.

Іду далі. Хочу спати, але надїї нїякої, бо маса пересадок. В Чернівцях буду тільки завтра вранці, а таможня і границя — все це вночі. Не рад, що вибрав таку дорогу, бо через Львів було краще.

Відень, 909, недїля.

Сьогодні можу похвалити ся, що перший раз виспав ся та й шлунок поправив ся. Почуваю себе добре, трохи змучений, але то нічого. Сьогодні буду спочивати, мало ходити і берегти свої нерви. Завтра їду далі, а на Капрі приїду не раніше 1-го. Зараз приїде до мене Горощовський, мій перекладач (на німецьку мову), і підемо до нього на обід. Вечір вчора провів на Пратері, серед всяких народних забав, катав ся на американських горах, аж дух захоплювало, піднімав ся високо над Віднем на колесі, був на танцях (балъ прислуги) і т. інш. Сьогодні за те день спокою перед дорогою.

27/V Болонїя.

По дорозі з Венеції до Флоренції мушу чекати годину на вокзалі в Болонїї і можу написати кілька слів. Все таки дорога томить. Вчора у вечері був на серенаді. Це щось таке гарне, що думаю колись навіть описати. Так добре заспокоїв нерви цією серенадою, так було спокійно і добре, що навіть маленька пригода в готелі не пошкодила мені. Я не знав, що треба казати господареві, що ще переночую одну ніч і я вийшов у ранці, то вернув ся аж у ночі (11^{1/2}). Прихожу, а він каже, що думав, що я десь пропав, мою хату оддав другому, а річи хотїв нести в поліцію і заявити про мене. Другої вільної хати не було, але я накричав і він мусїв роздобути десь хату. А все таки виспав ся. Коли б швидче на місце.

27/5 Флоренція.

Сьогодні не дуже щасливий день, бо якесь місцеве свято і всі музеї зачинені. Брожу по вулицях і люблюсь чудесним городом. Зараз їду з візитом до Данте, в його хату... Як хожу — менча одишка, ніж була в Чернигові. Хоч це залежить і тут од погоди. В теплі дні задишка менча. Ще пересплю ніч, а завтра буду в Римі. Вже блище до Капрі.

30/V Рим.

Приїхав до Риму і зараз побіг оглядати старовину; знов зробила вона на мене сильне вражіння, але не драгувала. Я був спокійний і тільки любовав ся. Зо всіх городів, які я знаю, Рим подобаєть ся мені найбільше. Може ще тому, що я добре знаю його топографію, хожу скрізь не розпитуючись, навіть карти (пляну) не треба. Сьогодні вступ обігати Ватиканський і Капітолійський музеї, тепер обідаю — причому без всякої шкоди по вино і то багато. Мало не цілу пляшку. По обіді йду — на Monte Pincio — звідки чудесні краєвиди. Чую, що грішно заїздити до Риму на такий короткий час, але мушу завтра вранці вїїздити. Серце працює добре, хожу краще. Курю 3—4 папіроси на день, але це тільки до Капрі — там покину.

31/V Неаполь (неділя).

Мое перебування в Римі закінчило ся тим, що я змок. Тільки що купив собі панаму, надів її і пішов на Monte Pincio, чудесний сад, з краєвидами на Рим. Оказало ся, що там festa, значить треба заплатити ліру на вхід. Погода чудесна, ілюмінація готуєть ся грандіозна і з таким смаком, який мають тільки італійці. Повний сад жандармів (і я питаю ся, чи не для них часом ся festa?) Ще рано, люблю ся краєвидами, коли раптом наскочила хмара і упав такий дощ, що трудно й описати. Все пливло. Я змок, бо не було куди сховати ся. Врешті бачу, що можу застудити ся, біжу туди, куди біжать жандарми і попадаю у їхню казарму. Вони прийняли мене дуже ласкаво — і хай небо (таке не ласкаве до людей без плаща й парасоля) — простить мені сей гріх — сушив ся в казармі. Навіть через день не висох. Сьогодні курсер примчав мене до Неаполю. Обідаю. Знайшов ресторан, в якому колись обідав. Не можу уявити собі, що я випиваю тепер стільки вина. Ставляють цілу пляшку. Я лякаюсь: на що стільки? Тоді самегієге зажмурює одне око і каже лукаво: скільки схочите. А приймаючи порожню пляшку — зажмурює друге око і ще лукавіше питає: може ще дати? Я здоровий. Все їм. Обідаю — що варили, а не по карті, бо на карті дорого і довго чекати. Не шкодить. На свіданок, в дорозі, їм навіть ковбаси з салом і нічого. Неаполь стрів мене непривітно: вітер і бруд, та ще який бруд. Тільки око художника може примиритись з ним. Завтра о 3—4 йду на Капрі — такий радий, що врешті буду на місці, по 10 городах, де єспіяв ся.

2/VI Capri.

.....словом устроїв ся я добре. Що до самого острова, то це земний рай. Кращого місця для спочинку знайти не можна. Незвичайно

гарна природа, велика культура, нігде нема пороху, скрізь така ідеальна чистота, навіть на вулицях, що аж дивуєш ся. Повітря таке запашне од гірких трав, що аж паянить. А що найголовніше, тихо. Наче нема людей. Зранку до снідання я гуляв — і стрів щось 2 чи 3 чоловік. Тепер я певний, що зможу заспокоїти нерви і поправити ся, а може навчу ся ходити, лазячи по горах.

Властиво почну спочивати через 2—3 дні, коли звинну до цієї незвичайної краси і вона вже не буде мене так вражати, як зараз. Завтра знов напишу, сьогодні хапаюсь, їду до Горького.

Capri, 3/VI.

Отож починаю з того, чим скінчив учора. Горький прийняв мене дуже добре, може занадто, бо аж утомив. Як я пішов до нього о 2 годні, то не пустили мене до 11 ночі, там я пообідав, чай пив і газети читав. Горький на мене робить таке вражіння: це Пилип Салко¹⁾, тільки у кращому виданні. Очі маз хороші, сині. Богато говорить. Правда, ми все говорили на теми літературні, які обох нас цікавлять, але я все таки так напружив свої нерви, що сього дня почуваю себе не добре на моє щастє сьогодня сіра погода і йде дощ без перестанку, так що я не гуляю, ніяких вражіннь не маю і тим заспокоюю свої нерви.

У Горького величезна сім'я, се б то у його жінки, яка має навіть вже внучку. Все це зіхалось на літо і вся villa, яку вони займають, 13 кімнат, набита людьми. Як сіли обідать, то наче в готелі. Живуть вони розкішно, по панськи, видно мають достатки. Закликають до себе часто приходять, катать ся на човні, але я цього не буду робити часто, мені краще бути самотним. Та ще приїздять на Капрі Амфітеатров, Бунін, Дуначарський і Єлпатьєвський. Забачить, де буде чимало знайомств дуже цікавих.

Я не памятаю, чи писав, що у Львові несподівано стрів Винниченка, з яким і познайомив ся. У них з Горьким вийшли якісь непорозуміння до видання творів Винниченка і вони розійшлись та жалілись мені один на одного. Знаєш, що коли так багато зразу збереть ся всяких вражіннь, то в результаті — хаос. Я, наприклад, не можу написати такого листа, як хотілось би, щоб все по порядку і до ладу описати, бо не знаю, з чого почати, так всього багато. Може потому, як звинну та заспокоюю ся, листи будуть більше систематичні.

Capri 5/VI (листівня).

Сьогодні їздив обдивляти ся гроти — блакитний і срібний. Перший у нас є (дома) на одкритці, а срібний, це таке чудо, що аж не

¹⁾ Місцева чернігівська людина, проста і розумна.

вірить ся. Коли бризнеш водою, то вона грає синими, рожевими і зеленими кольорами. Зараз їду в дику частину острова, де цілі поля кактусів і де дике село Анакапрі. В листі опишу. Я здоров, почувую себе дуже добре, бадьоро, добре сплю, добре і багато їм і краще хожу.

Capri 5/VI (лист).

Капрі все більше і більше чарує мене. Се чудо, а не остров. Сьогодні, наприклад, я цілий день пробув в екскурсіях, а не втомив ся. Зраня поїхали (я і оден знайомий поляк) на човні обдивляти ся гроти. Море — надзвичайно гарного коліру, далеко краще тут, ніж в Криму. Підїхали до такої маленької дірки в кам'яній стїні, острова, що, здавало ся, навіть і людина не влізе туди. Про те лїгши в човен на саме дно, якось пропхали ся в грот, що називаєть ся „Срібний“. Там вода янозелена, аж світить ся, але, коли бризнути нею веслом, то слїд стає ярко блакитним, а верхки хвилі рожевими, як троянда. Всї кольори такі яскраві і виразні, що просто дивуєш ся. Коли ж що небудь — весло чи руку — опустити в воду, то вони стануть срібними. Щось надзвичайне. Блакитний грот робить надзвичайне вражіння — це величезна блакитна зала, в якій неможливо блакитна вода, як скло самого чистого блакитного коліру, до того бризки світять ся вогнем. По обідї поїхали ми в Анакапрі, село на вершечку гори. Тут ростуть цілі ліси кактусів, що висші од чоловіка разів у 3, а грубі, як старі дерева. Природа дика, повітря страшно запашне, прозоре, сонце дуже світить, але не пече. Тут почуваш себе не в Європі, а в Африці, таке все одмінне. Красвиди звідси, з високої гори, чудесні. Взагалі я все більше і більше радїю, що вибрав для спочинку Капрі, а не щось друге. Завтра вранці збіраю ся обдивляти ся гроти зелений і ще якийсь, а по обідї до Горького рибу ловити.

9/VI Capri.

2 дні не писав, але це стало ся через те, що я виїздив з Капрі. Горький запросив мене поїхати на чудесній яхті в Torre del Greco, город під самим Везувієм, на народне свято і от ми, а також найбільше відомий в Росії скульптур І. Я. Гінцбург, що приїхав сюди лїнити Горького, виїхали в неділю вранці яхтою. 6 годин ми їхали морем — дуже гарна подорож — а в вечері з яхти дивили ся на свято. І що це було за чудо! Феєрверки коштували 2000 лїр — це було щось таке, чого я в свому житті не бачив. Випустили 200 воздушних шарів, ріжних форм, кораблі, чаші, медузи і т. ін. В повітрі з вогнів, надзвичайних кольорів, лїтали пальми, букети. Везувій метав вогні і т. д. Щось чарівне. На човнах цілі пальмові дерева, завішані лїхтарями

різноколірними, махали вітами, кілька серенад плавало, оркестри греміли на воді, човни були пороблені в формі акул, пишна ілюмінація й тисячі народу. На морі ціла флотилія човнів, яхт і все це з берега освічувалось прожекторами. Все співало, кричало, а гора двадцятиголосною луною одбивала тріскотню ракет і бомб. В городі скрізь вінки вибудувані були башти, обвішані з вершечка до самого споду коралями (бо це город коралів). Словом чудеса. До пізньої ночі любовались ми — все було, як сон; переночувавши — поїхали в Соренто, дуже гарний городок, де пообідали, а звідти на Капрі і на обід до Горького. Так що на лист не було і хвилинки. Ще перед тим я знов провів день у Горького. Він, Гінцбург, Алексінський (депутат до другої думи) — їздили по гротах і ловили рибу, яка тут така, як квітки, а у вечері Горький приймав екскурсію народніх учителів (50 чоловіка) і я бачив таку тарантеллу, яку вміють танцювать тільки 2 чоловіка на світі — і вони живуть на Капрі. Збираємося ще поїхати на яхті в Сіцилію — це чудова сторона, ще лучша за Капрі. Я засмалився, почувую себе добре...

II/VI Capri.

До світа у суботу їду з Гінцбургом до Помпеї. Це треба їхати парохомом до Соренто, звідти електричним трамвасом до Кастельмарсе (чудова дорога), а тоді поїздом до Помпеї. З Помпеї поїду поїздом до Неаполю, а з відти поверну парохомом на Капрі. Буде гарна прогулянка і добре, що я зроблю її не сам, а вкупі з таким тямучим чоловіком, як Гінцбург. Це дуже весела людина і він нас потішає. Вчора провели ми вечер у Горького і сміялися весь час, як Гінцбург представляв нам цирк, жида-кравця, говорив цілі англійські промови, в яких не було ні одного англійського слова. Живеться мені тут добре. Сьогодні трохи душно — подув африканський вітер — сіроко, але то нічого. Я лежав над морем, на лісочку і було добре. По обіді їду купатися, це доволі далеко і тим не вигодно, бо доведеться підніматися фонікулером, що коштує 17 к. Таким робом — купання тут річ доволі дорога, бо за N купальні теж треба платити 17 к.

Починаються місячні ночі — час безумства природи на Капрі. Кажуть, що це чарівна картина. Сьогодні по обіді, в 8^{1/2} години, їду дивитися місяць до скелі, що прозивається *ея арка натурале*.

Що там „Пресвіта“, чи жива ще?

Я здоров, почувую себе добре. Може не поглядшаю, але зміцнюся і одпочинуть нерви і то добре.

13/VI Capri.

Звикаю лазити по горах. Голова ніколи не болить, встаю вранці бадьорим, свіжим, чого ніколи вдома не було. Дорога мене втомила дуже — і не стільки дорога, як люде, бо їх було занадто багато. Але тепер спочиваю після дороги і людей. Сьогодні мав їхати в Помпею з Гінцбургом, але відклали на завтра, бо статуетка Горького ще не скінчена. Листа до Горького Винниченко читав мені сам — він дуже не сподобався мені. Коли Горький прочитав листа в Раді, був дуже засмучений, схвилюваний, все ходив по хаті і казав: „Так мнѣ и надо, так и надо, пока я издатель. Откажусь от дѣла („Знаніє“) — тогда не буду имѣть подобных неприятностей“. Родина Горького все більше і більше мені подобається. Приймають мене сердечно — вчора був у них, а сьогодні обідаю. Багато цікавих розмов, але я стараюсь тікати од сього, щоб більше бути з природою.

Коректи „В дорозі“ присилати не треба, бо я вже прочитав її тут. Кланяюсь знайомим. До Жука я писав: чи дістав?

14/VI Помпея (листітка).

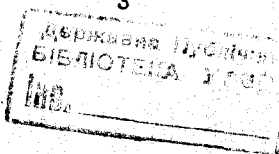
... Привіт з Помпеї, яку ми обдивлялись сьогодні з д. Гінцбургом. Чудесні вражіння! Хоч я сю ніч не спав, але почувую себе добре. Зараз їду до Неаполя, а звідти парашодом на Капрі. Приїду о 7 годині вечера, як раз на обід і вже тут тішуся, що застану лист з дому. Знайомим, яким варто, уклін.

16/VI Capri.

Хоч і гарно мені було в Помпеї і цікаво, а все ж це втомило мене! Вчора провів день краще, бо спокійніше. Тут, у моєму готелі, є один поляк, про якого я писав, от я з ним і хожу. Вчора ходили ми на руїни вілли Тіберія, звідки такий чарівний краєвид на море, Везувій, Каномбрію, острови і навіть Неаполь в бінокль видно. У вечері сиділи над морем і любовались місячною нічю. Тут місячні ночі чарівні, ще кращі, як в Криму. Сьогодні йдемо (спочатку йдемо звозником) на Монте Соляро — найвищу гору на Капрі, звідки навкруги бачиш море і відчуваєш себе на острові. Горький все намовляв мене іти туди на ніч, щоб стріти там схід сонця, але я зрікаюсь, бо не спати ніч вважаю шкідливим. Взагалі я поклав не утомляти себе дуже, тоді краще спочити можна. Зараз Горький в Неаполі. Почувую себе дуже добре, навіть настрої у мене кращий, я веселіший. Голова ні разу не боліла, груди трохи щимлять, як утомлюся, а коли не втомлююсь, то нічого. На п'ятницю мене запрохали до одного відомого в літературі німця (Мейера, який склав енциклопедію, що є у нас і твори

Л.-Н. Вістник, кн. IV.

3

якого видає фірма „Просвѣщеніє“), там будуть співати і показувати фокуси. Може ще не піду, бо там, здається, буде занадто багато людей. Маю ще візит до Прахова, художника дуже цікавого. Взагалі тут людей більше, ніж треба.

Capri. 17/VI (листівка).

Сьогодні пишу одкрітку, а завтра знов пошлю листа і опишу флору Капрі. Почуваю себе сьогодні добре, хоч трохи втомлений. Вчора я лазив на найвищий пункт на Капрі. Спочатку їхали ми кіньми, а потому 2 год. лізли на верх. Хоч я трохи і задихався, але все ж це геройство і в Чернигові мені й не снилось, що я зможу так високо злізти. З Монте-Солярно видно кругом море, бачиш себе на острові, одрізаним од цілого світа. Видно весь неаполітанський залив, Канобрію, острови, Везувій і Неаполь. Краєвид дуже чудесний. Але це остання така велика прогуляка. Тепер буду менче ходити.

Capri. 18/VI.

Погода у нас погана, вітер, не тепло, а сьогодні вночі така буря, що не давала спати. Через холодний вітер не можу купатись.

Ти хотіла знати, яка флора на Капрі. Насамперед — виноград. Густо, на високих тичках, так що сад виноградний дуже тінистий сад. Рядом з ним садки повні помаранчових і цитринових дерев, обвішаних тепер стиглими фруктами. Тут же ростуть фігові, ріжкові і черешневі дерева. Цілі ліси маслин, солодких каштанів і тих дерев, на яких ростуть фрукти, що ми їли в Криму (мушмула, чи як тут вони називають ся *cesrole*). Окрім того міддали. З деяких дерев найбільше евкالیптів, пальм, піній, дубів, лаврів і італійських тополь. Кипарисів не багато. Великі одтові дерева. Дико ростуть (і в садках) цілі ліси кактусів-онунцій, які бувають ростом у 2 чоловіки і більше. Цвінуть жовтими квітками. Скрізь маса агав, американських і сірих, таких великих, що кожен листок мало не вдвоє більший за мене. В садах так багато червоної герані, що вони аж горять на сонці. Гліцині і всякі цвітучі лани оплітають стіни, сила троянд, гранатів і всяких квіток, яких я перше не бачив і не можу назвати. Скелі покриті срібними величезними полипами, що дуже пахнуть, дикими великими і маленькими трояндами, білим і рожевим ломоносом. Страшно закрашають сірі скелі кущі величезного жовтого дроку, що горить на сонці, як золото і еффорбій, які ростуть тут деревцями. На самій скелі цілі букети великих блакитних квіток (найкраща квітка на Капрі), канорців, миртів у цвіту, портулаку, великих цибуль, і всяких інших, яких я не знаю; все це засипане червоним маком. На високих місцях ліс папоротників.

Боюсь, що я не перелічив і четвертої частини того, що тут росте. Все тут розкішне і сильно пахне. Взагалі повітря на Капрі незвичайно чисте і западне, аж пнять. Пилу зовсім немає, бо, наприклад, у тій частині острова, де я живу, заборонено їздити і всі дороги вибруновані плитками і чисті, як паркет. Взагалі чистота тут ідеальна, народ скромний, трохи суворий у звичаях (на цілому острові нема ні одної простітутки), честний. Такого приставання всяких торговців, звощиків і ин., як в Неаполі і др. італ. городах зовсім нема. Скрізь спокій, увічливість (незнайомі здоровають ся), честність. Тут почуваш себе скрізь, як у власному садку.

Capri 21/VI (листітка).

Я здоров, гуляю, хоч трохи незадоволений погодою: весь час вітер і не можна купати ся. Сьогодні все таки попробую, коли не поїду рибу ловити. Лишилось мені так мало часу—всього до суботи на Капрі, що мені аж сумно. Боюсь також дороги: треба буде їхати і вдень і в ночі і можу розгубити все, що тут придбав.

Capri 22/VI (листітка).

Сьогодні замість листа пишу одкрытку, бо трапилось так, що зраня їду на море і не встигну написати довшого листа. Напишу завтра. Я здоров, хоч уже 2 дні трохи болять груди, хоч я не перевтомлююсь зовсім. Катання на морі заспокоїть мене певно, це я вже помічав.

Capri, 23/VI.

... Досадно сидіти в хаті, коли подумаеш, що вся ця краса скоро стане тільки приемною згадкою.

Взагалі весь день я здоров і сплю. Як же побуваю в гостях, то нервові напруження одбивається часом на тому, що голова вранці не свіжа і груди щемлять, їм гірше. Через те я рідше став бувати у Горького, за що вони в претенсії на мене. Вчора у вечері був у них, бо сьогодні він виїздить кудись з Капрі і ми вже не побачимось. Вони мене запрохали сьогодні на обід. Це вже буде останній візит, хіба заїду попрощати ся з панею. Ще хочу зайти до художника Прахова, подивитись, що вони роблять. От і всі мої візити, Амфітеатров і ин. приїдуть пізніше, значить моя подорож до Сіцилії пропала, але це може й краще, бо менче буде втоми. Як згадаю дорогу до дому, то аж страх бере, стільки вона забере у мене сил, бо треба поспішати і їхати по ночах. А дорога далека. Затримаюсь в Венеції, Відні і Львові, щоб переспати та купити собі пальто. Гнатюк дуже кличе мене до себе в село. Побачу, коли не дуже втомлю ся, то може заїду, але

тоді спізню ся до дому днів на три. Побачу ще і напишу зі Львова. Взагалі я помічаю, що мені найбільше шкодять люде і нервове напруження. Природа, як і гуляння—навпаки, заспокоюють мене і дають здоровя. Вчора вранці почував себе не дуже добре, а як поїхав о 9-годині на море та перебув там до 2-ї, а потому виліз на високий берег (це доволі трудно, робота велика) — то зараз стало мені зовсім добре. Вчора прислали мені зі Львова мою книжку „З глибини“. Нічого собі виглядає. А Шраг так і не одписав мені на мого листа.

Capri, 24/VI (листівка).

Всі мої знайомі розїхались і я лишив ся сам. Це навіть лучче для мене, — я люблю самотність. Лишило ся три дні мого перебування на Капрі — і так досадно, що я не можу пробути тут ще місяць. Та що зробиш.

Capri 25/VI.

Як я вже писав у попередньому листі, Горький позавчора виїхав кудись на тиждень і ми вже попрощались. Я в них обїдав і потому одпровадив його на пароход. По дорозі знімали ся (ріжні моменти), але не знаю, чи вдадуть ся фотографії, бо любительські. Тепер я блукаю сам, прощаюсь з Капрі. Погода знов не дуже добра. Вітри. Всі радїють і хвалять ся, що не душно, а мені досадно, що сонце не пече так, як я хочу. Проте купаюсь. Купання тут розкішне. А все таки спочив. Нічого не читав, багато ходив, грів ся на сонці...

30/VI Відень.

Вчора приїхав до Відня, а сьогодні їду до Львова. Певно приїду до дому 4—5, значить раніше, ніж сподївав ся. Я здоров, по двох безсонних ночах тріхи змарнів, але тепер вже виспав ся. Їхалось мені спочатку, в Італії дуже добре, але на першій австрійській станції, в ночі, сїв у вагон, де було 2-е руських і дуже зрадїв, що буду мати компанїю до Відня. Але вийшло не так добре. Насамперед я сїв не на ту дорогу, на яку мав білет і щоб не блукати і не возити ся з 3-ма пересадками вночі, мусїв доплатити 5 руб. На другій станції, де потяг стоїть 12 хвилин, злізли ми на вокзал, щоб напiti ся води, бо дуже хотїлось, а тим часом з перед самого носа угїк наш поїзд, зо всіма моїми річами і з одним з руських, якого фамілії я не знав навіть.

Що тут робити? Мусїли ми чекати 3 години другого поїзду і вже десь з другої станції послали телеграму на наш поїзд, щоб той руський почекав нас на віденському вокзалі. Тим часом начальник станції теж дав телеграму, щоб наші річи скинули на одній станції по дорозі. Ми дуже перехвилювались, про те річи на станції тїй знайшли, та не

всі. Частина поїхала до Відня. По довгих пересадках і тривожній ночі приїхали до Відня і почали питати, чи нема тут наших річей. Кажуть, що той поїзд, яким ми їхали, прибув на другий вокзал. Довелось туди їхати, а це далеко. Врешті наші річі таки знайшлись. Кондуктор, побачивши, що в вагоні лишились чітсь річі, забрав їх. Мій компаньон погано знав німецьку мову і добре упрів, поки ми покінчили наші справи. Нарешті він каже, що йому не стає грошей, щоб заїхати до дому — і я мусів позичити йому 3 руб. Це якийсь земський лікарь Баталін з під Москви. Заїхав я до Горошовського, бо Стефаніка нема у Відні. Тут такий дощ і холод, що погано на вулицю вийти. Вітер аж реве. Ні з ким ще не бачив ся, та й не міг, бо змучив ся. Сьогодні почуваю себе краще і тішу ся, що скоро буду вдома... Поки я їздив сам, не мав ніяких пригод, все йшло добре, а компанія доводить ось до чого. Ну, та пусте. Добре, що так добре скінчило ся, тільки дорого коштувало, так що у мене мало грошей, ледви-ледви заїду я до дому. Ну, до швидкого побачення. Може ще з дороги напишу одкритку.

Швидко і кольоритно минає 909 рік у подорожі на Капрі. Більше, як завсїгди, помічаєть ся згадок про недугу, але ще можна пересилувати її та жити природою. Не те починаєть ся весною 1910 року. Вибіраючись за кордон ще на пароплаві заслаб М. М. на шлунок і зне-силенний прибув до Києва. Там він хотів порадитись з лікарями про стан свого серця. В цей час і я їздив з ним, і як раз після консіліуму балакав, розпитуючи про наслідки наради лікарів. „Це добре, що серце слабе“ — якось жартуючи казав він мені. — „Легка смерть буде“. Потому серьозно почав прохати, що коли я поверну до Чернигова, то щоб якось мягко пояснив родині і заспокоїв... „А коли не зможете, то краще нічого про слабість і не кажіть“. — Закінчив він. „Це пусте, поїду за кордон і поправлю ся“.

Та лікарі рішуче сказали, що серце загрожує небезпекою і треба надзвичайно берегти ся. Сміливо вислухав цей присуд М. М. і тільки вирішив, що мусить користати ся з кожної хвилини свого життя. Вірив у сонце і поїхав шукати його сцїлющої сили.

1911 *Київ*.

У Києві ходив до лікаря (Леонтович водив) — д. Петровського — по нервовим і до Фаворського по внутрішним, потому вони самі робили консіліум. Нічого приємного не сказали, але я дуже спокійно відношусь. Кажуть, що у мене порок серця і грудна жаба на ґрунті сердечної слабости. Заборонили втомлятись, хвилюватись, купатись і т. инш. Але може вони і помиляють ся.

20 | V Одеса.

Напишу ще кілька слів про своє здоров'я, бо не хочу, щоб дома турбовалися з приводу тої звістки, яку я подав учора. Мене оглядали 2 лікарі, а після того був консіліум. Прийшли до того, що мені треба дуже беретти ся, змінити клімат, бо холод шкодить мені. Леонтович покляв ся дбати, щоб я дістав яку посаду в Криму, в Ялті. Лікарств опріч одного (доволі дорогого) не радять, бо мою хоробу лічити не можна лікарствами, а тільки спокоем і кліматом. Лікарі думають, що Капрі дасть мені трохи сили на зиму. Кажуть, що у мене нема в серці двохстворчатого клапану і через те серце зовсім погане. На сходи радять вилазити з повагою паралітика. Однак серце мені не болять і почуваю себе добре.

Константинопіль, 24 | V, пароход Levanzo.

Я вже писав, що дуже задоволений з подорожі по морю. Весь час погода така тиха, що навіть не помічаю, чи йде пароход, чи стоить. Пасажирів з Одеси сіло дуже мало: 2 чи 3 в першій класі і троє в другій: явсь італіянська сіньора з двома дітьми — дівчатками — Норіною і Ельзою, та ще один грек. Оце вся моя компанія, коли не рахувати капітана, з яким я теж познайомив ся. По цілих днях сижу або гуляю на палубі, дихаю морським повітрям та дивлю ся на дельфінів. Їм дуже богато, а нічого мені не шкодить, поправляю ся.

Особливо гарно впливає море на нерви, сплю добре. Вчора приїхали в Константинопіль. В 9 годині я був уже на березі, взяв собі провідника-сврея і вдвох пішли спершу на Пера — європейська частина города. Се довга, вузька, крива і брудна вулиця, мішанина Європи і Азії. Мигне часом циліндр, новомодний жіночий бриль — і рядом білий халат араба, чорне лице негра і фески, фески, чорні покривала турчанок. Рядом стоять палаци і такі кухні, як в Бахчисараї. Вулиця мало цікава. Краще у Стамбулі. Тут уже справжній схід, європейців не видно, сліпі доми з гаремами, кавярні, ослики, дервіши, фрукти, зелень і чад смаженого мяса. Оглянув Ая-Софія, чудовий, величній храм, повний мозаїк золотих, мармуру, бронзи. Незвичайно гарне вражіння. Подивив ся ще мечеть Ені-Джаме, всю виложену мальованим фарфором, дорога і гарна будівля. Звідти пішли на критий турецький базар, де в безконечних коридорах зібрано все, чим торгує схід. Тут багато чудових річей, кованого срібла, шовків, халатів, шабел і рушниць, а навіть кофейні, де я довго сидів та дивив ся на незвичайний рух. Купив собі феску і тютюну (інші речі дорого), поголив ся у турка, а потому пішов в старинну частину города Уют-Султан, де знов засів.

у кавярні. Потому сїв на пароходя і Золотим Рогом поїхав на самий край міста, де вже домів нема. Виліз на вершок гори, на кладовище і любовав ся чудовим краєвидом. Дуже задоволений з прогульки. Сьогодні нікуди не їздив. Пароход наш стоїть в Босфорі, перед самим містом. З одного боку Пера, з другого — Стамбул, з третього — Азія, Скутарі. Рух в Босфорі надзвичайний. Все покрито пароходами, пароходиками, яхтами, човнами. Що секунди ревуть і плачуть сірени, бо без цього можна б подушити або потопити човни. З Константинополя сіло багато пасажирів. Французські попи, турецькі офіцери з жінками дітьми, албанці, іспанки, грецьки попи і навіть російські актьори. Говорять на всіх мовах, одні одних не розуміють, якесь вавилонське столпотворіння. В моїй каюті французські монахи і турецький комерсант.

Я вожу компанію з італійцями. Зараз випливаємо в Мармурове море, вранці будемо в Дарданелах, звідки і піде цей лист. Так добре, що я не в вагоні. Пригадую, як я мучив ся дуже, не спав, втомлював ся. А тут сидиш у салоні і пишеш листа, і знаєш, що постіль уже постелена і підеш спати, коли захочеш. Не вважаючи на заборону лікарів, я пю каву, вино і нічого мені не робить ся, здоровший. Сьогодні тільки голова болить. Ну, доволі про себе. Як там Вам усім живеть ся?

27/V. Четвер.

По дорозі з Салонік до Афін.

Цілий день вчора я пробув в городі і дуже задоволений. Вже по дорозі до Салонік з правого боку весь час стояв перед нами Олімп, високі і дикі гори, покриті вічним снігом. З того часу, як боги покинули Олімп, ніхто там не живе, та й я богам не задрив, бо не хотів би жити у вічних снігах. Все таки дивитись гарно. Повертаємо далі у Салонікський залив. Вода стає з синьої зеленою, далі жовтою, як гогель-могель. Це річки розмивають глиняні гори іносять глину в морські води. Салоніки розкинулись на горі, як і Константинопіль, амфітеатром. Великий торговий порт, знов мішанина Сходу і Європи. Сідаю в електричний трамвай і їду на край міста, де в окремій вілі, серед саду, живе вязень — турецький султан Абдул Гамід. Кругом стоїть сторожа і не пускає нікого до воріт. Сірий на два поверхи дім стоїть як мрець серед чорного парку, всі вікна закриті віконницями і я надаремне чекаю, чи не покажеть ся невесела фігура хитрого і злого (так його тут рекомендують) султана. Але нема нікого, тільки москалі на варті, як коло тюрми. Повертаюсь назад, треба поспішати до англійської кавярні, бо там чекають. Їдучи в трамваї я познайомив ся з якимсь італійцем, який обіцяв показати Салоніки. Це д. Фернадес, багач, фабрикант, але він здав ся мені трохи жуліком, так що я все

оглядав ся, чи не витягне він у мене грошей. Але навпаки. В кавярні він вже чекає, частує, не дозволяє платити, бере фастон і везе мене оглядати місто. Оглянули ми церкву Софії, з старинною мозаїкою, а потому дуже цікаву мечеть, бувший храм св. Дмитра, де з-під штукатурки одкрили чудові візантійські мозаїки перших віків; скрізь пишні колони з мармара, з такими ажурними капітелями, що вони здають ся сплетеними з тонкого кружева. Показує мечет дєрвіш, сам дуже цікавий. На памятку він дає мені камінчик з мозаїки над гробом св. Дмитра. Звідти знов Ідемо на базар, оглядаємо, а тоді в кавярню. Фердинандес за все платить, аж неприємно. У вечері повернув ся я на пароход і запрохав ввічливого італійця на обід.

В городі дуже багато іспанських євреїв, арабів, албанців і всякого чужого народу. Костюми незвичайно цікаві, життя цілком не подібне до нашого. Жалкую, що нема зо мною дітей, вони подивили ся б на все і певно Оксані географія здалась би цікавим предметом. Досадно дивитись, що на пароході повно дітей (правда, вночі кричать і не дають спати), а я їду не тільки без дітей, але й без тебе.

Вночі ми виїхали з Салонік. Погода чудова, тихо і тепло. Море спокійне. Попадаєть ся маса островів, високі, дикі скелі, на де яких лежить сніг. Почуваю себе добре. Годують теңер зовсім порядно... Сплю часом і в день, спочиваю. Думаю, що добре зробив, поїхавши морем, бо спочиваю. Ще маю їхати цілий тиждень.

30/V, неділя.

По дорозі з о. Кріта в Сіцилію.

Вже 10-й день я на морі, ще лишилось 3 дні. Я здоров, але починаю скучати за домом. По дорозі я спинав ся в Афінах. Обдивив ся Акрополь, до якого од пристані треба їхати коло години. Спочатку на пристань на човні, бо пароход спинив ся на морі, потому до Пірей (порт) по залізній дорозі до Афін, а звідти на звозчику в Акрополь. Пірей — доволі бідне, з голою природою місто. Нагадус слобідки Севастополя. Афіни за те дуже чисті, вулиці широкі, гарно мощені, все таке біле, сліпуче-біле, що навіть боляче було дивитись. Вулиці обсажені великими грубими мімозами, це любиме дерево в Афінах. Де-які вулиці так густо обсажені ними (особливо коло королівського палацу), що здають ся бульварами. З будинків найбільше подобав ся мені університет і академія, в клясичному стилі з надвірними фресками на золотому фоні. Серед білих або злегка жовтих домів ростуть групами кіпариси, що збільшує контраст між білим і чорним. Кавярень така маса, що часом вони займають цілі квартали. Видно, люде тут звикли жити на вулиці. Але найкраще вражіння зробив на мене Акрополь. На високій дикій скелі стоїть Парфенон, ще дуже добре зберіг ся, Еректриса,

Храм Перемоги і другі будинки. З скелі одкриваєть ся чудовий широкий краєвид на море, гори і на город, який звідси як на долоні. Як подумаш, яку землю толочать твої ноги, то аж чудно стає. Під Акрополем давні грецькі театри і храм Тезея, який найкраще зберіг ся. З Акрополя я взяв звозчика і обїздив весь город, який лишив у мене найкращі згадки, може ще й через те, що пройшов дощ, все було свіже і не було пилу, якого, кажуть, багато в Афінах. Я пробув в городі всього 8 годин, бо пароход стояв тут не довго. На другий день ми були вже вранці на о. Криті в г. Канеї. Це невеличкий, але дуже мальовничий городок по горах над самим морем. Знов Азія, знов мінарети, мечети, фєски і оригінальні костюми критян. Город на фоні гір, вершки яких покриті подекуди снігом. В Канеї ми були лиш кілька годин. А тепер великий переїзд в 48 годин морем, на якому перестали з'являти ся навіть островки. Погода чудова, тиха, безхмарна, вітру нема, море спокійне, їдемо добре. Завтра, в 11 годині будемо в Сіцилії, в г. Катанья. Думаю звідти поїхати поїздом в один чудовий куточок. Їхати не довго, всього 2 години по залізній дорозі, значить встигну, бо пароход одійде в Мессіну в 12 годині ночі. За те побуваю в Теорміні, де, кажуть, така краса, яка може бути тільки в Сіцилії. Позволяю собі робити такі поїздки через те, що дорога морем ні трошки не втомила мене, навпаки, я весь час спочиваю, сплю по два рази, вночі і вдень. Тепер маю цілу каюту, де ніхто не заважає мені. Я вже засмавив ся, бо цілий день на сонці.

Capri 3/VI.

Почуваю себе не погано, особливо після порошків Фаворського, які приймав сьогодні уперше. Взагалі ж я далеко менше стомлений дорогою, ніж торік. Сьогодні добре спочив. Взяв номер кращий, ніж торік, на першому поверсі, без сходів і з гарним краєвидом. Правда, довелось на 1/2 ліри платити дорожче, та се не багато, всього 17 коп. на день. Чисто тут і гарно незвичайно. Годують так смачно, гарно і гігієнічно, що і слів нема на похвалу. Сьогодні вранці оглянув я знайомі місця, посидів, спочив, прочитав пошту (був лист од Грушевського, кличе в Криворівню під кінець моїх вакацій, та од Чикаленка, який дуже захоплений оповіданням Fata-Morgana, каже, що це найкраще мое оповідання, що він не може навіть передати мені всього захоплення свого). По сніданку пішов до Горького. Там мене стріли, як рідного, обіймали і цілували, взагалі дуже прихильні до мене. Тут у нього живуть письменники Пятницький та ще якийсь грузинський письменник, ходили гуляти цілим кодом, ледви вирвав ся, щоб написати листа. Завтра мушу обідати у них. Перший день на Капрі пройшов добре. Тут весь час йшли дощі і було холодно. Сьогодні теплі-

ний день, але не душно. Тепер розкажу, як я провів два дні в Сіцилії. В Катанью приїхали ми вранці, в 7 год. Я зараз сів на поїзд і поїхав в чудове місце — Теорміну, куди їдуть ся по залізній дорозі 2 години, а звідти звощиком 1 годину. Вся дорога — чарівна. З одного боку Етна, з другого — море. Скрізь потоки лави, що текли аж в море, але лава мало не скрізь оброблена вже і засажена цитринними і помаранчевими гаями, що цілі 2 години котять ся з обох боків дороги, як море. Саме збирають цитрини, скрізь жовтіє од них, на землі величезні купи. Незвичайно гарний краєвид, гори, виноградники, сади, море і люде — все це повне кольорів, яскравих фарб, все залите сонцем. На станції пообідав по сіцилійськи, з чудесними винами і сирами, з мессінськими помаранчами (до Мессіни лишалось 1 година їзди), а звідти звощиком, все вгору і вгору, по дорозі, що йде петлями і odkриває що раз нові пейзажі, приїхав в чудову Теорміну, повну розкішних готелів. Це самий дорогий і найкращий закуток Сіцилії. Тут оглянув руїни давнього грецького театру (збудовано 500 літ тому назад), що нагадав мені римський колізей. Дуже цікаво і незвичайно. Потому обдивив ся готель S-Dominico, що був колись монастирем і має цікаві старинні зали, розкішні сади, мозаїку, різьбу і образи. Нагулявшись і налюбовавшись краєвидами, повернув ся в 7 год. на пароход, пообідав і пішов в Катанью. Гарненький європейський городок, теперішній торговий центр Сіцилії, по зруйнованню Мессіни. В 12 год. ночі одилили ми в Мессіну і в 7 год. були вже там. Простояли ми в Мессіні до 5 години, бо знялась буря і треба було одплисти. Яке страшне вражіння зробив на мене цей город! Весь в руїнах, з вулиць зробились гори всякого грузу та каміння. Все наче спресоване, все змішане дивно. Під руїнами і досі поховано 40,000 людей. Ідуть розкопки. Бачиш, як сидять городові. Ось городовий встає. Це знак, що одрили тіло. При мені викопали труп жінки. Спочатку витягли голову і поклали в таз. Потому потягли сорочку, яка подерлась, а далі витягли тіло, на півзгнило. Я вже не хотів дивитись. Доми стояли так, що тільки з стіни залишились, а через четверту, одвалену, видно ліжка, посуду і т. инш. Найбільше ж од домів груди каміння. По вулицях страшно ходити, бо руїни потріскались і ось-ось впадуть на голову. Був у мене і неприємний момент. Йшов я по вулиці, коли раптом земля затряслась, будинки хитнулись і ось-ось, здавалось, завалять ся. Але се був момент і не повторив ся. Люде поніміли, бо по вулицях все ж ходять і їздять і ставлять деревляні домочки, смішні, на два поверхи і тоненькі, з легких дошок. Такі ж і магазини. За городом збудовано нову Мессіну. Ряди домочків, як коробочки з макаронів, маленькі, тоненькі, без вікон, тісні, так що чути, що говорять в десятого сусіда. Тіснота і убожество. Всі ці домочки збудовано на гроші, пожертвовані ріжними на-

родами. Як тут живуть, як не пересварять ся, як не згорять — не знаю. Правда, їсти готують на вулиці, в жаровнях. Люде якісь залякани, сумні, жінки в жалібних чорних крепах, у мушкетівських чорних краватках і в очах кожної людини жах. Тяжкі вражіння. Не хотів би другий раз бачити. Ось і коротко про те, що бачив, а бачив я більше, ніж інші пасажири, бо все таки я звик їздити і не боятися нових країв. Хто його знає, чи буду вдруге в Сіцилії і грішно було б не скористатися з нагоди. З Мессіни до Неаполю гоїдало нас страшенно. Всі були слабі, на пароході стояв стогін, ніхто нічого не їв, тільки я та один грек, та ще капітани, як добрі моряки, почували себе чудесно, їли і гуляли, хоч доводилось і раком ставати на пароходній палубі.

6/VI Capri.

Погода зараз стоїть гарна, тепла, але не душно. Часом вночі сплю під теплою ковдрою. Аж чудно, що в Чернигові така спека, а тут нічого. Як сядеш на камінь — припікає, а перейдеш на друге місце — зараз свіжий вітрець, а холодок — справжній холодок. Лягаю я рано, в 10 або 10^{1/2}, встаю в 7, а в 8^{1/2} іду куди небудь гуляти. Спочатку ходив в близькі місця. Сяду де небудь в гарному затишку і читаю. А я уважаю, що мені краще ходити, ніж сидіти і через те пустивсь на довгі прохідки. Коли вранці коротша, то вже по обіді довша. Тут все доводить ся йти або вниз, або вгору, так я потихеньку, спиняючись й не заспаюючись, їзу на гору і завжди задоволений з прогулки. Сьогодні по обіді однесу цього листа на пошту і піду пішки на Анакапрі. Не через те, що жалкую наняти звозчика, а просто хочеть ся прогулятися. Почуваю себе погано тільки вранці, це стара прикмета неврастенії. Потому, як росхожу ся, нічого. Стараю ся вести дуже скромне, тихе життя. Кави і вина зовсім не пю, от тільки ще курю, коли б покинути, було б добре, але се дуже трудно тут, бо скучаю. Як би було з ким поділити ся вражіннями од краси, поговорити часом, а то я все сам, по цілих днях мовчу. Ходити в гості часто не хожу, мені хочеть ся все бути на повітрі, як можна менче в хаті, а в гостях все ж сидиш у хаті. Навіть у себе весь час я на терасі, так що тільки сплю в хаті. Засмалив ся вже, як циган, але ще більше засмалю ся. Досадно, що не можна купати ся. Коли я сказав лікареві, що торік купав ся, він зробив великі очі, знизав плечима і смієть ся: „побідителей, конечно, не судят, но вы не купайтесь: нельзя“. От я тільки дивлю ся, як купають ся другі, аж заздрісно.

Скучно мені без газет. Я мало не в кожному листі прошу присилати „Раду“, з 21 мая. Не забудь. Ходити до Горького читати газети — все ж важко, лучше мати свою.

(Далі буде).

ПАНАС МИРНИЙ.

Повія.

РОМАН.

З народнього життя.

ЧАСТИНА ТРЕТЯ.

СТОРЧ ГОЛОВОЮ.

VII.

— Дома? — спитав ся Проценко другого дня з вечора у попадиної наймички, синьоносої Педорі, увіходячи разом з Довбнею в кухню.

— А де ж, як не дома? — непривітно одказала та товстим гугнявим голосом. — До вас мала посилати! — додала ще товще.

Довбня витріщив ся на Педорю. Звідки, мов, гостра взяла ся?

Тим часом попада, зачувши знайомий голос, весело відгукнулась з другої хати.

— Нема дома! Нема дома!

— А де ж, бариня? — жартував, уступаючи в горницю, Проценко.

— Господи! І не гріх вам?.. — почала було попада, та, зобачивши Довбню, зразу умовкла.

— Не лайте мене, Наталія Миколаївна, — почав Проценко — Я до вас привів мого доброго знайомого Луку Хведоровича Довбню. Помятаєте: давно якомсь хвалив ся вам про нього.

— Я рада... — займаючись краскою, промовила попада, подаючи Довбні руку.

— Той чорт, що в боряки кришуть, — жартував Довбня, здавлюючи їй невеличку руку так, що аж тендітні пальчики злиплись до куши.

— А отець Миколай дома? — спитав Проценко, шукаючи очима місця де б сісти.

Бігучі попадині очі зразу помітили те.

— Отця Миколая запрошено на хрестини; — одказала вона і мершій кинула ся у другу хату за стільцем.

Довбня почав оглядати хату. У кутку, біля невеличкого столика стояло всего тільки два стільці, на столі вигравав самовар журливу пісню. Давно вже він не бачив ні віхтя, ні цегли, ні попелу: зелені патьоки застилали його замурзані боки, гран схилив ся на бік, з його капотіла вода прямо на стіл; на йому геть — одсторонь, стояло два стакана; в одному недопитий холонув чай, а в другому якась бура водиця димила ся; чайник не прикритий парував. Видно не хазяйська рука ходила біля того. Та й хата видавала невеликі про те клопоти: стіни голі, полупані; долівка неметена хрущала під ногами, тут валяли ся всякі обідки, кісточки, крихти хліба і лущайки з насіння... У другому кутку стояв обірваний диван, мов горбатий старець примостив ся біля стіни спочивати... Всюду били в вічі злидні та недостачі.

Поки Довбня оглядав те убожество, з другої хата виткнула ся Наталія Миколаївна з стільцем.

— Се ви мені несете, — зупинив її Довбня, перехопляючи стілець у свої руки. — Марно працювались, я такий, що й долі посидів би.

Наталія Миколаївна не знала як їй прийняти ті Довбнені речі, чи за посміх над їх злиднями чи над її непорядком. Від сорому у неї і уха почервоніли не тільки щоки. А тут ще піддала жару і Педоря: з грюкотом росчинивши двері, вона увалилась у хату і, наступивши Довбні на ногу, кинула ся до самовару.

— Диви ся — ноги одтопчеш! — скрикнув Довбня.

— Хіба в мене є там очі? — одказала непривітно, беручи самовар в руки.

— Педоре! — гукнула попада — куди ти самовар береш.

— Хіба не треба підогрівати? А яким чортом гостей напувати? Там води вже немає, — суворо одказала попаді.

— Педоре! — стукнувши ногою, скрикнула попада. — Скільки разів я тебе прохала: не провадь ти мені хоч при людях своїх чортів.

— А чим же справді будете напувати? Помиями? Дивіть ся — я ще й винна! — дивувалась Педоря.

— Педоря! бери самовар! бери все!.. тільки йди собі, не обзивай ся до мене!.. Господи! — пожаліла ся попадя перед гостями, коли Педоря вийшла у кухню з самоваром, — нема, мабуть, нігде такої прислуги, як у нас... От же держіть!

— Держіть! — одгукнула ся Педора, — добре держати грошей не плативши. Заплатіть мені, — я й сьогодні піду від вас і десятою улицею обминатиму... Держіть!

— Та замовчи, Христа ради! — попрохала попадя, зачиняючи двері від кухні.

— Та чому ви її справді не розчитаєте? — увернув Проценко.

— Ну, скажіть же йому! — одказала попадя, гнівно насуплюючи брови.

— Йї видно ніхто ще ніколи рота не загорожував! — додав Довбня.

— От ще! — промовив Проценко.

— А тож! — свіркнвши очима, скрикнув Довбня. Ось наступила на ногу, та ще й на мозоль... Хоч би добре що! а то?.. гідко на скібки взяти!.. тьфу!

Попадя і Проценко разом зариготали ся, так смішно випалював ся Довбня.

— Оце який ви страшний та сердитий! — скрикнула вона, сподіваючись повернути розмову на иньші речі.

— Та пальця в рот не кладіть: ще зуби цілі, — жартував Довбня наче б то й гнівно.

— Невже? — тихо спутала вона, лукаво стрільнувши на його очима.

У її голосі почували ся жартовливі іграшки, в її очах світила ся тиха усмішка, на її обличчі грала краска. Наче та кіпечка прикрадаєть ся здалеку до мишачої норки, — прикрадала ся вона тихим голосом та привітним поглядом до насупленого Довбні, що сидів на стільці похмурий і крутив довгого рудого вуса... Щоб вона та не розворушила кого? Та як схоче — і німе заговорить.

Довбня справді, заговорив. Своєю крутою та дебелою мовою він так і сипав жарти, наче дровами, вертав на всі боки, Проценко піддержував його, увертаючи коли-не-коли яке слово, а попадя піддавала жару то веселим поглядом то безжурним реготом. У хаті зразу стало так утішно та весело! Недавнього гіркого неспокою наче й не було: непримітно, навіть, ні злиднів, ні непорядку: і долівка мов сама собою промила ся, і стіни побіліли — вирівняли ся, і лойова свічка так ясно горіла!.. Гучна

розмова укривала хату. Вона ушухла тільки тоді, як Педоря одчинила двері, щоб внести самовар. Кряхтячи, вона підняла його, постановила на столі і, окинувши всіх непривітним поглядом, мершій повернула ся назад.

— А я сидів і ждав... Ну, думаю: перший раз ногу одтоптала, а тепер вже і самовар вилле на мене, — промовив Довбня їй в слід.

Нестямий регіт обняв хату... За ним не чуто було, як Педоря прогугнявивши собі під ніс: заціпило?!.. грюкнула двєрима.

За чаєм ще веселіше пішла розмова. Проценко не думав, що Довбня був такий балакучий да жартовливий. Хоч без крутих слів не обходило ся, одже він так непримітно уплітав їх у свою розмову, мов золотар цяцькував перстні дорогими камінцями. Регіт не стихав, коли він говорив, а він мовчав мало. Пригадали ся йому давні часи бурси, гречаних галушок, червивої каші, та веселого товариства. І він розказував, як трохи не кожної ночі, накинувши на себе легенькі хламиди, тягли вони на здобич; як розбивали обходи, били обідчиків, пили вольну горілку, крали сало, а раз живого кабана на вулиці спіймали, закололи, затягли до річки і до світа упорали ся так, що і сам чортяка не знайшов би слідів. А то в пана украли дочку. Поки одні співали під вікном канти, а старий слухав, другі з дочкою вже сиділи в попа і могоричили звінчати пару. Кинув ся пан дочки, а вона вже не його. Посердив ся старий, полаяв ся та нічого не вдієш, — прийняв з зятем до себе. Старого попа тільки вижив з села, замість його настановив зятя.

— Тепер благочинним вже... роскошує! — додав Довбня.

Наталія Миколаївна важко зітхнула. Її уразило не те, чим потім став зять того пана, а те, що украв дочку.

— Що ж вони раніше любили ся? — спитала вона.

— Звісно, любились. Цідулки передавали одно одному, то через слуг, то через жидів.

Наталія Миколаївна ще більше переняла ся дивуванням. От як пошле Господь щастя другим! І чому з нею не лучило ся того? — думала вона.

— А воно мабуть разом і весело і страшно тікати? — спитала далі, дивлячись на Довбню.

— Не знаю, ніколи, ну від чого не доводилось тікати, та й родив ся не бабою, щоб про се вам докладно відповідати.

Наталія Миколаївна зареготала ся.

— Дивно було б, як би з такими вусами та були б баби! — скрикнула і ще більше залила ся реготом.

Довбня тільки скоса дивив ся на неї, як її на всі боки хитало.

Чай попили.

— А що тепер зробимо? — спитав ся Проценко, — шкода, що Лука Хведорович не ваяв з собою скрипки, а то б ви, Наталія Миколаївна почули, як він грає!

— У-друге без скрипки не приходьте! Чуєте, не приходьте! — скрикнула вона і почала у півголоса виводити якусь веселеньку пісню.

— Давайте, заспіваємо! — спохопив ся Проценко.

— Давайте! давайте! — радо загукала попада. — Тільки й ви, Лука Хведорович, будете підтягувати.

— Як що знаю пісню, то можно, — засмалюючи папіроску, відказав той.

— А яку заспіваємо? знаєте: оту, що у ваших співали, пригадувала попада.

— „Вихожу одинъ я на дорогу“? — спитав ся Проценко.

— Лермонтова, Лермонтова, — заторохтіла вона. Як я люблю того Лермонтова! Страх — люблю! А за життя його, кажуть, не любили. Дурні! От як би він тепер був живий?!

— То тепер би ще й насміяли ся з нього, — увернув Довбня.

— Не признали б? Правда ваша Лука Хведорович! — скрикнула вона. — Скільки то талантів непризнаних гине! І, глибоко зітхнувши, вона сціпила зуби і жосварилась комусь кулачком.

Тільки що затигли „Вихожу“, як у хату ускочив отець Миколай і ні з ким не вдорюкаючись, почав басом підтягувати. Він не дослухав ся, чи в лад то було, чи не в лад, а одно робив — гукав... Видно добрі були хрестини! Попада, почувши нелад, перша замовкла, за нею Проценко: один Довбня, наче змовив ся з першу, одно підгукував попові; а той — червоий, як рак печений, пив ся, надимав ся і рів, наче бик, на всю хату.

— Та перестань! слухати не можна! — скрикнула попада, задуляючи вуха.

— Не слухай... Далі як? — розпалившись гула той на Довбню. — Кажі: далі як?

Довбня усміхнув ся своїми суворими очима.

— Се вже кінець, — одказав.

— Кінець? — перепитав отець Миколай. — Шкода! — Потім кинув ся до Довбні, обхопив його, поцілував.

— Ми ж з тобою давні товариші... учили ся вкупі! Чуеш, Наталочко, вчили ся. Він тільки, одним курсом вище йшов... Та чому ти, братіку не пішов на попи? Ех ти!.. Непривітне, брат і наше життя, та все краще, ніж отак тиняти ся... Жінка, брат, діти... Постой, подожди... брехня! Дітей нема... Чорт їх уже й матиму!.. Ну, а жінка? — провів він тоненько, хотів щось сказати, та тільки скрутнув головою і попитав ся Довбні: — Горілку, брат, пеш?

— Чому ж такого добра не пити? Можна, — одказав той.

— Можна, кажеш? Гей жінко! Давай нам горівки, давай закуски, усього давай. Що є в печі, то все на стіл мчи... А я вас і не примітив, — скинувши погляд на Проценка, повернув ся він до нього. — Вибачайте мені Голубчику! вибачайте. — І кинув ся цілувати ся з Проценком.

— І се добрий чоловік, — хвалив ся він Довбні. Добрі тепер люде настали; усі добрі! А що його моя жінка любить? Отого бородатого! Бач, який!.. Ну, я тебе ще у борідку поцілую, — слезбував, припавши до Проценкової бороди.

— А ти, жінко, гляди — кдли-небудь не помили ся: як приймеш його бороду за мою, та учепиш ся своїми руками!

— Що ти верзеш? — спитала ся Наталія Миколаївна, докірливо дивлячись на нього. — Залле очі, та й варнякає не знать що.

— Правда твоя, що залив очі; їй Богу, правда. Не можна, брат, було... Кум... Постій, хто кумом був. Як бо його. От і не згадаю... Отто випивака! Усіх перепив... такий!.. Не сердь ся ж на мене, моя попаденько, дай свою рученьку білу, приложи до мого серденька, гарячого! Ну, я тебе поцілую... твої оченьки ясні, твої устонька рожеві, твій носочок... Як там у пісні? Як, що?.. Як солоний огірочок! — скрикнув і зареготав ся.

Попадя мерщій одхилила ся: від нього несло таким хмілем.

— Ти б посоромив ся хоч чужих людей!

— Яких чужих? Се, брат, усе свої... Ото чужий? — спитав ся, показуючи на Довбню. А то, не наш? — повернув ся до Проценка. — Ще й який наш!.. А хоч би й чужі? Хто ж ту у мене? Ти ж моя перша й послідня!.. Не сердь ся, брат, дай нам горілочки... — І він моргнув так кумедно бровою, такого пустив бісика оком, що всі не видержали і зареготали ся.

Отець Миколай сам почав реготатись і, стрибаючи на одній ної вигукував: горілочки! горілочки!

— Де ж її взяти? — спитала ся Наталія Миколаївна. — Ти ж знаєш, що дома не має; а послати... кого я пошлю?

— Як кого? а Педорю!

— Вона мені і так дозолила: ти їй слово, а вона тобі десять.

— О-о, матері її заковиря. Педоре, — гукнув піп, опускаючись на диван.

Не швидко Педоря усунула ся в хату, распатлана та заспана.

— Ти у мене слуга? — спитав піп.

Педоря мовчала, сопла.

— Слуга?! Я тебе питаю? — гукнув він удруге.

— Кажіть уже чого треба? — чухаючись одказала Педоря.

— Слухай: ти тільки мені даремно не будеш слухати, то я.. — І він заткнув ся; брови його похмурили ся.

— По горілку, чи що, йти! — пита, позіхаючи, Педоря.

— А-а, догадлива, бісова! — усміхнув ся отець Миколай. — Ну, скажи мені: по чім ти догадала ся?

— Он казав жид, що більше не всипле без грошей! — одрубала Педоря.

— Матері його дуля! Жид-невіра... Я тебе не про се питаю. Я тебе питаю, по чім ти догадала ся, що горілки треба?

— По чім догадала ся? По тім, що у вас гості! Може хто і чарки горілки хоче.

— А ти хоч?

Педоря усміхнула ся, утираючи носа.

— І я випю, як дасте.

— Молодець! — похвалив отець Миколай. — На ж тобі... — І він почав рити ся у кишені, брязкаючи грошіма. — На полтинника. Чуеш? цілого полтинника... Скажи жидові, щоб квартиру усипав, та доброї! Не доброї й не бери. Покоштуй попереду... Тільки не з нашої посуду, — погана ти дуже! — а в жида з чарки... і тільки одну чарку. Чуеш, тільки одну! — Віддавши Педорі гроші, він ще почав її виражати.

— Отак у нас усе, — жаліла ся тим часом попада Довбні. — Отак, як бачите: нема того, щоб виговорити прислузі, — він жартує. Отак, і спровадить найминок! Чого ж вони будуть слухати?

— Бо тебе, як слухати, то треба на десятеро розірвати ся, — огризнув ся отець Миколай. — У тебе нема одного діла, а разом десятеро: подай те, Педоре! На тобі се! біжи за тим та не мни й сього!.. Ні, ти в мене не хазяйка таки!

— О, ти, мудрий хазяїн!.. по чужих хатах ходячи, та чуже добро подаючи! — уколола Наталія Миколаївна.

— Наша, брат, служба така, — одказав піп. — Ми і по чужих людях тиняючись проживемо, а ти дома з голоду околієш.

— З таким хазяїном! — сердила ся попада.

Отець Миколай суворо бликнув на неї, та, махнувши рукою, зареготав ся.

— Не слухай, брат її, — повернув ся він до Довбні. Жінка, брат і чорта проведе! — сказав він на ухо йому так, що усі почули.

Наталія Миколаївна пустила на чоловіка гострий і прикрий погляд; сціпила зуби, аж її щелепи видали ся над повними щоками, мов вона збирала ся кого розкусити ними, і, згорнувши руки, сердито опустила ся на стілець біля столу. Її свіже рожеве обличчя попятніло ся, очі нахмурились. Вона мовчала; здаєть ся, і не дихала. Отець Миколай, глянувши на жінку, мерщій опустив ся на диван, тер коліна долонями і чудно хихикав.

— Як дурник! — процїдила попада крізь зуби.

— Ви сердитесь! — спитав ся, підходячи до неї, Проценко.

Вона бликнула на нього і нічого не відказала. Спідня губа її тремтіла... Довбня понуро дивив ся на все те, а піп одно тер коліна, та тихо хихикав. У хаті зробило ся сумно та нудно — не добро видно все те віщувало.

Може б воно і справді з того буря зняла ся, як би не Педоря.

У кожушанці на опашку, закутана платком так, що з-під нього тільки її очі та самий ніс визирали, увалила ся вона у хату, бухаючи своїми страшеними шкарбунами; підійшла до столу, вийняла з-під поли пляху горілки і струснувши нею над світлом, скрикнула:

— Самий смак.

Проценко засміяв ся.

— Чого ви регочете? — спитала Педоря у попа, не почувши, хто зареготав ся.

— Молодець ти у мене, молодець! — одказав усміхаючись піп. — Мчи лишень, мерщій нам чарку, та чого-небудь їсти.

Педоря кашлянула, утерла носа і мовчки вийшла. Швидко вона знову вернула ся, несучи в одній руді чарку, а в другій на тарільці печену рибу, хліба і солених огірків.

Отець Миколай схопив ся був, обвів усіх очима, хихикнув і потер коліна.

— Як здоровя вашої куми? — спитала Наталія Миколаївна у Проценка. — От не зберу ся та і не зберу ся ніяк до неї.

— То через те, що довго збіраєтесь.

Вона мала щось одказати.

— А може б ти нас, Наталю почастивала? — перебив їй отець Миколай.

— Як ви не почаствуете, то я і пити не хочу! — додав Довбня.

— Чому ж се? — спитала вона.

— У женщин рука легка... Плавкійше чарка йде, — не становить ся руба! — перевів на жарти Довбня.

— О, у мене рука важка... Ви ще не знаєте її!.. — одказала попада, згортаючи руку в кулачок і піднімаючи його в гору. Проти світла той кулачок, як яблучко червонів.

— Вапа? Ота! — скрикнув Довбня, дивлячись, як кіт на мишу, на її кулачок. — А розгорніть, я подивлю ся, — сказав, підходячи до неї.

— Що ви там побачите? Хіба ви знахур?

— Знахур.

Попада ростулила жменю і подала Довбні. Той бережно узяв ся за пальчики і, прихиливши ся, роздивляв ся долоню, ті невеличкі борозенки, що покарбували її.

— Довго мені жити? — граючи очима, спитала вона.

— Сто літ! — скрикнув Довбня, прикриваючи її долоню своєю жорсткою. Подержавши трохи, він приник ухом.

— Притулить міцнійше! — промовив.

— От се ви справді мов знахур! — защебетала вона. — Що ж ви там почувете?

Довбня нічого не одказав; слухав. Потім підвів голову, положив знову свою долоню і, дивлячись прямо у вічі Наталії Миколаївні, усміхав ся. Кров, пробігаючи під її тонкою шкурочкою, стиха доторкала ся до його жорстокої долоні; мов мишка сіпала, лоскотала її; він дослухав ся до того.

Попада чогось зареготала ся звінко та радісно. Піп весело підскочив у гору і скрикнув: могорича! могорича! Один Проценко сумний стояв і пильно дивив ся то на Довбню то на попадю. Він бачив, як її очі загоріли ся, як бліде обличчя червоніло помалу... Щось стукнуло у його серце, щось наче ущипнуло його.

— Колдун! колдун! — кричав піп, бігаючи по хаті, радий що Довбня розвеселив Наталію Миколаївну. — За се випити! Їй Богу, випити!

— Що ж ви там дослухали ся? — пристала Наталія Миколаївна до Довбні, як той зняв руку.

— Почаствуйте! — указав Довбня на пляшку.

Попада мерщій схопила чарку і, наливши, піднесла Довбні.

— Капелечку! одну капелечку! — слезував той, одводячи чарку.

Попадя хлеснула з-пів чарки мерщій долила. Довбня одним духом вимчав повну.

— Усіх! усіх! — гукав піп, плещучи в долоні. — Ура-а-а!

Наталія Миколаївна скинула на нього непривітний погляд.

— І вас, Григорій Петрович, частувати? — стрільнувши оком на Проценка, спитала вона.

— Усіх, усіх! — глухо одказав Довбня.

— Мені небагатенько. Я не пю, — прохав ся Проценко.

— Треба робити, як знахур каже! — одказала попадя, усміхаючись. Горілка вже вдарила їй в лице, уступила в голову, в очі; вона почувала якийсь веселий шум у вухах.

— Не все то правда... — почав було Проценко, беручи чарку.

— Або не кожній чутці вір! — перебив його Довбня.

Проценко прикро на нього глянув.

— Та ви справді, наче той знахур говорите. Мені аж страшно стає! — обізвала ся попадя.

Тим часом Проценко хлиснув трохи, скривив ся і поставив чарку на стіл.

— А мені? — обізвав ся отець Миколай.

— Ще й тобі! Не добрав хіба на хрестинах! — гримнула попадя.

— Усіх! усіх! — прогукнув Довбня.

Попадя подала чарку попові; той не тільки повну випив, а ще й в денце поцілував.

— Згода! згода! — загукав Довбня.

— Що ж ви наслухали? — допитувала ся у нього попадя.

— А ви хочете знати?

— А вже ж — хочу.

— І не розсердите ся, як правду скажу?

— Тільки не брешіть!

— На що брехати? Слухайте ж...

Усі насторожили ся.

— Ні, давайте ще по чарці, — сказав Довбня.

У попаді розгоріли ся очі, мов угілле, обличче пашило; під очима тільки невеличкі круги синіли... Мерщій вона ухопила чарку і пляшку і почастувала Довбню і чоловіка. Проценко не схотів пити; він дивив ся на Довбню, як той ходив по хаті плутаючи ногами; клок волосся у нього упав з голови на лоб і на-

сунув ся на очі; він того не примітив. Видно, що горілка вже брала своє.

— Теперь цур не сердіть ся! — Повернув ся до попаді Довбня.

— Миколо! признавай ся по правді, — і він щось почав шептати на ухо попові.

Піп зареготав ся; а Проценкові аж дух у грудях захопило. Оце ж і піде! — подумав він, переводячи очі на попадя; а та весело граючи очима, пильно дивила ся на Довбню.

— Признавайсь: давно? — у голос допитуєть ся Довбня.

— Та ну, вигадав таке! Не треба... Давай краще випемо! — одмахуючись руками, мовив піп.

— Не признаєш ся? А порадував би тебе!

— Ну, а як давно, то що буде? — граючи очима, пита попадя.

— Син колись буде! — рубнув Довбня.

— Bravo-o! Bravo-o! — гукнув піп, і кинув ся обнімати Довбню.

Попадя соромливо усміхнула ся, опустила очі і скоса глянула на Проценка; той стояв і понуро дивив ся, як піп вицілював ся з Довбнею.

— Нам весело, а тобі сумно? — тихо спитала Наталія Миколаївна, підскачивши до нього. Бач, який він гарний! — додала у голос, кинувши очима на Довбню, — веселий, балакучий. Уже не тебе — мов гаву ковтнув!

Проценко ще став хмурнійший.

— Годі, перестань!.. Ти сердиш ся?.. — спитала і, прихилившись до його уха промовила: що як то Довбня угадав?!

Проценко побачив, як у неї руки тремтіли, очі горіли, як вона вся огнем нашила; йому здало ся, що вона наміряєть ся кинути ся йому на шию. Він мерщій одскочив, і підбігаючи до попа, мовив:

— А, знаєте, що Наталія Миколаївна каже.

— Григорій Петрович! — скрикнула попадя, стукнувши ногою. — Розсержу ся... їй Богу, розсержу ся!

— Наталія Миколаївна каже... — почав Проценко.

Попадя, як кішка, стрибнула до нього, і обома руками загордила йому рота. Тоненькі пальчики так і впили ся в його уста.

— Наталія Миколаївна каже... випити ще по одній! — гукнув Проценко крізь її пальці.

— Добре! добре, — гуде Довбня.

— Можно випити! слід випити! — гогоче піп.

— І я! І я! — гукає Проценко, наливши пів-чарки, випива.

Довбня та піп не заставили себе ждати і випили по повній.

Усім стало так весело та радісно! у хаті стояв крик, гам та регіт. Піп прохав у Довбні завести тона на лаврську аллилу. А той, слоняючись по хаті, заводив жука, Проценко, мов зюзя, сидів у куточку і світив очима, попадая бігала по хаті, кидала ся то одного то до другого, не раз штовхала Проценка під боки, щипала за руки.

— Будемо грати у носа. — Скрикнула вона і кинула ся за картами.

Уже і карти здали.

— Ходіть.

— О-о, спати хочу! — загукав хитаючи ся, піп і подибав у другу хату.

Гості, побачивши те, мерщій узяли ся за шапки.

— Куди ж ви? Хай він спить, а ви посидьте, — запрохувала попадая.

— Пора! пора!

Довбня випив ще на дорогу і, не прощаючись ні з ким, похилив через кухню.

— Не ходіть туди! Я вас на другі двері проведу! — гукнула й йому попадая у слід.

Довбня, мов нерозуміючи, глянув на неї, махнув рукою і накинувши на плечі пальто, пішов з хати. Проценка вона повила другим ходом.

— Чого ти такий сьогодні невеселий був? — спитала вона у сїнях, припадаючи до нього. — Голубе мій... — Роздав ся гарячий поцілунок. — І приведе ж лиха година коротати вік з нелюбим чоловіком! — скаржила ся вона, припадаючи до нього, — Коли ж оце вже прийдеш? Приходь, не бари ся; а то я, здаеть ся, розуму позбуду ся!..

Проценко мовчки вирвав ся з її гарячих обіймів. Він сам не знав, чого вона йому сьогодні противною здала ся... Її щипання та ласкання, її слова про сина, мов холодною водою обдало його. Він випив був лишне, щоб забути ся, розвеселити ся, а вийшло — тільки свою голову задурив. Гвіздком сторчала там одна думка, ріжучим кременем повертала ся біля його серця — як можна швидче вирвати ся від сеї причепи. Він несказано зрадїв, вискочивши на двір, холодному вітрові і мерщій подав ся далі. Серед двору він наткнув ся на Довбню, що чогось на одному місці танцював.

— Хто се?

— Та я!.. — скрикнув Довбня, приправляючи той викрик та-

ким крутим словом, що Проценко аж засичав. — Рукава ніяк не знайду. Чи не одірвав бува його хто? — запитав Довбня, плутаючи на собі пальто.

Проценко зариготав ся, поміг Довбні одіти ся, узяв його під руку, і повів з двору.

Стояла піздня — геть-за-північ — доба; на темному небі ні зірочки, ні іскриночки, — густа непроглядна темнота; повітря холодне з туманом дощовим: на вулиці тихо та глухо; рідкі ліхтарні жовтіють в темноті мутними кружалами, а кругом їх чорна безодня буяє.

— Куди ж се ми йдемо? — спитав ся Довбня, застанаваючись серед улиці.

— Куди ж, як не до дому! — одказав Проценко.

— Чого? Я не хочу до дому!

— А куди ж? — пита Проценко.

— Хоч і до чорта в болото, а до дому не хочу!

— Чому?

— Чому?.. Ох брат! — зітхнув Довбня, поточуючись на Проценка — Ти не знаєш нічого, а я знаю... І — тобі все розкажу, все... Ти бачив у нас дівку Марину... І — лиха її година знає! — підвернула ся, брат, пьяному під руку... ну... бий її сила Божа... А тепер одбою не має... Каже: жени ся на мені, а то або повішу ся, або втоплю ся... Отаке-то, чув, куди воно не гве?.. Плітьми мене, шельму, дуди! казацькими нагаями пороти! скрикнув Довбня, тупнувши так ногою, що калюжа аж до їх голів досягла. Який чорт плюєть ся? спитав, утираючись. — А все таки вона брат, гарна! — додав ще і так похвалив Марину, що Проценкові аж на душі повернуло.

— Сам ирод не розбере сього Давбню! — подумав Проценко. — Чого йому треба? То — того шукає, то — сам себе за те дає!

Він почав утішати його.

— Хіба ти перший, ти — останній?

— То то й є. Не того, дурна, і плаче, що рано заміж іде. Шкода брат, дівки; або женити ся треба, або повіситись разом з нею. Он воно що, — признавав ся Довбня, чимчикуючи за Проценком.

— Ги! — мугикнув Проценко. — женити ся. Що ж вона вірно тебе кохає?

— А чорти її батька знають, чи вірно, чи ні. Баба, брат, поти й вірна, поки хто не кивнув на неї пальцем.

— Ну, не всі такі, — поперечив Проценко.

— Усі! — гукнув Довбня. — Усі одним миром мазані! Така

вже їх клята порода... А все, кажу, шкода дівки. пропаде ні за цапову душу. Почне тиняти ся по-під тинами, на ногах зогніє !

— Ну се вже твое діло; як хоч так і роби, — одказав Проценко застановлюючись.

Вони як раз дійшли до поворотки, де шляхи їх розходили ся: Проценкові треба було брати праворуч, улицею а Довбні — прямо майданом.

— А ти б що зробив на мойому місці? — запитав Довбня.

— Не знаю, — не був у таких бувальцях.

— Не був? І не будь же ніколи. Нема гірше як тебе розшматують на двое... Оцей, — і Довбня ткнув себе пальцем у лоб, — каже: наплюй на все! Так воно вже на світі заснувало ся, що одно одного поїдає. А се, дурне! перевівши руку на груди і вказуючи пальцем трохи серця промовив знову Довбня, — рветь-жалем, беть ся!.. Тьфу!

Проценко позіхнув.

— Позіхаєш? спати хочеш?

— Пора вже.

— То й ходімо.

— Тут розходити ся, — натякнув Проценко.

— Ага, розходитись! ну, прощай!... — І Довбня перший порвав ся від нього.

— Або, постій! — гукнув застановлюючись.

— Чого!

— Хороші, брат, люде попи. Вона хороша... як ти думаєш?..

Довбня ляпнув таке, що Проценко тільки сплюнув і, не одкажуючи нічого, почимчикував далі.

— Мовчаш... Зна кішка чие сало ззіла, то й мовчить! — ба-зікав сам з собою Довбня чвалаючи майданом. Він часто отступав, поточував ся, приймав близькучі калюжі за сухий шлях, шубовстнувши туди, лаяв ся: вилазив і знова чимчикував не знаючи куди, не знаючи чого.

А Проценко zostавшись самотою, зітхнув вільнійше. Він бояв ся, щоб, бува, Довбня не наміг ся до його спати... П'яний буде варнякати цілу ніч... Добре б — про що путне, а то — про ту циндю... От же мучить ся і побиваєть ся чоловік. Чого?

Проценко почав розбірати, що йому наплів п'яний Довбня. Нема й гірше, як розривають тебе на двое. Розум каже: наплюй, а серце не тої співає... Дивно! думав Проценко і дивував ся, не тому, що се з Довбнею стало ся, а тому, що так буває. У своєму житті він не пригадає нічого такого: воно його завжди виносило

на легких крилах щастя та вдачі. Раз якось повернуло ся було своїм гострим боком, закрутило у безодній кручі, та й то не осадило на дно, а зразу винесло не верх, на чисту воду, на тихі хвилі і помчало понесла геть до щасливого берега, оставивши у душі одні гіркі спомини, про дурний розум молодого віку. У друге того не буде! Ні, не буде! одгоняв він непривітну думку, що не знать, чого зняла ся у його в голові...

Житте — вдача, — думав він далі, — бери від його все, що дає воно; бери на час, знаючи, що нема нічого на світі вічного; не шкодуй за тим, що обміне тебе; не давай зівка, коли воно само тобі даєть ся до рук!

Темна темнота ночі, глухі та безлюдні улиці, ніщо не забороняло Праценкові розпускати свої думки, а ще більше допомагало їм ширити ся — розходитись. І вони обняли його, наче густою хмарою вкрили. Перед ним встав учорашній вечір і сьогоднішній. Учорашній куди веселіший та кращий, і рівняти до сьогоднішнього не годить ся. Учора Довбнена музика серце гріла, а сьогодні попова горілка палить: учора Христинина врода вабила, сьогодні попадине приставання з душі верне. Довбня хоч і п'яний був, а йому те кинуло ся у вічі. Он яку він ляпнув голу правду. Гидка вона та не гамузна на його п'яний мові... а через віщо? Через те що й е сама гола та неприкрита... Те безсоромне припаданне перед тобою! те ускакування у вічі. Він аж здригнув. — А там зовсім иньше. — І несміливість, і соромязливість, тільки погляд то трохи злукава видає їх беть ся серце, чого воно хоче... А чим воно справді беть ся... Він і не счув ся, як дійшов до дворища... Темно усюди, і не світить ся нігде... Сплять видно... Треба стукати в кухенне вікно, щоб одчинили, — подумав він уступаючи во двір і пішов поза хатю.

— Зараз, зараз доніс ся до нього чийсь голос з кухні: як він постукав у вікно.

— Хто ж се? Христя чи Марія? краще, як би не Марія.

Поки він обійшов кухні, двері у сніни були вже одчинені і в темній темноті сіріла чиясь постать. Він почав прикро дивлятись.

— Чого ви стали? Ідть уже! — роздав ся голос Христі. Його наче що шпигнуло.

— Се ти Христіно? Моя голубонько! не полінувалась і встати? — Промовив він тихо і, обнявши, намалював на її щоці гарячий поцілунок.

— Що се ви? Господь з вами! — ледве чутно промовила вона.

Йому здало ся що вона, те кажучи, наче пригорнула ся до його близьче. Він чує її зітханне гаряче, її дух теплий.

— Серце мое! Христиночко!.. І — уста їх злизи ся. Солодко вони зацеміли у нього, якась огненна печія дійшла до серця...

Він, як божевільний, здавив її, пригорнув до себе, і обличче, і уста, і очі покрив своїми поділунками.

— Годі, годі вам... Ще Марія почує, — шепче вона.

— Ягідко моя!, наливанаая!.. — Він припав до неї, до її теплового лона; він чув як її серце било ся, як її тепло переходило у його, як воно не гріло, а палило його.

— Ідіть уже, я сама засуну! — голосно промовила вона.

Він, як ошпарений, кинув ся в хату. А Христя засунувши сїни, побрала ся на піч.

Чи то тепло печі, чи то несподівана стріча, його гарячі поцілунки та обійми, — гонили її кров, будили думки, не давали їй заснути... Серце її так несамовито стука!.. Невідомі любі та милі почування огортають душу... Їй чогось хочеть ся сміяти ся і плакати.

„Не вже він... він-паніч, що за ним ганяють ся панянки з усього міста, — мене любить?.. Невже та попада, що кажуть, як картина хороша, не подобалась йому? А я... — проста дівка йому подобала ся?.. Оце дивно! думало ся їй і її серце так радісно било ся... І пані біля його пада, — знову лізе їй у голову... І пані не погана з себе. А я б то йому краща?.. Господь його знає! Може йому замануло ся тільки пограти ся та посміяти ся з мене, дурної, а я йому віри?.. Нестямна туга, пазурами кішки упинаєть ся в її душу, сльози виступають на оці... Ні, ні... щось воно та не так... чогож такі палючі поцілунки, такі гарячі обійми?!.. — знову утішає себе Христя. — До самого світу не спала вона, то мліючи від несподіваного щастя, то сумуючи від натовпу нерозгаданих думок, гарячого дзюркотання крови, легких та важких забоїв серця...

(Далі буде).

Державний іспит.

Коли, два роки тому, ходом фактів Україну було поставлено перед великим іспитом на державну незалежність, українське громадянство запопадливо взялось до державного будівництва, використовуючи всі свої нечисленні сили і притягаючи до спільної праці здорові елементи інших народів країни. Зверхні обставини для зміцнення ідеї української державности були, загалом кажучи, сприятливі. Коли мартівська революція повалила російський абсолютизм, то революція октябрська знищила централістичний лад і порвала останні ланцюги, якими російські народи були прикуті до старої великодержавности. Не звязані жадними моральними обов'язками до тої партійної організації, що захопила державну владу, народи Росії тримали тепер свою долю у власних руках і мали змогу будувати свою будущину згідно з своїми інтересами, надіями і бажаннями.

На Україні ідея самостійництва, що до недавна ще не викликала великого спочуття навіть серед української інтелігенції, тепер одразу знайшла твердий ґрунт, як єдиний шлях до нормального ладу, до охорони культурних здобутків, до мирного розв'язання чергових соціальних і економічних проблем. З визволенням од шаблонів централістичного світогляду навіть російське і зросійщене громадянство України побачило ідею української державности в іншому освітленні: і для них — недавніх ворогів українського політичного руху — було ясно, що тогочасна політика Центральної Ради зовсім не зрадницька, а правдиво державна; що супроти червоного прапору „перманентної громадянської війни“, який маяв тоді над усею північною Росією, синьо-жовтий прапор символізував тепер не лише сепаратистичні тенденції, але й бажання одгородитись можливо вищою стінкою від джерела руїнницьких впливів. Характерно, що в той час найправіші елементи російських громадських верств агітували серед українських політичних кругів за саме виразне політичне відокремлення української держави від більшовицької Росії. Третій та четвертий універсали, в зв'язку з берестейським договором, зробили нарешті українську державність реальним фактом.

Але цій державности ще треба було ввійти в політичне життя, в свідомість люду й громадянства; треба було дістати признание з боку всіх чинників, від яких тоді залежала політична погода; найголовніше ж, треба було знайти життєздатні зверхні форми і ту внутрішню силу, яка дала-б можливість молодій державі встояти проти натиску

елементів розкладу з середини і елементів міжнароднього хизацтва з-окола. Само собою зрозуміло, що в цій боротьбі України за існування центр ваги полягав у внутрішнім становищі держави. Міжнародне признание української незалежності не забарилось-би, як і всякі форми підмоги з боку тої чи иньшої групи європейських держав, аби лише Україна спромоглась утворити міцний державний апарат та хоч в основних справах розпочати серйозну державну роботу. Європі не потрібні були історичні, культурні та економічні аргументи на право України обстоювати свою державну незалежність, і внутрішня сила новоутвореної держави була-б тою *ultima ratio*, яка в очах європейських реалістів-політиків могла-б заступити місце архівних хартій, принципіальних міркувань і цілого арсеналу всяких иньших доказів.

Але як раз цей внутрішньої сили у українського громадянства і не виявилось в тій мірі, як сього вимагали обставини. І момент і його завдання були далеко складніші, ніж у перші часи по мартовській революції. Тоді екстаз політичного визволення вилив ся на Україні в могутню хвилю національного руху, яка охопила всі верстви української людности одним почуттем, одною ідеєю свідомости свого національного „я“. Скрамні програми тодішних національних деклярацій, якими вдовольнялись тоді українські політичні організації і широкі народні маси, безперечно не переважали сил українського громадянства і, як би не рішуча гостра опозиція урядових сфер, легко могли-б бути переведені в життя. Через півроку ситуація була вже зовсім инша. За цей час гасла большевизму встигли глибоко просочитись в усі національні формування російської армії, в тім числі і в українські військові частини; цею дорогою отрута розійшлась по всій Україні і внесла розклад в наше селянство. Перед українською інтелігенцією, поруч з завданнями державно-національними, стали на чергу дия справи соціально-економічні, які, здавалось, вимагали розв'язання в найбільш радикальний спосіб, бо инакше народні маси мусіли-б шукати задоволення своїх інтересів у чужої влади. Цей острах, а надто вплив партії українських соціалістів-революціонерів, що через свої звязки з селянством забрала тоді силу в Центральній Раді, завели соціальний максималізм в постанови третього й четвертого універсалів. З погляду партійних ідеалістів-теоретиків цим способом клялись підвалини нового ладу, що мав зробити українську державу зразком справедливих соціальних відносин, але насправжки держава дістала тільки збільшення анархії по селах, з якою управитись не мала жадної сили. Коли-ж до того приєднав ся вибух большевицьких настроїв по містах, підтриманий оружним наступом совітської влади, то українському уряду зостав ся єдиний вихід — спертись на союзну німецьку силу.

Але ця сила була заінтересована не так охороною національних форм державности, як відновленням на Україні старої соціально-економічної структури, що ніби краще могла забезпечити німцям змогу використовувати ресурси української території. З цього повстала політична реакція, яка, легко знищивши знесиленій і дезорганізований уряд Центральної Ради, прибрала українській державности вигідніші і більш відповідні форми гетьманщини. Ліві верстви українського громадянства стали до нової влади в виразній опозиції, яка все більше загострювалась, аж поки не перейшла в озброєне повстання. В той час німці вже були переможені державами антанті, а гетьманщина скинула личину української державности і повернула свій курс, відповідно новій міжнародній ситуації, на російський схід, звязуючи свою політику з розпочатими там спробами відновлення єдиної Росії. Директорія, що стала на чолі повстання, обстоювала, таким чином, ідею української державної незалежности, але народні маси, що пішли під її прапором, по суті мали на меті одно ясне і привабливе для них завдання: знищити ненависну панську реакцію. Проте на людське око повстання директорії було фактом величезної ваги, бо в ньому виразно і в переконуючій формі проявилось те саме ідейне єднання української інтелігенції з українським народом, яке вразило своєю несподіваністю російське громадянство в перші місяці революції. Так поглянула на повстання і Європа, — і вона мала на той час рацію.

Отже з перемогою директорії над гетьманством картина враз перемінилась. Даремне директорія, щоб зміцнити своє становище, взяла в свою державну програму основні постулати большевицької теорії: це може, тільки прискорило упадок її влади, бо знов відкрило широку дорогу на Україну правдивому большевизму в тих самих формах, як і за рік перед тим. Новий наступ російського червоного війська з півночі швидко розтопив військову силу директорії, і український національний уряд знов мусів віддати серце України — Київ — у ворожі руки, а сам на довгий час перебрався в дальній кут української території, на Поділля. Для української людности настав період наочного навчання тих способів державного керування, якими себе проявляла большевицька влада. Разом з тим се була і наука національної свідомости, бо український народ відчував панування червоноармійських загонів, як набіг на його землю чужої, ворожої орди за-для грабування її руїни. Настрій українських мас поволі перемінив ся в напрямі свідомих симпатій до „Петлюри“, ймення якого тепер зробилось синонімом своєї, близької до народу і справедливої влади. Ця переміна виявлялась і в новім зрості військових сил директорії, яка почала поширювати свої територіяльні межі, одсуваючи большевиків на північ.

А найбільш виразним доказом успіху наочного навчання були місцеві народні повстання на всім обширі української території, яку посіла совітська влада. Практика державного комунізму відібрала стару силу від большевицької демагогії, і даремне тепер совітські агітатори виставляли Петлюру і всіх дрібних місцевих отаманів агентами буржуазії та імперіялізму: тепер совітський уряд держав ся на Вкраїні вже тільки силою війська і апаратом державного насильства. Наближав ся момент, коли ідея української державности могла знов зробитись синтезою національних і соціально-економічних постулатів, на цей раз міцно сполучивши в однім пориванні громадянство і народ України. Але ще раз перемінив ся визерунок політичного калейдоскопу і ситуація на Вкраїні знов стала несприятлива для ідеї державної незалежності...

Одночасно з військом директорії проти совітської влади йшли з південного сходу добровольці іменем всеросійського уряду. Шляхи українців і росіян зійшлись біля Києва. Під натиском з двох боків большевики мусли залишити Київ, але і синьо-жовтому прапору не довелось тут зостатись. Місто опанувала армія добровольців, в руках якої тоді вже була значна частина східньої і південної України. Нова влада почала працювати під прапором „єдиної і неділимої Росії“, а військо директорії знов подалось на Поділля. Становище директорії було трудне. Загнана в кут, офіційна Україна вже не могла рахувати на велику увагу європейських держав. Частинний успіх дипломатичних зносин з де-якими другорядними державами не міг поправити діла, як не кращало воно і від тих уступок — територіяльних та інших, якими куповав ся цей успіх. Знов, як триста літ тому, над знесиленою розрухом Україною, схилились зо всіх боків сильніші родичі й сусіди, зазираючи їй в очі і вираховуючи свої прибутки...

Україна свого державного іспиту не витримала, треба це признати. Ті люде і верстви, що взяли на себе велике й одвічальне завдання реалізувати права українського народу на незалежність, показали себе не на висоті сеї справи. Звичайно, в подіях історичної ваги не буває винуватих, і ми зовсім не маємо на думці їх шукати. Все йшло, як повинно було йти: по рівнодіючій усіх чинників, що впливали на хід політичного життя. Коли кінець кінцем українська державність не вдержалась на європейській малі, се просто означає, що не настала ще її черга. Люде і царства зникають, — народ і ідеї вічні. І ті ідеї, в які виливається ся народня душа, мусять нарешті дожити до втілення в громадсько-правні чи державні форми...

Але-ж, по правді, не легко нам, сучасникам і в до-лякій мірі учасникам біжучих подій, холодно й спокійно стежити за їх дальшим роз-

вигном, не висловивши своєї, — нехай суб'єктивної оцінки пережитих сторінок історії. Винуватих в історії не буває, се правда. Та хибні вчинки і помилкові ідеї, що керують тими вчинками, можуть бути. Власне, ідея сама по собі, може, й не хибна, але, невчасно прикладена до діла, вона його псує, руйнує і зводить ні на що.

Такою нещасливою ідеєю наших часів була віра в можливість одночасного переведення і політичної і соціальної революції. Ся віра — запозичена з тих наукових теорій, що раховані на далеко вищий ступінь розвитку соціально-економічних стосунків, — глибоко прищепилась до світогляду наших політичних партій, яких плятформи взагалі складались не так на висновках з фактів реального життя, як на підставі розумового теоретизування над абстрактним матеріалом... Правда, ся властивість спільна у нас з російською інтелігенцією, — але-ж ми більш реалісти, ніж росіяне, і від нашого громадянства жадалось би більш тверезої думки й холодного аналізу дійсности. Отже занадто молодим і одноманітним по своїй структурі — переважно інтелігентській — виявило себе наше громадянство.

На с'ім ґрунті легко виріс той соціальний максималізм, що весь час примішував ся до будівничої роботи українських політиків. Супроти очевидности, супроти народної психології і бажання широких народніх верств Центральна Рада ніби розв'язала, а на ділі тяжко заплутала аграрну справу. І хоч зроблено се було наче-б то під натиском большевицької демагогії, але дійсним фактором сеї заміни державного будівництва утопічним реформаторством була сила партійних програм, що керували керуючими сферами... При кращім політичнім вихованні сих сфер були-б можливі спроби уміркованої соціально-економічної політики, опертої на інтересах середнього селянства. Вона не досягла-б до рівня програмових ідеалів, але принесла-б Україні правдивий поступ державного ладу і внутрішній спокій. На сей шлях тепер, здасть ся, стає в своїй державній роботі Польща, і вона певне матиме кращі наслідки, ніж мали Іх ми.

Про директорію, що думала зміцнити свою державну будівлю большевицькими гаслами, вже було говорено вище. Сі заходи пропали марно, бо ті верстви, на які директорія рахувала, віддали перевагу російському оригіналові перед українською копією. Але-ж і російському большевизмові пощастило збудувати своїми способами не так державу, як всеросійську чрезвычайку: очевидно, і директорію на с'ім шляху, навіть коли-б вона вдержалась, ждав не кращий успіх... До руїни старого ладу соціальний максималізм був дуже придатний, а на реальну і позитивну будівничу роботу він не годив ся. Тут потрібні були инші льозунги й инші громадські сили.

Отже ті самі причини, що давали напрям державній роботі українського уряду, впливали й на підбирання робітників. Принцип партійности керував усім державним і громадським життям України за ці два роки. В тих країнах, де людність ходом історії встигла поділитись на певні скристалізовані верстви, партійність не шкодить, а тільки користна: вона зосереджує працю політичної думки, упорядковує громадські відносини, освітлює і полегшує соціальну боротьбу. У нас, як і в цілій бувшій Росії, інтелігенція зростала й розвивалась в атмосфері книжної, теоретичної партійности, яка легко перетворювалась в вузьке й фанатичне сектанство, остаточно відриваючись від реального ґрунту. Тим то не зрідка вона стає на перешкоді інтересам тих самих народних мас, яких іменем оперує. Коли згадати, що в організації всіх політичних українських з'їздів, Центральної Ради, Національного Союзу і самої навіть директорії переважав партійний принцип, то буде зрозуміло, чому на чолі українського уряду і на одвічальних урядових посадах ми так часто бачили слабосилих людей, не відповідних тій ролі, яку вони брали на себе. В умовах нашого політичного життя, при молодім віці і випадковім складі наших партій, деспотизм партійної більшости фатально висував наперед людей неширокої державної думки і низької працездатности. Найбільше на карб партійности треба поставити неґативні наслідки міжнародньої політики директорії за сім місяців хазяйнування на Україні совітської влади. Тим часом від сеї політики залежав кінець кінцем і успіх нашого державного іспиту...

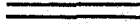
Ми його не витримали. Правда, те саме судилось і иньшим будівничим нової державности на території Росії. Не велика в тім утіха, але сказати се треба. Московський большевизм, очевидно, йде на загибель, і державність совітської влади незабаром почне агонізувати.

Тільки одна Польща, здасть ся, поки що добре тримає свій іспит на державність. Але й її доля залежить врешті від того, чи вистачить у неї державного розуму не зазіхати на добро недужих, але ще живих сусідів.

Ті глави європейської історії, яким початок положила волика війна, ще не можна вважати зовсім закінченими. Саме тепер пишуть ся останні сторінки, підводять ся рахунки, — такі складні й заплутані, що й самі рахівники ведуть свою працю без певности і згоди. Не бу-

Л.-Н. Вістник, кн. IV—VI.

де нічого дивного, коли силою обставин українському народові доведеться знов доводити своє право і свою здатність до державного життя, в тій або иньшій формі. Не будемо-ж тратити надії, що на тім повторнім іспиті наше громадянство використає свій досвід і покаже себе краще підготовленим, ніж се було досі. А в народніх масах воно тоді знайде собі запевне міцнійшу підпору.

В. МІЯКОВСЬКИЙ.

Культурні здобутки.

І.

За останні півтора-два роки ми були свідками надзвичайно інтензивного розвитку духовної культури. Разом з політичною свободою в наших руках опинилися засоби поширення культурної справи, яка на передодні революції переживала дуже велику кризу.

Газети, журнали, школи, книжки й підручники; можливість не тільки висловлювати ся а й творити щось нове й своє — все се прийшло разом і було використано широко й глибоко. І щоб зрозуміти, яка велика різниця була в становищі культурної справи між 1916 і 1917 роком, варто лише навести два-три яскравих факти, які-б змалювали важке пригнічене культурне життя за часи світової війни.

За українською руїною — настала руїна галицька. Тут, на Україні—на слідуєчий день після проголошення війни була закрита газета „Рада“, а далі тижневик „Маяк“, „Світло“, „Літ.-Наук. Вістник“, всі спеціальні наукові видання київського Наукового Т-ва, і ще з десяток ріжних видань. Не було чого иньшого руйнувати то й почали ся арешти й висилки. Там, в Львові було заборонено „Діло“, запечатана „Прогресивна“, книгарня Наукового Т-ва і теж почали ся арешти заложників та масові висилки неблагонадійного елемента в Росію. Удари проти українства, проти химерної можливости якогось сепаратизму падали цілком на культурну справу, бо в ній полягав осередок національного життя. А ще Столипін виразно накреслив плян боротьби з українською культурною справою, бо „для російської державної влади вона зявляється дуже небажаною та суперечить всім замірам, які уряд переводить на Україні“. Для старого уряду було не зрозуміло, що боротьба з культурою є річ цілком безнадійна, що поступ можна тільки затри-

мати, а не припинити, і що ця робота негативно відбивається на загальному культурному розвитку держави.

Байдужістю до місцевих і взагалі до культурних справ тільки й можна пояснити ту полуду на очах, яку мали попечителі та інші рачителі „благого просвіщенія“; вони не хотіли вжити віри тому, що культурні змагання й змагання політичні стоять далеко одно від одного. І вони, дійсно, нічого не бачили навкруг себе і всі паростки української національної культури вважали „мазепинством“ і „сепаратизмом“. Вони затуляли очі на потреби 30 мільйонів українського народу. Одиниці — серед національної стихії, вони себе вважали єдиними здатними для кермування справою, яку вони нівечили на користь політичному Молохові.

„Отрицать украинства не слѣдуетъ“, писав, наприклад, на самому початку війни один з директорів народніх шкіл на Україні, себ-то людина, яка мусить придивляти ся до того, що діється навкруги в товщі селянської маси. „Мазепинство есть фактъ, печальный и зловѣщій фактъ нашей дѣйствительности. Достаточно внимательно просмотрѣть нѣсколько номеровъ якобы педагогическаго журнала „Свѣтло“ или московскій журналъ „Украинская Жизнь“ и перечитать нѣсколько десятковъ номеровъ газеты „Рада“ и станетъ ясно, что украинство есть совершенно опредѣленный національный сепаратизмъ. „Украинская мова“, „родная мова“ рѣзко противопологается „россійскому“ (русскому) языку, а „украинцы“ (малороссы) русскимъ. Правда, пока наиболѣе культурные слои южно-русскаго общества и народные низы вообще не тронуты украинскимъ микробомъ, но зато въ полунинтеллигенціи — впечатлительной, недовольной, капризной успѣхи украиноманской эпидеміи несомнѣнно велики“.

„Україноманська пошесть“, „мікроб українства“ — так одіювали законний і природний потяг України до рідного і прокид національного самовизначення. Такий погляд, розуміється, робив неможливою яку-будь працю над утворенням національної школи і перші спроби її виникли по-за межами відомства „благого просвіщенія“. Земства, сільсько-господарчі товариства заводили спеціальні школи чи курси з викладанням на українській мові, оджеж і се, розуміється, зустрічало наприкінці переслідуванням уряду.

Освіта по-за школою, як відомо, також викликала переслідування „Просвіт“, які сією справою цікавились і ставили собі метою ширити українську книжку серед міського та сільського населення. Закриття Просвіт, формальні обмеження їх праці, труси та конфіскації книжок — все се було злочином, бо було направлено проти культурної справи. Оскільки незрозумілим було для влади, що робило ся в українських

Просвітах доводить така оцінка діяльності Київської Просвіти, яку ще в 1911 р. склало й розіслало представникам влади „Охранное Отдѣленіе“. „Небольшая кучка української інтелігенції, въ числѣ которой видное мѣсто займають малоросійські писатели, актеры и музыканты (примѣръ: Лысенко, Старикіе и другіе) составили общество, преслѣдующее якобы научно-культурные интересы рабочаго пролетаріата на Украинѣ. На самомъ же дѣлѣ эти политическіе дѣятели Украины, повидимому, по сихъ поръ не уяснили себѣ, что Украина сохранила только историческое значеніе, какъ составная часть Россійской имперіи, и что мечтать объ автономіи Малороссіи еще болѣе наивно, чѣмъ о возрожденіи Польши. Между тѣмъ „Просвіта“ всѣми силами старается развить національное самосознаніе малороссовъ, старается развить и образовать литературный малоросійскій языкъ, точную грамматику котораго не удалось еще опредѣлить ни одному малоросійскому словеснику. Конечная же цѣль стремленій „Просвіты“ — автономія Малороссіи“.

Ся навмисна мішанина політичних змагань з суто культурними справами характеризує перейдений етап нашого життя до 1917 р., який, дай то Боже, не вернеть ся. В таких умовах, розуміть ся, мало що можна було зробити й не всякий міг віддати себе справі, яка могла лише подати привід обвинувачувати його в „мазешинстві“.

II.

Кінець царського режиму весною 1917 р. приніс для української культурної справи нові можливості. Несподівана й феєрична зміна ще досять виразно стоїть в пам'яті. М. П. Василенко, потім В. П. Науменко на місці попечителя шкільної округи, спеціальні комісії для обговорення програму, викладання предметів українознавства, вільна преса і вільна трибуна, з якої вперше після 1905 року чути було вільну українську політичну промову — такі були здобутки 1917 року.

Але що до закріплення й поширення сих здобутків на протязі першого півріччя революції, треба визнати, що з боку Тимчасового уряду було зроблено дуже мало. В докладній записці, яку в червні 1917 р. возила до Петербургу окрема делегація, було зазначено дві-три точки, що торкали ся культурної справи. Під той час делегація мала настоювати лише на „задоволенню національно-культурних потреб, задушених при старому режимі“, для чого Центральна Рада просила одпустити з Державного казначейства в розпорядження Ради відповідні кошти з тої частини, яку виплачує українській народ. В другій точці зазначала ся необхідність поширити українізацію школи, крім початкової, на серед-

ню та вищу. Українізація, на думку докладної записки, мусіла торкнутися як мови, так і предметів навчання. Культурної справи почасти торкався й ще один пункт, в якому визнавала ся необхідність заміщати відповідальні посади особами, що користують ся довірею населення, говорять його мовою і знайомі з його побутом.

Се був, так би мовити, мінімум культурних вимог на перших кроках діяльності Центральної Ради. Але докладна записка жадних наслідків не мала, й 10 червня в першому універсалі Центральної Ради, який розповів народові про перешкоди Тимчасового Уряду, знов були повторені вимоги Ради. Другий універсал і акт Тимчасового Уряду були цілком політичними актами і культурної справи вони не торкали ся, але від них веде свій початок генеральне секретарство освіти, яке з маленької канцелярії на протязі півріччя розросло ся в ціле міністерство. Політичні обставини, які утворили одірваність України від Росії, примусили до того. Вся місцева культурна справа мусіла вирішати ся на місці, а на місці вона могла бути вирішена, розуміється, лише в національному напрямку; в сьому полягала умова того великого зросту, який ми помічаємо в інституції, що керувала культурною справою.

Після жовтневої революції в Петербурзі, події політичного життя на Україні пішли дуже жвавим темпом. Київ за невеликий час пережив так багато, що за сей час не йшло зовсім про пляномірне переведення культурної праці, а може тільки про охорону здобутків та ритування культурно-просвітніх установ. Виступи київських большевиків в жовтні, проголошення нової держави — Української Народньої Республіки, захоплення Києва большевиками в січні, берестейський мир, визволення від большевиків за допомогою німців, кінець Центральної Ради і початок самозваної гетьманщини — се все розуміється не сприяло культурному розвитку. Але й за сей час невинно, хоч і непомітно, продовжується просвітня праця на селі, закладають ся книгозбірні, „Просвіта“, улаштовують ся українські вистави. Українська школа низча й середня веде й поширює свою працю.

Коли за часи гетьманщини політичні події трохи затихають, несподівано широко й глибоко перетворюють ся в житте попередні проекти й думки в сфері культурної справи. Майже одночасно в різних сферах культурна робота досягає свого апогею.

Ми зупинимо ся тут на трьох головніших моментах, се — утворення Академії Наук, улаштовання Національної Бібліотеки й спроба організації Національного Архіву. В історії культурної справи останнього часу, се найцікавіші сторінки.

III.

Думка про Національну Академію Наук виникла давно. В українських колах академією звичайно називали Українське Наукове Товариство ім. Т. Шевченка в Львові. І дійсно, як Львівське Т-во, так і самостійна філія його в Києві вело цілком академічну працю, друкувало цілком академічні видання, тільки не мало офіційально цієї наукової марки. Наукове Т-во у Львові перше піднесло питання про утворення Академії, але різні перешкоди, різні обставини не дали спроби зробити цього своєчасно. Не було чого й думати тоді про утворення Академії Наук у Києві: „незалежні обставини“ не сприяли тому. Важкі умови, в яких доводилося працювати Київському Науковому Т-ву, особливо в яких доводилося йому друкувати книжки „Записок“, показують, що поширення праці Т-ва і надання йому характеру Академії аж до 1917 р. було передчасним і неможливим зовсім. Як не бажано було б згуртувати національні наукові сили в осередку вищої наукової інституції, але думку про це можна було поставити на реальний ґрунт тільки з загальним визволенням Росії і з переходом України на шлях державного будівництва. Це сталося в літку 1918 р. за часи перебування М. П. Василенка міністром освіти та мистецтва.

9-го липня на відкритті комісії по утворенню Академії Наук М. П. Василенко підкреслив велике національне й державне значіння майбутньої інституції. „Єсть ще й досі багато людей, мовив тоді п. Василенко, які ставлять ся скептично та глумливо до українського руху й відродження. Вони не вірять в живі творчі сили українського народу, не вірять в можливість розвитку української мови та науки. Але для тих, хто вірить в здатність українського народу до життя, утворення Української Академії Наук має величезне значіння, яко національна потреба й чергове питання“.

Національне значіння нової Академії особливо підкреслив голова комісії по утворенню Академії п. Вернадський. „Воно виявляється в тому, сказав будучий президент Академії, що нова інституція повинна сприяти розвитку української національної самосвідомості та української культури через широке, глибоке, проникливе наукове дослідження минулого й сучасного України, її сусідів, природи їх сторони“. Національне значіння Академії уявлялося ще й в тому, що вона буде представницею української нації в Міжнародній Спільноті Академії; це дало б українському народові можливість брати участь в загальній роботі всього людства.

Всі ці мотиви що до національного та державного значіння були знову підкреслені в пояснючій записці, яку було подано до Ради Міністрів.

Академію Наук було утворено в складі трьох відділів: перший мав на меті дослід духовного життя та культури, другий — мав об'єктом свого студіювання — природу, третій — склад соціально-економічного життя народу.

Збірник праць комісії по утворенню Академії Наук навкреслив таку широченну картину наукових робіт майбутньої інституції зо всіма її помічними закладами, що на здійснення їх треба б було покласти десятиліття. Особливо численні наукові заклади передбачали ся на другому природничому відділі Академії: лабораторії, музеї, інститути, сади — ботанічний та акліматизаційний.

З боку національно-культурного найцікавішим для нас є історично-філологічний (перший) відділ. Його утворено на зразок „Второго Отділення“ Російської Академії Наук в Петербурзі; при ньому — класа українського красного письменства. Перший відділ охоплює 18 паростей знаття з циклу історичних та філологічних наук, а серед сих 18 дисциплін — всім цілком присвячено українознавству. Тут маємо катедри: історії українського народу, граматики та історії української мови, народньої словесности, історії українського письменства, мистецтва, етнографії та історичної географії України, археології її та історії української церкви. Розуміть ся, на протязі 10 місяців існування Академії, не всі катедри ще заміщені, не по всіх розпочато працю, але центр ваги наукової роботи першого відділу перенесено на цілу низку постійних комісій, в яких зосереджені наукові сили. Таких комісій при першому відділі існує шість: комісія для складання словника живої мови і окрема комісія для складання історичного словника української мови; для видавання памяток новітнього письменства, для складання історично-географічного словника української землі, археографічна та правописно-термінологічна комісії.

На третьому відділі соціальних наук треба одмитити катедру історії західно-руського та українського права і катедру звичаєвого права з двома постійними комісіями при них та з інститутом для вивчення економічної конюнктури та народнього господарства України.

Крім всіх сих комісій при різних катедрах першого й другого відділів, спільне зібранне всіх трьох відділів Академії має при собі постійну комісію для складання біографічного словника видатних діячів української землі.

Ми не маємо на меті оцінювати тут наукову діяльність комісій, для нас важливішим зявляеть ся самий факт їх існування, самий факт енергічно розвиненої праці, бо три роки тому висловлювали ся сумніви, щоб не тільки в вищій, а й в середній школі марно було викладати науку на українській мові. Три роки тому сама українська мова для

де-яких кол була чимсь таким, що вимагало доказів свого існування. От же ж маємо не тільки українську середню школу, не тільки український університет, але й Українську Академію Наук, яка стала на певний міцний ґрунт розпочала величезну роботу, необхідність якої, здасть ся, ніхто не може відкинути, не визнати.

IV.

Не менш важливою і з національного, і з наукового, і з практичного боку визначила ся справа з Національною Бібліотекою.

Думка про необхідність зібрати всю продукцію українського друкованого слова з самого її початку і провадити на далі систематичне збирання всього, що друкується і друковало ся за всі часи на території України, думка про утворення великої публичної бібліотеки на зразок європейських книгозбірень — виникла в період генерального секретаріату. Перші кроки що до накреслення загальних рис такої бібліотеки було зроблено в комісії при архівно-бібліотечному відділі Міністерства Освіти, але потім в період гетьманщини, було складено окремий комітет, який увесь час знаходив ся в близькому звязку з Академією Наук і який саме виробив статут бібліотеки і керував її справами. Під час державного будівництва утворенню Національної Бібліотеки надавали особливе державне значіння. Мало ся на меті, в рівень з культурними європейськими державами, закласти велику книгозбірню всесвітнього типу, яка б гуртувала в собі все, що витворено людською думкою та знаттем по всіх науках, і яка б давала спромугу познайомити ся в як найповнішій мірі з світовою літературою на всіх мовах.

Найголовніша увага, розуміється, звертала ся на той відділ, який мав згуртувати книжки й періодичні видання, що виходили на українській мові, чи на українській території взагалі, незалежно від мови, чи про Україну взагалі на всіх мовах, незалежно од змісту й напрямку.

Мало ся на меті сполучити з бібліотекою й рукописний відділ, на зразок тих, які існують при відповідних бібліотеках в Петербурзі й Москві: рукописи, листи, портрети, автографи, матеріяли до біографій діячів, що жили й працювали на українській території, якої б не були національності, релігії чи політичних переконань. На зразок європейських бібліотек мало ся утворити при Національній Бібліотеці систематично підібраний Справочний відділ, де були б зосереджені найкращі, найновіші й найважливіші підручні книжки по всіх науках чи прикладних знаттях.

Такі завдання ставили ся для Національної Бібліотеки і в такому напрямку розпочато було енергійну роботу. Не зважаючи на різні

перешкоди, на лихі часи й несприятливі умови, не зважаючи на те, що за весь час бібліотека не мала свого сталого й певного помешкання, менш ніж за рік було зроблено так багацько, що кілька разів уже виникала думка, щоб відкрити бібліотеку для загального користання. Перешкодою тому була неможливість, за відсутності відповідних помешкань, своєчасно каталогізувати всі придбані книжки й розкласти їх по полицях.

Плян придбання книжок розробляло ся детально; мало ся послати цілу комісію з бібліотекарів для купівлі книжок за кордоном; бібліотека мала представника в Петербурзі. Покуп книжок цілими бібліотеками провадив ся й в Києві.

Се дало спромогу за короткий час утворити такий цінний і великий фонд, що справа з закладанням зернини Національної Бібліотеки могла бути визнана здійсненою. Для Національної Бібліотеки першою було придбано книгозбірню проф. М. П. Яснопольського фінансово-економічного характеру. Невеличка, але підбрана бібліотека проф. Ю. Вагнера пішла на поповненне природничого відділу Національної Бібліотеки. Цінні і досить великі книгозбірні акад. Д. Багалія та І. В. Луцицького по історії, української та західно-європейської, В. П. Науменка по історії письменства, в відділом стародруків, П. Г. Житецького й Ю. А. Кулаковського по фільольогії та Е. К. Трегубова з книжками творів красною письменства — дали майже все необхідне що до історично-фільольогічних наук, особливо коли до них прилучила ся ще набута Національною Бібліотекою — величезна історична бібліотека проф. В. С. Іконникова, осередком якої зявляеть ся систематично підібрані книжки по російській історії в самому загальному й широкому розумінню сього слова, з відділами крім основних — бібліографії, мемуарів, подорожів, археологічних видань та книжок по мистецтву.

При Національній Бібліотеці видаєть ся спеціальний журнал „Книжний Вістник“, в якому друкують ся офіціальні повідомлення та звіти про життя бібліотеки, її придбання, хід організаційної праці і містять ся оригінальні статті що до історії книжки, чи то до порядків та устрою знаменитих всевітніх бібліотек, та про склад і історію значних українських книгозбірень.

От же й Національна Бібліотека — наше культурне здобутте. Не рахувати ся з сим не можливо. Як би не переформовувати її, як би не змінювати її назви, вона піде на користь українському народові. В осередку України вона буде таким притягаючим центром культурного життя, що тут, на місці можна буде провадити наукову працю серед необхідних для сього книжок та видань.

От і більшовики злякали ся назви „Національна“ з сим словом

їм здавала ся сполученою якась обмеженість в цілях та завданнях бібліотеки. Довело ся назвати її „Всенародньою Бібліотекою“. Може інші часи принесуть ще й інші назви, але по суті все лишиться таким, як було. Думку піднесено, почало ся здійснення її.

V.

Хочемо на при кінці подати відомости про те, що лишило ся не здійсненим, не доведеним до того, щоб можна було сказати: „існуватиме“, але що належить до того ж періоду розвитку культурної справи, до якого належали й Академія Наук і Національна Бібліотека. Ми маємо на увазі спробу утворення Національного Архіву. Думка про се виникла одночасно з думкою про Академію й Бібліотеку, одночасно втілювала ся в дійсність, але не була доведеною до кінця в першій творчій період, за часи міністерства М. П. Василенка. З кожною зміною влади фатально довели ся починати все з першого кроку, і нова зміна влади, не визнаючи преємства, починала справу з Архівом на ново. Утворення Національного Архіву лежало на Архівно-бібліотечному відділі міністерства освіти, що основним завданням його було упорядкувати архівну справу, забезпечувати охорону архівів та рятувати паперове майно, яке загубало під час війни та революції, під час горожанських смут, пожарів, розрухів.

Провідну думку, яку було покладено в основу майбутнього Національного Архіву, було намічено одразу. Він мав згуртувати всі архівні матеріали, що торкали ся історії України і мали чи державне значіння, чи виключно історичну та наукову вартість. Всі архівні фонди, що знаходили ся в Києві, особливо ті, що мали краєвий характер, повинні були стати матеріалом для Національного Архіву. До того треба було долучити ще ті документи, які свідчать про діяльність загально-українських інституцій давнього часу, себ-то: Генеральної Військової Канцелярії, Малоросійської Колегії, Генерального Військового Суду, які розкидані по різних архівних збірках України, Петербурга й Москви. Мріяло ся, що всі вони будуть перевезені до Києва, який стане центром їх наукового розроблення. Проект утворення Національного Архіву було розроблено в звязку з загальним проектом реформи архівної справи, що її було поставлено на черзі самим життям. Основою цієї реформи була думка про необхідність визнання всіх архівних скарбів, які не мають біжучого характеру, власністю держави; а тому право окремих інституцій розпоряжатися своїми архівними скарбами треба було скасувати. Тоді численні архівні фонди могли бути згуртовані в цілій низці державних архівів, які були б утворені по великих містах і в купі складали б єдиний архівний фонд держави.

Плянорітному переведенню в життя сього проекту поки що не довело ся здійснитись. Але й те що зроблено було на протязі останнього часу, можна також визнати нашим культурним здобутком. Думка про організацію архівної справи, про піднесення архівної реформи, про утворення з архівних збірок, які досі лише гноїли ся, горіли та розпродавали ся на пуди, єдиного архівного центру, думка про се проникла в широкі наукові верстви. Тепер проекти архівної реформи викликають і в наукових і в адміністраційних колах інтерес до себе. І тепер, коли знову припинила ся праця над організацією архівної справи, можна покладати надію, що не прийдець ся починати з першого кроку. Осередок архівного фонду єсть, він був зібраний Архівно-бібліотечним відділом (тепер Головне Архівне Управління). Навкруги Архівного Управління в останній час були згуртовані й найбільш цінні Київські Архіви, як Губерніяльний архів, архів Київського, Волинського та Подільського Генерал-Губернаторства, архів Шкільної округи, архів Духовної Консисторії, архів Присутствія по селянським справам, Нотаріяльний, судові архіви й инші дрібніші архівні збірки. Всі ці архіви в значній своїй частині непотрібні й зараз своїм інституціям, на яких важким тягарем лежить охорона й упорядкування архівів, а наукові багатства так і лишають ся без дослїду, нікому не відомі й не приступні.

Як що ся точка погляду на канцелярські архіви подолає, от же й се буде культурним здобутком нашого часу.

VI.

Такий підсумок двохлітньої роботи державно-культурного характеру. Як далеко ми відійшли від того часу, коли устами російського державного діяча було висловлено тезу, що українська культурна справа суперечить всім замірам, які російський уряд переводить на Україні. Маємо тепер инше взаємовідношення сил. Українська культурна справа за короткий час пустила такі міцні коріння, що тепер вже не їй треба якось лагодить з урядовою політикою, а навпаки, урядовій політиці треба рахувати ся з тим, що вирросло на українському ґрунті. З якою б тепер нісенітницею тхнули оті недоречні слова, що „Прогрессивная“ стараєть ся развить и образовать литературный малоросійский языкъ, точную грамматику котораго не удалось еще опредѣлить ни одному малоросійскому словеснику“.

Вони вже не можливі, вони викреслені з урядового ужитку двохлітнього напруженого працею. Се також наш найсправжній культурний здобуток.

Молода українська поезія.

(Замітки).

Не буде помилкою, коли скажемо, що в останні десятиліття 19 віку і в двадцятому віці поезія вела перед у літературному рухові, невпинно шукала нових шляхів, давала чулий і смілий відгук на явища життя, такого швидкого, різноманітного, змінливого від великих наукових відкриттів війн, соціальних вибухів...

Поезія вела перед у Франції, яка впливала на літературні і взагалі культурні рухи в інших країнах; найбільш свіжою і блискучою ознакою нового життя була поезія в Росії з початку двадцятого століття; ту ж роль відіграла вона і на Україні, тільки в значно меншій мірі, як що мати на увазі не самі останні часи. Бо тільки тепер можна сказати про українську поезію так, як каже А. Піковський: „Ave, vita nova! morituri te salutant. Гряди, голубице нового життя“ („П. Рада“ 1919. № 18).

Але я не розумію, чому критик рахує „лишком“, „роскішю“, „чимсь“ не „необхідним“ твори перелічених ним поетів (П. Тичини, Я. Савченка, М. Рильського і М. Семенка), поетів „з якимись своїми настроями й формами, з капризним вибором тем і ритмів та своїми чисто поетичними інтересами“. Хай для громадського, для політичного життя сі поети не мають вартости, але хіба роль поезії в духовному житті не значно ширше?.. Роскіш, лишок — се поезія декадансу, надуманих настроїв, штучної форми, поезія тих, що сидять „въ башенкѣ ізъ слонової кости“.

Поезія щира, жива й глибока — завше „необхідне“, хоч би автор був ultra-індивідуаліст!..

Маємо кілька йменнів молодих українських поетів, твори яких зустріли прихильність у читача, апробацію з боку критики, знайшли навіть наслідувачів. Яків Савченко, наприклад, зовсім недавно випустив свою першу книжку, а де-хто вже пише під його впливом.

Од чого залежить причина такого явища?

Які нові світи одкрито в сих творах?

Які чари мають голоси нових поетів?

На сі запитання ясної відповіді ще не маємо. Взагалі до української поезії серіозно майже не підходили. Справедливо писав С. Чер-

касенко: „І в спокійні часи, коли наше життя здебільшого рахувалося літописцями його від появи одної видатної книги до другої, і в ті часи новітня поезія українська була, як то кажуть, не „в авантажі“: все знання її й характеристика виливалися словами: ах, Олесь, ах, Чупринка! А що Олесь, що Чупринка, Вороний і інші — мало хто сказав би. І гірко за своїх художників слова робить ся, коли порівняєш, як зустрічає російська публіка новий том Бальмонта, Брюсова й інших“ („Книгарь“, 1917. № 2).

С. Черкасенко тільки сумує. А представник молодшої генерації Яків Можейко в статті про Чупринку прямо громиє кидас на українську критику, яка „мала цілком аматорський характер“: „узкість її світогляду, примітивізм, елементарність художних вимог і смаків — інколи були просто вражаючі!“ („Літерат.-критичний альманах“. 1918 р. 47 ст.).

Українські критики тільки сліпо брели по тих плутаних доріжках, на яких заблудилися їх проводирі — поети.

Ні ті, ні другі не зуміли знайти широкий шлях поезії, яка б могла стати в рівень з західно-європейською, або російською, відродження якої в останні два десятиліття всім відомо.

Чому молоді українські поети пишуть твори, які для тих, хто читав російських символістів, нагадують про щось давно знайоме, давно пережите?..

Виходив же в 1909 — 14 рр. журнал „Українська Хата“, який викликав іноді прямо обурення з боку громадянської критики за „модернізм“, „декаденство“. Яку-ж роль відіграв сей журнал, згуртував коло себе майже всі свіжі сили, — з них чимало й тепер працює на літературному полі.

Журнал хотів одійти од банальщини патріотичних переспівів Шевченка і переспівів російських громадянських поетів, а також од панування етнографічних мотивів. Але поети, які повинні бути проводарями, майже не переходили за межі старого, давно знайомого. Ось і бачимо компроміс:

„Мій друже, я красу люблю,
Як рідну Україну“,

підкреслював Микола Вороний (1910 р. № 1), а невідомий Василь Тапці признавав ся в таких само добрих почуттях, які були єдиним плюсом у безталанних і нудних переспівувачів Надсона, Ц. Я. і інших:

„О, Боже, коли б же я міг
Зібрав-би со світу я сльози і муки
І ними упив ся б я вкрай.
Всім бідним, нещасним простяг би я руки
З життя їх зробив-би я рай“ (1910. № 3).

Що до етнографічних мотивів, то переробок і переспівів народніх пісень дуже багато було у поетів „Української Хати“. „Модерністи“ також кохались в них, як представники громадянського табору, як вчені і т. д. Сі мотиви панували з давніх часів в українській поезії і тільки наші сучасники одходять од них. А в „Українській Хаті“ в відділі поезії все було по старому.

„Ой, сховай ся барвіночку
в зелену травоньку,
бо вже любить мій миленький
иньшу дівчиноньку“

вспівував, наприклад, Ярослав Літинський (1909. № 2).

З подібними віршами ще так-сяк можна погодитись — вони не оригінальні по самій своїй суті — традиційні народні образи — але хоч видержані в своєму традиційному стилі. Тому, коли стрічаємо тут зменшені форми слів, то се звичайна прикмета народньої поезії.

Ся прикмета остільки поширилась в народі, що стала характерною звагалі для мови. І. І. Огієнко пише навіть: „Одного изъ характернѣйшихъ чертъ украинскаго языка является большая любовь его къ именамъ въ ласкательной и уменьшительной формахъ; дѣйствительно, такихъ формъ въ украинскомъ языкѣ, особенно въ языкѣ народномъ, весьма много и онѣ придаютъ особую нѣжность и мягкость языку“ („Курсъ Укр. языка“. К. 1918. 125 ст.).

Але нещасна традиція українських поетів довела до того, що не нїжність і мягкість запанувала в поезії, а надзвичайна сентиментальність, яку російська література ще в добу Карамзина і Дмитрієва пережила.

Тай одна лише нїжність-мягкість не може задовольнити. Не можна жити без мужности, волі, сталости!..

Коли ж придивимось до поетів „Української Хати“, то побачимо — почуємо все якісь мягенькі, лагідні, пасивні душі, які мусять — на зразок О. Неприцького-Грановського

„Тішить серденько своє“. (1912, лист. — грудень).

У Я. Мамонтова

„Бьетъ ся невпинно серденько“ (1911, верес.),

тоді як Гр. Чупринка знає години, коли

„... серденько обомліє“. (1911. № 3—4).

Частійш всього се буває, коли прийде „ніченька-чарівниченька“, і заспіва невмирущий „соловейко“.

Тоді у А. Постолювського

„Чарами ніченьки серце впиваєть ся“. (1910. № 7—8).

Один з найвидатніших поетів „Української Хати“, Микола Вороний, до якого в пошану й досі підходить українська критика (має свою рацію) був типовим сентименталістом. Візьміть книжку його „Ліричних поезій“, не дивіть ся на обкладку з малюнком в символістичній манері (Ікар), не звертайте також уваги на назву — в „високому штилю“ першого циклу — „За брамою раю“, зараз же знайдемо присвяту:

„зіроньці згаслий мой“

почуємо признання:

„Я тихесенько зітхаю
Як побачу очі карі.

Ох, такі ж бо очі має
І моя далека *любка*,
Як то там вона, *юлубка*,
Десь без мене пробуває“. (8 ст.)

А далі — „образ любий“ красою і чистотою „вабить серденько“ (10 ст.) знайдемо також „рученьку милу“ (11 ст.), „личко ясне“ (15 ст.) „любу зірку“ (17 ст.), цілі вірші з характерними назвами: „Скрипонька“ (21 ст.), „Соловейко“ (58 ст.) і т. д., і т. д.

Майже з кожної сторінки виглядає „енько“, „єчко“... іноді зовсім не до речі, наприклад

„Зрада! зрада! Воно,
Це словечко одно
В мое серце впяло ся гачками“. (12 ст.)

Безумовно, зрада — не словечко, а слово, та ще й тяжке та болюче...

Та що зробиш, коли сентиментально-народницька традиція так і тягла за собою астора, який не дуже то й шукав нових шляхів; його „модернізм“ — се зовнішні дрібні риси. Ще Чупринка в „Укр. Хаті“ помітив у Вороного „одсутність художнього захвату душі, одсутність життя“...

Але життя не було майже ні в кому з поетів „Укр. Хати“, „Літ.-Наук. Вістника“. Активністю не визначав ся, здаєть ся, ніхто. І се в той час, коли волюве стремління, динамізм, давали новий рух поезії Заходу і Росії, коли зародив ся футуризм.

А у нас — „традиційний сум“ та неясні, ніжні мрії... Жіночі душі... Про яку вже тут боротьбу, героїзм гадати! Сиди собі в куточку, слухай „соловейка“, розмовляй з своїм „серденьком“, або

„Цілуй, цілуй, цілуй її... (Олесь).

Навіть, коли М. Семенко видав в 1914 р. „Кверофутуризм“, то й він вживав не раз традиційні зменшені форми:

„Моя душа підземна річенька“...
... а світ навколо тиха ніченька..
... у стисках бурі в стисках туюньки... (11 ст.)

і т. д.

Ще раз треба підкреслити: нещасна традиція!

Не дарма, видно, в Тургенівському „Рудині“ цїник Пігасов глузував над „чувствительною душою“ українців...

Ті роки, в які виходила „Українська Хата“, були, як зазначали історики громадського руху в Росії, добою реакції, занепаду. Можливо. У всякому разі для поезії се не були ті часи, коли, по слову Лермонтова

„...стихъ, какъ Божій духъ, носился надъ толпой,
И отзывъ мыслей благородныхъ
Звучалъ, какъ колоколъ на башнѣ вѣчевой
Во дни торжествъ и бѣдъ народныхъ“.

Але прийшли дні нові — страшні й великі. Грянули спочатку громи світової війни, потім, як наслідок війни, руйни почалась революція. Україна стала ареною кривавих і надзвичайних історичних подій. Усюди рух, змагання, бій...

Десь в глухих куточках може ще й задовольняє обивателя, що

„Соловейко у садочку
Веселенько заспівав“ (Сопільнюк. Вірші, м. Кобеляки. 1918).

але тим, що жили в сю пору (1914—1919), тим було не до іділій.. Їм потрібно було чути інші голоси — смілі, рішучі, енергійні. Хай крик зневіря, але з стиснутими зубами, хай безнадійність розпуки, та з ясним, холодним зором. В сей час Яків Савченко і видав книжку своїх поезій.

Рецензент „Книгаря“ М. Зеров зразу побачив: „Серед великого числа нових поетичних збірників маленька книжечка поезій Савченка безперечно звертає на себе увагу: так неподібна вона до інших *своім тоном* (мій курсив. П. Ф.), змістом, навіть своїми зовнішніми технічними прийомами“ (1918 р. ч. 8).

Можливо: безпросвітний песимізм книжки пояснюється не тільки вражіннями од грізних і жорстоких днів війни, але й молодістю автора — так буває. Ще яснійш — де-які поетичні прийоми давно залишено і російськими символістами, у яких позичив їх автор — про се інша розмова.

Але — тон, тон! Тут перш за все новина. Голос мужній, рішучий, без зайвих слів, без всякої сентиментальности:

„Кляни його! І плач безумно.
І бий з одчаю себе в грудь.
Або повірь собі, як богу, —
Убий раба — і богом будь!“

Глухийший скелі — не одмовить.
 „Ніхто“ не вчує твій проклін.
 Навколо жак і Порожмечя —
 І тільки ти — лиш ти один“. (27 ст.).

Поет, який

„... прослухав голос мідний
 Прийняв конечність Темноти“. (31 ст.),

який жив на „звіриній землі“, знає страшне бажання

„Згасити пісню. Сталью вбити.
 Прокляти всесвіт. Злий. Не наш“ (30 ст.).

Він бачить і чує:

„Світ горить в огні червонім,
 Близк сталевий змійних крил.
 В бій летять Дракони — коні,
 Реєт зброї, співи стріл“ (38 ст.).

Або:

„О, крик смертельний, крик вночі
 Що нагло тишу розбудив.
 Сплелись, як змії, два мечі —
 І Дужий Ніжного убив“ (65 ст.).

Для чого ж тут „ніжність“ і „м'яккість“ української мови, коли крик згучить, коли Ніжного убито... І поет мріє про смерть. Але йде шляхом життя:

„Живу. Не вірючи, змагаюсь,
 Іду по камінням руїн“ (69 ст.).

Йому ясне призначення поета:

„Іди самотнім. Будь стокрилим.
 Зневаж кумирні. Гордим будь“ (75 ст.).

Гордість і відвага, мужність, вольовий стимул — ось в чому новина тову Савченкових поезій. В українській ліриці, ліриці майже виключно „жіночої душі“ він явище оригінальне і цікаве... Але зазначені нові риси помітні і в інших поетів.

У Максима Рильського душа

„Занадто супокійна і ясна“

а художній смак виховано переважно на кращих зразках російської м'ясячної поезії (Пушкін, Фет). Поет знайшов себе, дав справжні ліричні поезії, ясні й прості, легкою задумою повіті, але позбавлені всякої м'явості, розчуленості. Зменьшених форм він не вживає — перечитайте „Під осінними зорями“.

Хай в народній пісні

„Заплакала Марусенька свої ясні очі“,

хай один з невідомих співців (Ф. Шелудько), якому дала притулок не-
вибачлива „Українська Муза“ О. Коваленка (вип. 10) закликав:

... „Навчай ся, *Марусю*,

Чим доля годує лиха

(таких прикладів можна навести більше),

Рильський кохає инше ім'я і в його спокійних словах згучить ніж-
ність і мужність:

Есть ім'я жіноче, м'яке та ясне;

В йому і любов, і журба, і надія.

Воно як зітхання брєнить весняне

Марія (26 ст.).

Але спокій Рильського иноді переходить в холод, взагалі йому
бракує темпераменту.

Найвидатніший з молодих українських поетів Павло Тичина, нер-
вовий і палкий, не пориває з тою течією української поезії про яку
вже згадували і яка завжди кидаєть ся в очі читачу і досліднику.
Ось як сучасний російський критик К. Чуковський писав про Шевчен-
ка: „Малоросійський язукъ, такой журчащій, шебечущій, какъ будто
созданный для ніжныхъ любовныхъ рѣчей: ясочка моя, ласочка моя,
зіронька ясная! — стала у Шевченка еще ніжнѣе и ласковѣе, ибо
воистину Шевченко самый ніжный и ласковый изо всѣхъ во всемъ
мирѣ поэтовъ“ („Русская Мысль“, 1911 р. № 4, 86 ст.).

Тичина вміє бути ніжним без сентиментальности, вміє найти по-
трібні м'яккі слова, — в стилізованій „Думі про трьох вітрів“ — по
народньому —

„Рано — пораненьку ясне Сонечко сходило“

(„Соняшні кларнети“, 50 ст.),

в поезії „Не диви ся так привітно“ ... чудесно згучать рядки

„Встали мати, встали й татко:

Де ластовенятко?“ (15 ст.).

Вміє Тичина і змінити тон свого голоса. Ось він зовсім крєкче
— скрипить:

„Укрийте мене, укрийте:

Я ніч, стара

Нездужаю.

Одвіку в снах

Мій чорний шлях“... (35 ст.).

Порівняйте тільки з сією поезією типову для „старої“ української
лірики „нічку“, наприклад, „Весняну нічку“. Миколи Коваленка („Укра-

„Льська Хата“, 1911. Травень — червень, 353 ст.):

„Із-за гір та із-за борів по блакиті
Суне ячка-чарівничка в сивій світлі..
У серпochку, у віночку — місяченку,
Вся в узорах — ясных зорях — поличеньках“..

Сам Тичина признаєть ся:

„В моім серці і бурі і грози
Й рокотання-ридання бандур“... (19 ст.).

Дві стихії в душі — ніжна і грозова. У Шевченка Чуковський також примітив не тільки „переливчатий, журчашій стихъ, какъ будто созданный для тихой вечерней молитвы“, але й „жестокія, жесткія слова“, „О, этотъ ласковый, сладкогласный Баянъ недаромъ былъ внукомъ гайдамака!“ (ibid., 93 ст.).

Одначе у Тичини ми зовсім не найдемо Шевченкової „ослбляющей бѣшенной ярости, безоглядно гнѣва, который дѣлаєть человека или преступникомъ или пророкомъ“. Вія не проклинає й не борєть ся, а тільки „веселить печаль“; у нього навіть

„На стѣнах тихо плачуть
Шевченко і Франко“ (Л.-Н. Вісти. 1919, ки. III).

Не руйнація, не боротьба захоплює поета, який має душу світлу і релігійну.

„Навік я знав, що Ти не Гнів, —
Лиш Соняшні Кларнети“

Таке поет у вступній поезії своєї збірки. І він одходить од грозової стихії душі:

Моя пісня, вогниста, шалена
(Креше небо і котить свій гнів)
Ах, розбий ся на світлі акорди,
Розридайсь — і затихни, як грім... (19 ст.)

Голос поета мінливий, нервовий, але щирий і глибокий, без зайвого патосу і обридлої „чувствительности“. Тому слухати „Соняшні кларнети“ — дійсна радість.

І взагалі, коли читаєш твори і передічених молодих поетів, і живих (Семенко, Слісаренко, Загуб й др.), то з певним задоволенням почуваш, що українська поезія виходить на нові шляхи, що починаєть ся, справді, доба її відродження.

БІБЛІОГРАФІЯ.

Нові збірники поезій.

Дмитро Загул. „На грані“. Поезії. Вид-тво „Сяйво“. Київ, 1919 р., стор. 48. Ц. 12 гр.

Г. Юрисіч. „Мара“. Памятка червоного року. Київ, 1919 р., стор. 32. Ц. 12 гр.

О. Слісаренко. „На березі Кастальському...“ Вид-во „Сяйво“. Київ, 1919 р., стор. 80. Ц. 20 гр.

Валеріян Тарноградський. „Боянові струни“. Поезії. „Всеукраїнське Видавництво“. Київ, 1919 р. стор. 32, ціни не зазначено.

„Червоний вінок“. Збірник творів новітніх українських письменників. Одеса, 1919 р., стор. 100. Ц. 20 гр.

Всі сентенції завжди кепські. І стародавні сентенції не роблять винятку з цього правила. У нас в останні часи люблять повторювати стародавній присуд: „Inter arma silent musae“. Але коли б музи й справді надумали мовчати, поки гремить зброя, то можна було б побоюватись, що вони розучать ся співати: так, очевидячки, надовго взяла ся бряжчати зброя. Певна річ, музи не мовчать і під брязкіт зброї, а ті збірки поезій, що виходять зараз одна за другою, свідчать про те як найкраще. І неслухно став би хто казати, що музи, коли й не мовчать inter arma, то все ж таки співають погано; погано чи гарно — в поезії се річ дуже умовна, і в кожному разі нам, сучасникам, дуже трудно сказати остаточно гарно, чи погано співають музи поетів наших днів. Відомо, що сучасники во всі часи й у всіх народів завжди гірко плачуть ся на ніби-то занепад сучасної їм поезії: але проходять десятиріччя — і сей оплаканий занепад зявлять ся при світлі Аполонової історії одною з найкращих сторінок літератури народа. Ми належимо до тих, які думають, що музи у нас не мовчать в сі тяжкі дні крови й безглуздя, що музи навіть гарно зараз співають; се-то, говорячи просто, ми думаємо, що українська поезія перебуває зараз в періоді піднесення та розцвіту. Невідоме майбутнє нашої поезії та невідомо, якої високости суджено їй досягнути, але коли порівнюеш те, що є сьогодні, з тим, що було до сїєї пори, то не маєш ніякого права на песимізм. Можна просто сказати, що наша поезія зростає, а милосердна доля посилає для цього в наші дні молоді, свіжі та гарні поетичні таланти.

Скільки б не говорили — і цілком слушно — про неподільну єдність змісту й форми в поезії, а у поета все ж таки в процесі його творчости встає два питання: що сказати? і як сказати? Може тільки у дуже великих майстрів в момент їх найвищого піднесення сї два питання дійсно зеднують ся, і майже несвідомо пісня виливаєть ся в несвідомо гарні форми:

„Ich singe, wie der Vogel singt“.

Але в щоденній — як що можна так сказати — поезії сї питання: що? і як? стоять виразно для читача і для критика.

Зміст поезії наших днів в значній мірі окреслюєть ся великими подіями сучасности. Як би не хотів той чи иньший поет сховатись від них, піднести ся на такі високости творчости, з яких не можна б було нічого ні почути, ні побачити — се цілком неможливо.

„Поетъ всегда съ людьми, когда шумить гроза,
И пѣсня съ бурей — вѣчно сестры“.

Найбільш самотні, відокремлені душі — і ті змушені слухати сей гуркіт нашої сучасности — та мимохіть відкликати ся на нього. А далі, не забудьмо, що в сьому гуркоті й гармідері між иньшими людськими цінностями бють і ламають ідею нації; нація дає поетові зміст — душу його пісень, єдину з душею його народа, і дає поетові форму — рідну мову, на якій він творить, з якою він виковує свої ідеї та образи. Через те саме нема нічого дивного, коли поет не може бути безучастним глядачем того, що діється в наші дні навкруги.

Невеличка книжечка Г. Юрисіча „Мара“ так і носить підзаголовок: „Пам'ятка червоного року“. Се — збірка тільки громадських поезій; чи ще більш стисло: се поетичні переживання за сім місяців большевизма на Україні.

„Перекинчик, запроданець Київ —

Вітає гучно наших ворогів.

Це третій раз він машкару з обличча свого скинув,

Це третій раз він сором свій безпам'ятно згубив“ (ст. 8).

Се — поетичні переживання тих місяців, коли поету-патріоту хочеть ся заплющити очі, щоб не бачити навіть того, що діється ся:

„Заплющу очі, хай не плачуть

На брук, на бруд сьогоднішнього дня!

Горлаті плакати в болоті маячать —

Вудь прокляте, безіменне ім'я! (ст. 14).

Справжнього обурення, щирої болі, гіркої муки за рідний край — багато в сій книжечці. Але се не заважає сим віршам бути прозою. Громадські почуття рідко втілюють ся в кристалі високої поезії. Шевченко — один з найбільш дивних взірців громадської поезії в світовій літературі. У більшости навіть дуже значних поетів вистарчає вогню лише на дві-три дійсно високої вартости громадських поезії. І безумовно ж се проза, а не поезія:

„Шукають, хапають, стріляють —

„В чезвчайку, стулай!“

По селах Комбіді гуляють —

Комуністичний рай!“ (стор. 27).

По де-яким рядкам „Мари“ можна гадати, що Г. Юрисіч вміє тонко почувати й володіє справжньою ліричною мельодійністю:

„В золотій пшениці гнув ся колос —

Нагинав ся в низь..

По землі-сириці сумовитий гелос

Розлягався, відбивався скрізь“ (ст. 29).

Очевидячки, громадська лірика — просто не його жанр, і на збірку „Мара“ повинно дивити ся не як на книжку поезій, а як на крик громадянина, і сей крик цілком випадково набув зовнішню форму поезій.

Переважно громадські мотиви зустрічаємо ми в збірникові „Червоний вінок“, який вишов минулого літа в Одесі. Тут зібрані твори відомих наших поетів: П. Тичина, В. Кобилянський, Д. Загул, В. Еллан, В. Чумак, М. Терещенко, К. Поліщук та иньші. Коли в книжці Г. Юрисіча події сучасности не встигли викристалізувати ся й були подані в первісній формі громадського

крику, то тут вже більшість авторів переводить сі події через призму власної художньої індивідуальности.

П. Тичина в першому з трьох умічених тут творів дає глибокий образ сучасних подій, які для одних — героїв — є боротьба за волю рідного краю, а для других — „посмучених матерів“ — згуба всього любого й близького.

„На майдані, коло церкви
революція іде.
— Хай чабан! — усі гукнули:
за отамана буде“.

Се нічого, що ся революція закипіла всього тільки на рідному майдані коло церкви; се нічого, що на отамана обірають всього тільки чабана. Але в сій революції чувається ся справжній народній дух, справжній вітер народньої стихії.

„Прощавайте, ждіте волі —
гей на коні, всі у путь!
Закипіло, зашуміло —
тільки прапори цвітуть“...

І от друга сторінка того ж таки оповідання, другий акт народньої драми, антитеза, яку поет дає в меланхолійній формі повторювання:

„На майдані, коло церкви
посмутились матері:
та світи ж ти їм дорогу,
ясен місяць угорі!
На майдані пил спадає,
замовкає річ..
Вечір.
Ніч“... (стор. 5).

Сі останні скорочені рядки, що вимагають великої ритмічної паузи, дають ефектовну фігуру замовчення про ту тайну геройства та скорботи, яка укрила ся за ніччю, що спала на майдан...!

До боротьби, до віри у власні сили і в сили народні, до бадьорости й надії закликають поети „Червоного вінка“. Але у всіх сих поетів — дві душі: одна прагне „гучного бою“, а друга шукає „блакитного спокою“; се та трагедія поетичної творчости, що була ще в російського Некрасова, якому „боротьба заважала бути поетом та поезія заважала бути борцем“. І про сю трагедію двоєдушя добре оповів В. Чумак:

„Дві душі: одна шукає бурі,
струн шалених на бандурі,
срібнодзвонку, блискавок, поезій,
братніх марсельєз.
А друга... друга — блакитний спокій
в далені, де степ широкий,
танки мрій тремтючих, ніжних-ніжних
в шатах білосніжних.
Мов шляхи — плющі переплелися,
дві душі мої зійшлися,
і чого я прагну: чи спокою,
чи гучного бою?“ (стор. 14).

І сей стан є найбільш характерний для сучасного поета. Якою гарною не є боротьба, але все ж таки вона є тільки одна фарба з сотні фарб, якими горить житте, тільки один тон з сотні тонів чудового всесвітнього концерту, який чує поетичне вухо. А проте се така фарба, такий тон, що вимагає поета цілком, всього, — і зрозуміло, що поет бореться з самим собою, з сим натовпом сучасности, що вийти хоч на де-який час відсіль і почути иньші живі фарби й тони власної душі, иньших душ і всього безмежного океану життя. Зрозуміло, що поет наших днів, стоячи, на березі боротьби, крови, ворожнечі поривається до иньшого берега — до берега Кастальського — до чистого берега поезії й краси. Така серед пісень бурі й боротьби книжка поезій О. Слісаренка „На березі Кастальському“. Се гарна книжка справжньої поезії. Ще не час судити про дійсні розміри поетичного хисту О. Слісаренка, але ся його книжка залишає добре вражінне поважним тоном та щирістю, з якою підходить поет до своїх тем. Він, може, ще не зовсім вийшов з під впливу своїх учителів, і сліди (сих учителів — старших символістів — ще виразно відчувають ся на багатьох з поезій сєї книжки: чути й Олеся, й Чупринку, ще більш — Бальмонта, Блока, Буніна; але все ж таки в віршах — і в темах їх, і в формі їх, — є вдатні спроби вийти на власний шлях.

Значно більш самостійности має в собі Д. Загул, який вийшов з другою книжкою своїх поезій під назвою: „На грані“. Поет переживає в сій книжці тяжку трагедію, приймаючи в свою душу світ і перетворюючи його. Але не може поет взяти сей світ, як він є, не має сили й переробити його — і от всі зусилля свої покладає він на те, що піти від нього, — і от уже стоїть поет „на грані вічного нічого“.

„Я б'юся з тою перепоною
вже сотні тисяч літ, —
та думкою німою, нерухомою
не можу вибитись
в потусторонній світ“ (стор. 8).

І найбільш щасливі хвилини для поета се ті, коли

„кудись далеко, де слів немає,
де никнуть барви, холоне рух,
незримі крила свої здіймає
незримий дух“ (стор. 10).

Житте провадить поета до гіркого заповіту самотности й відцурання не тільки від світа, але й від себе самого:

„Покинь туземне,
покинь нужденне
життя злиденне,
життя слабе!
Ненавидь сонце і світло денне!
Забудь себе!“ (стор. 11).

Житте своїми грубими лапами внесло до нїжньої душі поетової галас, гуркіт, заколот, тривогу, боротьбу, муку — все се сплутало ся в страшний клубок, все се мучить і рве душу, — і, говорить поет:

„Де сон, де дійсність — я не знаю;
граніць душою не схоплю“ (стор. 19).

То, що уявляло ся дійсним, справжнім, потрібним, завтра перетворюєть ся в оману, фальш, зраду, пусту ману, а ніжна мана завтра обернеть ся в сувору й непривітну дійсність.

„Де сон, де дійсність? — годі, годі! —
Нічому віри я не йму“.

А коли й приходять хвилини затишку, спокою, — се такий пустий, безрадісний спокій :

„Бувають хвилини спокою порожнього,
без бурі, без болю, без волі“, —
і в сі хвилини стомлене поетове „серце
байдужне до всього“ (стор. 23).

„Безповоротність“ — от гірка правда, до якої прийшла в своїх шуканнях душа поета. „Безповоротність“ — називає поет останній відділ своєї книжки .

„Наші Едеми
тільки фантоми..
Хто скаже, де ми,
хто скаже, хто ми?“ (стор. 45).

І на душу поетову сходить чорна хмара останньої безнадійности, коли вже серцю нічоґісенько не треба :

„До чорного моря Нірвани
пливуть кришталеві струмки,
замокне, пожовкне, зів'яне
вся творчість людської руки...
На віщо ж поети словами
вб'рають пісні і думки?..
Вони попливуть до Нірвани,
мов ті кришталеві струмки“ (стор. 32).

Тяжке вражіння залишає на душі книжка Д. Загула. Поет прийшов до останніх джерел життя, і з безнадійністю, з розпукою на серці стоїть „на грані вічного нічого“; від цієї грані два виходи: або загинути, або обернути ся й побачити поновлений широкий світ сонця, квітів, любови й праці. Від цього серця бажаємо поетові знайти сей другий вихід.

Який би не був світогляд поета, книжка Д. Загула — талановита книжка: в ній так міцно й широко розказано про відвічну тугу людського серця. Багато слабшою й блідою з'являєть ся невеличка книжка поезій Валеріяна Тарноградського „Боянові струни“. Вона стоїть по-за межами тих нових символічних шукань, що панують зараз в нашій поезії; її мотиви — се порівнює старі мотиви, ніяк не далі епохи Олесья. Тут кілька поезій про поета, як пророка, що „вічно самотній, як конце в гордій самоті“ (ст. 9) і у якого

„... в серці Божій жар
Святого гніву спів вогненний
І на чолі небесний дар“ (стор. 10).

Тут і невибагливий нарис кохання :

„Сам не знаю, на що я життя занехав,
Сам не знаю, по що я її покавав; —
Покохав на біду я дівчину оту
За усмішку ясну, за сумну красату“ (стор. 7).

Тут і вже клясичні

„... верби схилили в журбі
Над Дніпром свої сонні віги“. (стор. 24).

Тут і неминучий патріотичний мотив:

„Цвіти, Україно, до віку цвіти
На небі зорею весняною ти“. (стор. 29).

Словом, в сій книжці все, як слід. Біда тільки, що про все се вже десятки разів співали власне так, майже тими ж самими словами. В Тарноградський володїе віршом і, очевидно, щиро переживає те, що пише, але річ в тому, що у нього нема свого погляду на світ, що він все бачить раз-у-раз так, як до нього багато разів се вже бачили инші. А поет сам повинен, коли в тисячний раз співає про верби, про коханне, про Україну, показати — вживаючи слова Петера Альтенберга: — „як я це бачу“. Тільки умінне бачити все по своєму дає право існувати поетові.

Ще кілька слів відносно нових шукань в царині форми у поетів, про яких ми говоримо. В Тарноградський нічого не шукає: він спокійно перебуває в старих метрах і ритмах та вживає старі рими. Індивідуальности нема у сього поета як в формі, так і в змісті поезій. Але О. Слісаренко, Дм. Загул, Г. Юрисіч уперто й строго шукають нових форм для втілення своїх переживань. І перш за все сі шукання йдуть з боку метру. О. Слісаренко переживає найкращі з метрів Бальмонта. І О. Слісаренко, і Д. Загул широко вживають паузи, досягаючи ними значних ритмічних ефектів. Г. Юрисіч робить багато нових спроб з боку комбінацій різних метрів, складаючи строфу з рядків з ріжними розмірами: він зєднує не тільки амфібрахії з анапестами, але й ямби з амфібрахіями, ямби з анапестами і т. и. Можна було б ще посперечати ся про се з точки погляду ритмічної єдности твору, але в кожному разі се дуже цікава спроба. І О. Слісаренко, і Д. Загул, і Г. Юрисіч широко вживають алітерацію, дуже уважні що до рими й асонансів. В їх поезіях бачиш культуру вірша й любов до віршів. А без сього — нема поета. *В. Якубовський.*

Музагет. Місяшник літератури і мистецтва. Січень — лютий — березень. 1—3. 1919. Київ. Стор. 168 + 4 ненумерован. Ціна 60 грив. Вид. „Сяйво“.

Перед нами перше — потрійне — число нового часопису. Великий формат, прегарний — особливо для нашого убогого часу — папір і ціла плеяда молодих, свіжих імен, з якими привик звязувати надії на дальший розвиток української літератури та мистецтва!

Всіх відділів в новому журналі чотири: I. Поезія. II. Проза. III. Статті (теоретичні) і IV. Критика та бібліографія.

Перш за все — поезія. В сьому, досить поважному що до кількості сторінок відділі знаходимо вірші: Тичини, Загула, Ярошенка, Терещенка, Зорева-Филиповича (нове імя в українській поезії!), Клима Полїщука, Мих. Жука, О. Слісаренка, В. Кобилянського. Найяскравіші з них три поезії Тичини, особливо середня — „Плуг“ — з її грандіозними образами: Вітер „блискавка... на обрії кривава заграва, а на передньому плані „мільйони мільйонів мускулястих рук“, які „врізають“ в землю велетенського плуга. Ритм поезії — рухливий, хвилюючий:

... Були такі, що тікали.
В печери, озера, ліси.

— Що ти за сила еси? —

Питали.

І ніхто з них не радів, не співав.

(*Огняною коня вітер знав —*

Огняною коня —

В-ночі).

І тільки їх *мертві розплющені очі*

Одбили всю красу нового дня! —

Очі.

Остання з поезій Тичини „І Белий і Блок і Єсенін і Ключев“ сама по собі значно слабша, але вона має інтерес як відповідь *українською* поета на ідеологічну роботу поезії російської, з її апотеозами „сермяжной Руси“:

Всю тебя, страна родная,

В рабском виде Царь Небесный

Исходил, благословляя.

Интересна спроба поглянути на „святую Русь“ з тих обсерваційних пунктів, які відкрились нам в январських подіях минулого року. Тут не блоковські образи і настрої —

Живую душу укачала

Русь, на своїх просторах ты,

И вот она не потеряла

Первоначальной чистоты —

виповнюють душу! Перед очима в поета картина глибокого противенства між смиренною ідеологією і суворою великодержавною практикою:

І Белий і Блок і Єсенін і Ключев:

Росіє, Росіє, Росіє моя!

... Стоїть *сто — розтерзаний* Київ,

І двіста — розіп'ятий я.

З других поезій зазначимо прегарну „Черничку“ О. Слїсаренка і сильний „Вороногровий кінь“ Д. Загула. Ефектовні вірші В. Кобилянського, але весь ефект їх здаєть ся полягає в дзвінких алїтераціях. Як оригінальний лірик, Кобилянський поки що виразного обличча немає. Не вповні виразна і індивідуальність В. Ярошенка. В його віршах є широкий розмашистий ритм, почувать ся перспективи дальшого розвитку, але форма його поки що од викінчености далека, ~~з~~мова кєструбата і не завше правильна. Безумовно слабенки обидві поезії Полїщука. Тут все негаразд: і взяті напрокат образи („Ярили очі закликають спалить в серцях мінорні жалї“), і настирливі алїтерації, і не-смаковиті неологізми:

Весняних пани огнем вітайте

... Віщуйте день *солодкодарний*.

Як спить *краса в кривавім краю*,

Так є мотив *оменожаєрний*.

І техніка у автора невисока. Надто щедро розставляє він по тезисах стон повно наголошені слова:

Наше тіла пульсує злу кров.

і виходить — какофонія!

Художня проза репрезентована в „Музагеті“ трьома доволі інтересними мініатюрами П. Вірина. (Знову імя, яке з'являється чи не вперше!) „акварельними плямами“ Ігн. Михайлича („Чуже свічадо“), двома етюдами Мих. Жука і дуже милою новелою д. Галини Журби — „Казка про Змарagd“. Се єдина більша розміром річ в одділі прози: для потрійного числа поважного часопису ніби трохи замало!

В одділі „Статті“ звертають на себе увагу дві розправи Ю. О. Іванова-Меженка: перша — „Творчість індивідуума і колектив“ — з легенькою іронією вказує на безнадійність модних шукань гуртової творчости, друга — „Павло Тичина. Соняшні Кларнети“ дає інтересну спробу аналізу слухових образів та осоціяцій поета. Стаття Ів. Майдана „Поезія як мистецтво“ видається власне не статтею, а скорійше розділом з так зв. „теорії словесности“. Написано її авторитетно і дуже догматично. І потім — чи не здається авторові, що де-які його твердження, з таким ефектом виголошені, звучать трюїзмом? Стаття проф. Бурачека — „Мистецтво у Київі“ — дає короткий огляд київської малярської продукції і на її безнадійному тлі — кілька портретів репрезентантів українського малярства. Інформаційна замітка Л. Курбаса знайомить нас з новими здобутками драматичної творчости в Німеччині.

В одділі бібліографії, крім огляду українських журналів — „Вістника“, „Шляху“ і „Нашого минулого“, знаходимь рецензії на всі видатніші появи нашої поезії („На грані“ Загула, „Світотінь“ Ярошенка, „На березі Кастальському“ О. Слісаренка, „Під осінніми зорями“ Рильського).

Серія уміщених в книзі портретів робота М. Жука (Тичина, Загул, Меженко) в цілому справляє приємне вражіння. Найкраще вдав ся авторові портрет Загула, зроблений в стилі дерев'яної гравюри.

Слабе місце журналу — хроніка. В „місящнику мистецтва й літератури“ бажало ся б докладніших заміток та інформацій з нашого артистичного життя, а не похапливих уривчастих заміток на газетярський лад.

І ще одно побажанне. Добре було б, коли б редакція „Музагета“ внесла в свій журнал більше життя й руху — завела огляди нового мистецтва, польського та російського, дала побільше заміток та статтів про нові художні змагання на Заході, озночила своє відношенне до видатніших представників нового українського мистецтва. Такі статті та огляди з одного боку позбавили б „Музагет“ його тяжкої альманатної вдачі, з другого вияснили б власні позиції керовників журналу, а нам — читачам — дали певність що ми маємо перед собою виразну літературну течію, а не просто випадкове коло літературних діячів, нічим крім критичного відношення до традиційної української творчости не звязаних між собою.

М. Веров.

М. Г. Рафес. Наканунѣ паденія гетманщини. Изъ переживаній 1918 года. Київъ, 1919, стр. 96. Цѣна 5 руб.

Д. Рафес — досить визначна фігура на тлі нашої сучасности. В початку революції автономіст-українофіл і член нашого першого уряду, а в кінці завзятий комуніст (лідер „комуністичного бунда“) і видатний діяч совітської влади на Україні він повинен був би дати в своїх спогадах досить цінний з громадського та політичного боку матеріал. Але сього не можна сказати про ту книжечку, якої назва зараз зазначена і яка, треба додати, тій назві зовсім не відповідає. Не вважаючи на невеликий розмір брошури, виклад Д. Рафеса охоплює не тільки останні часи скоропадщини, а всю її від початку до кінця.

Досить поверховно перебіг автор події отих 7-ми місяців і притім не міг уникнути особливого інтересу до своєї власної персони, яка подекуди заслонила перед ним навіть такі об'єктивні факти, що мають певне історичне значіння. Так, цілком хибно він оповідає про обставини, при яких учинився самий переворот 29 квітня 1918 р. „В перші дні перевороту — пише автор — майже не було арештів, принаймні у Києві. Арешт д-ра Фрумїна та візиту до мене по ордерам мало що не самого Скоропадського можливо вважати фактами випадковими“ (ст. 5). Виходить так, що п.п. Фрумїн та Рафес були, на погляд нової влади, єдиними ворогами, з боку яких вона почувала небезпеку для себе, але ж ми добре знаємо, що перші дні перевороту супроводились досить численними репресіями, які були направлені як раз в иньший бік, а саме у бік українства. Нагадаємо, що тоді рівночасно були припинені всі українські газети й видано було накази про арешт С. Петлюри, О. Саліковського, Сидоренка, П. Чикаленка й иньш. Друга неточність, яку можливо зазначити у викладї п. Рафеса, торкаєть ся наради м-ра вн. спр. Ігоря Кістяковського та німецьких лейтнантів з представниками київських газет з приводу заведення цензури. Автор, який в той час редагував „Фольксцайтунг“, намагаєть ся виправдити себе у тім, що він пішов на сю досить ганебну нараду, і зазначає, та ще й підкреслює, що так зробили всі київські газети (стор. 8), але нам відомо, що найбільш пошишена в той час українська газета на запросини п. Кістяковського не відгукнулася і в нараді участі не приймала.

Проте треба визнати, що спомини д. Рафеса про скоропадщину читають ся легко, а де які сторінки навіть з особливим інтересом, — наприклад ті, що вміщують у собі характеристики гетьманських міністрів І. Кістяковського (стор. 29 й ин.), Мик. Василенка (стор. 32 і 33), Косинського (стор. 66 і 67). Ще більше інтересу й значіння представляють характеристики й думки автора відносно так званих „меньшостей“, себ-то відносно неукраїнської демократії, що гуртувала ся в мійських думках то що. Особливу нікчемність виявила ота демократія на передодні другого гетьманського перевороту. Дозволю собі навести тут без всяких змін, мовою самого автора, його оцінку тактики отої демократії в сей відповідальний мент. На стор. 48 читаємо :

„Откровенно говоря, я мало вѣрилъ въ способность неукраинской демократіи (не считая рабочихъ) къ рѣшительной борьбѣ. Наканунѣ, 13 ноября состоялось совѣщаніе Всеукраинскаго Комитета Союза Городовъ и Земствъ съ представителями различныхъ организацій и партій по вопросу о моментѣ. Жалкое впечатлѣніе оставило по себе это совѣщаніе! Очень видныя кievскіе социалистическіе думцы отстаивали тамъ мысль объ отправкѣ депутаціи къ правительству гетмана съ просьбою о возстановленіи гор. думы. Мысль о соглашеніи съ украинской демократіей имъ мало приходила въ голову. Фактъ отсутствія въ составѣ ихъ союза почти всѣхъ земствъ Украины проходилъ мимо ихъ вниманія. Да и вообще сама Украина казалась имъ весьма небольшою реальностью. Какъ выразился наканунѣ одинъ очень видный социалистъ, украинское движеніе ни на кого въ сущности не опирается.

„Опытъ двухъ лѣтъ революціи на Украинѣ научилъ меня серьезному отношенію къ внутренне-національной проблемѣ на Украинѣ. Въ объединенія неукраинской и украинской демократіи я не могъ мыслить реальной демократической власти на Украинѣ. Ибо только такое соглашеніе способна ослабить національный антагонизмъ“.

На жаль цілком слушні міркування п. Рафеса й досі не увійшли, за нечисленними винятками, в свідомість неукраїнської демократії. Про інші верстви неукраїнської людности на Україні нема що й згадувати. Вони проводять лґнїю як раз протилежну тій, яка могла б ослабити національні змагання й суперечки.

Ол. С—кий.

„Наше минуле“. Журнал історії, літератури і культури. 1919 р., число 1 — 2. Видавниче Т-во „Друкарь“ у Київі. 235 стор. in 8; ціна 30 карб.

Не вважаючи на ті тяжкі обставини, в яких тепер приходиться ся провадити друкування книжок, редакція „Нашого минулого“, додержуючись правдивого погляду, витвореного в серйозній школі історичного дослїду, що тільки культурна праця є найтривкіше з усього, що виносить на гребні своєму історична хвиля, і в остаточному своєму рахунку найкористнійше для народу, — не перестає по зможї випускати чергові книжки свого журналу. Певне, що при других умовах життя, коли б можна було мати зносини не тільки з закордоном, але навіть і з другими частинами Росії, матеріял для такого видання, яке каже про „минуле“ України, можна було б добрати більш цінний, ніж той, який ми бачимо в сій книжці журналу, але, як ми живемо в такий час, коли приходиться „більш утїкати і на смерть, не мали на книгу, поглядати, ...бо, як казав відомий український письменник XVII в. І. Голятовський в передмові до одної своєї книжки, тепер „в ніуду брані, в нутрїуду страху“ (уривок з сїєї передмови і наводить редакція, щоб пояснити причини хиб сього номера), то треба бути вдячними і за те, що тут нам подано.

На першому місці в сьому номері стоять нові матеріяли до історії життя і творчости Шевченка: се надруковані фрагменти з щоденника Шевченка, листування з ним різних осіб і др. Хоч сї не друковані фрагменти з щоденника Шевченка і не дають взагалї нічого нового про світогляд нашого поета, такого, чого б ми не дізнались навіть на підставі знайомости з його поезією, але як кожне слово поета, особливо сказане на повній волї, дуже цінне, то і сї матеріяли мають велику вагу. Те ж можна сказати і про всякий лист, який має відношенне до нашого поета. Тут тільки треба зазначити, що ті варіанти читання де-яких виразів в листу Бодяньського до Шевченка, які подає редакція в примітках і які запропоновані тими, хто „хтів вирази розібрати точнїше“, зовсім не зрозумілі і їх можна було зовсім не наводити. А потім де-які спостереження, додані до сих матеріялів, являють ся досить уже здогадальними і непевними. Так, д. Филипович, причину охолоди Максимовича до Шевченка в останні роки його життя, між иньшим пояснює тим, що він міг „ревновати свою дружину до поета“ (32). Причини сїєї охолоди ще дуже мало зясовані, але, здається, не треба робити таких висновків, коли ми візьмемо на увагу слова самого Максимовича, який казав, що Шевченко, „проживая на Михайлової горї, проходив кь нему только ночевать, а остальное время проводил вь полї и вь других мїстах; рисоваль, бесїдоваль сь крестьянами и *пьянствовал*, а вь разговорах сь женою его кощунствовал“ (Кониський, Жизнь украинскаго поэта Т. Г. Шевченка, 575). При близшому знайомстві Максимовича з Шевченкою негативні риси поета, які розвились у нього під впливом тяжкої долї, повинні були роботи неприємне вражінне на Максимовича і викликати у нього ту охолоду, яку ми помічаємо в останніх його листах до Шевченка.

Далї в сьому числі йде цікава стаття С. Ефремова „Шевченко на літературних позвах. До історії виданнїв „Кобзаря“, що зясовує те тяжке матері-

яльне становище, в якому знаходився наш поет і через яке він мусів, можна сказати, дарма віддавати свої твори ріжним спекулянтам.

В статті Ор. Левицького „Українці у приймах в чужій часописі“ розкажується, як в 1874 р. українцям та деяким поступовим росіянам вдалося взяти на недовгий час в свої руки часопис „Київський Телеграф“, яку видавала жінка відомого проф. Гогоцького, але скоро про деякі живі питання часопису було заборонено гворити, видавниця почала боятися за існування своєї газети і потребувала, щоб редакція змінила свою програму. Редакція з сим не погодилась і покинула газету, яка скоро і захиріла.

Стаття „Спомини колишнього студента про Київський Університет 70-х років“ подає хоч і досить злу, але виразну картину того „служення“ науці, яке відбувалось тоді в Київському Університеті. Тодішні п.п. професори були або зовсім малоученими і бездарними людьми, або такими краснобаями, як О. І. Селін. З поміж сих вчених мужів виділявся тоді тільки один молодий проф. В. Б. Антонович, який і приваблював до себе університетську молодь.

Цікаві матеріали для історії т. зв. „Старої громади“ дає надрукована в сьому числі „Нашого минулого“ Українська гумористична часопись 1863 р. — „Помиїниця“: вона знайомить нас з інтимним життям сього гуртка, який відіграв таку значну роль в історії розвитку української ідеї, і показує, що серед нього не було самовлюбства, а навпаки панувало незадоволення тою працею, яка тоді провадилась, — правда, се виявлялось в часописі трохи карикатурно, але від молоді иншого і тяжко було ждати, — головне те, що була критика, а значить і дійсне життя, дійсний поступ.

В розділі „Некрольоги“ ми знаходимо інтересну автобіографію відомого українського діяча І. Л. Шрага, поминки по проф. М. І. Туган-Барановському та Н. М. Кибальчич (Натальці Полтавці).

Добре поставлена справа в сьому числі з рецензіями: в ньому ми знаходимо відозви, можна сказати, про всі видатні наукові твори останнього часу: О. Дорошкевича про працю В. Бойка — Марко-Вовчок, проф. А. М. Лободи про „Нові українські пісні про громадські справи“ М. Драгоманова, Ф. П. Сушицького про „Богогласник“ С. Щеглової і др. Відозва О. Дорошкевича про працю В. Бойка — се досить велика рецензія, в якій автор роздивлюється зазначену роботу, прикладаючи до неї принципи наукової критики. Се йому взагалі вдається, і д. Дорошкевич чимало де-чого каже і правдивого (напр., про те, що не треба було зовсім порушувати питання про авторство Марка Вовчка раз критик не мав ніяких про се нових матеріалів і нічого нового про се не сказав, що не треба було наводити змісту творів письменниці, а навпаки треба було дати характеристику художніх засобів її і т. д.), але іноді він кидає якісь і не зовсім зрозумілі і певні думки: які імпресіоністські фарби найшов автор у Гоголя, унасліджені від нього і М. Вовчком, се для нас не ясно, тим більш, що сам критик трьома стрічками вище каже, що М. Вовчок давав тільки загальні характеристики, загальні нариси, які взяті здебільшого з народньої поезії (195) — здається, се не підходить до імпресіоністського засобу малювання. Торкаючись питання про вплив Шевченка на М. Вовчка, як воно розроблено у д. В. Бойка, д. Дорошкевич каже, що тут „автор дав багато цікавих спостережень“ (196). З сим тяжко погодитися, бо майже всі порівняння, які наводить д. Бойко, не доказують текстуального запозичення М. Вовчком у Шевченка. Напр., д. Бойко каже: „Катерина зустріла чумака і попрощала у нього“ на дорогу“:

Бере шага, аж трусить ся;
Тяжко його брати!
Та й на віщо? А дитина?!

У М. Вовчка знаходимо таку аналогію: „Прокинувсь Тишко, та й пішов просити; дивить ся Олександра, як її дитина рученята простягає до людей, як хто копійчку дасть, хто бублика, иньший чорняву головку погладить, а иньший одіпхне — все бачить Олександра (козачка) (150). Який тут можна побачити вплив Шевченка на М. Вовчка, ми не розуміємо, — се значить заходити уже дуже далеко в користуванні порівнюючим методом, та і сам д. Дорошкевич, сказавши, що про вплив Шевченка на М. Вовчка автор „дав багато цікавих спостережень“, трохи низче зазначає, що треба остерегатись „легковажних подібностей“, і указує, що коли у Шевченка „мати пише листа до сина“, а у М. Вовчка, жінка надсилає листи до чоловіка, то тут не можна вбачати якогось впливу одного автора на другого.

Як і в попередніх числах журналу, ми і в сьому номері знаходимо „Хроніку“, яка подає читачеві докладні відомости про те, що робить ся по різних наукових інституціях, що мають відношення до українського життя.

М. Марковський.

Видання надіслані до редакції:

Закон і Право. Часопис громадсько-правничого життя. 1919 р., ч.ч. 1 і 2.
Кооперативний Кредит (Комашня). Вид. Київ. Кред. Союзу Коопер. Устаноб. 1919 р. №№ 1—2, 3—4, 5—6, 7—8, 9—10, 16—20, 26—30.

С. Андриенко. Про загальні збори тов-в. Бібліотека кооператора № 7; вид. Дніпросоюзу, 16°, ст. 32. Ц. 2 гр. 50 шаг.

О. Кассау. Організація та практика споживчої кооперації в Англії. Бібліотека кооператора № 8; вид. Дніпросоюзу, 16°, ст. 108. Ц. 7 гр.

І. Прихоженко. Про споживче т-во. Бібліотека кооператора № 9; вид. Дніпросоюзу, 16°, ст. 39. Ц. 3 гр.

Національне відродження і кооперація (Збірник статей). Випуск I Бібліот. Кооператора № 10; вид. Дніпросоюзу, 16°, ст. 47. Ц. 4 гр.

Ц. Жід. Вороги кооперації. Перекл. з франц. мови Г. Драгієвої і О. Борзанівського. Бібліотека кооператора № 14; вид. Дніпросоюзу, 16°, ст. 32; Ц. 6 гр.

Його-ж. Влада споживача. Перекл. з франц. мови Г. Драгієвої і О. Борзанівського. Бібл. кооператора № 15; вид. Дніпросоюзу, 16°, ст. 32. Ц. 6 гр.

Проф. М. Туган-Барановський. Політична економія. Курс популярний. З орг. перекл. О. Варава. Вид. Дніпросоюзу. 1919 р., 8°, ст. 194. Ц. 20 гр.

О. Юркевич. Кооперативні оповідання. Вид. Дніпросоюзу, 16°, ст. 32. Ц. 2 гр.

П. Пожарський. Нариси з історії української кооперації. Вид. „Укр. Кооперація“. Київ, 1919 р., 8°, ст. 79. Ц. 8 гр.

Х. Барановський. З кооперативного життя. Вид. Всеукр. Коопер. Вид. Союзу. Київ, 1919 р., 16°, ст. 153. Ц. 10 гр.

Його-ж. Операційний день. Вид. Всеукр. Кооп. Вид. Союз. Київ, 1919 р., 16°, ст. 64. Ц. 3 гр.

Зміст сїмдесять четвертого тому

за квітень, травень і червень 1919 рік.

I. Поезії:

Сторінка.

О. Слісаренко: Збираю колоски в полі	3
В кучерях моїх сивіє волос	3
М. Терещенко: Щастє із-за морь	4
Пісня	4
Б. Манджос: Вечір	5
Ари. Казка: Самотність	5
М. Кр — ський: Первісне	6
Гораций: Хвала сільському життю (пер. М. Зеров)	7

II. Повісті, новелі, драми, мемуари.

М. Івченко: Легкий хліб	11
М. М. Коцюбинський: Листи до дружини. Упорядкував <i>М. Жук</i>	26
П. Мирний: Повія	44

III. Література, наука, суспільне життя.

В. Стебницький: Державний іспит	60
В. Міяковський: Культурні здобутки	66
П. Филіпович: Молода українська поезія	76

V. Бібліографія.

Дмитро Загугл: „На грані“. — Г. Юрисич: „Мара“. — О. Слісаренко: „На березі Кастальському...“. — Валеріян Тарнорадський: „Боянові струни“ Поезії. — „Червоний вінок“. Збірник творів новітніх українських письменників. *Б. Якубовський*. — „Музагет“ Місяшник літератури і мистецтва. *М. Зеров*. — *М. Г. Рафес*: Наканунъ паденія гетманщини. (Ізъ переживаній 1918 года). *Ол. С—кий*. — „Наше минуле“. Журнал історії літератури і культури. *М. Марковський*. 84

ВІД РЕДАКЦІЇ.

Ся книжка „Літ.-Наук. Вістника“ складала ся й друкувалась в надзвичайно скрутних умовах, під час майже загальної руїни нашого культурного життя. Через такі обставини, коли Редакція не мала жадної змоги добути навіть необхідну кількість паперу, LXXIV том „Л. Н. Вістника“ — за квітень, травень і червень — доводить ся випустити одною книгою і з великим запізненням.

Приймаєть ся передплата
на науковий журнал українознавства

„УКРАЇНА“

орган українського Наукового Товариства у Києві, що виходитиме окремими книжками в 8—10 аркушів, при участі визначніших українських учених, під загальним проводом голови Т-ва проф. М. ГРУШЕВСЬКОГО.

Редакція й контора: *Київ, Вел. Підвальна № 36, кв. 8, Бюро Укр. Наук. Т-ва.*

„КНИГАРЬ“.

Літопис українського письменства, присвячений справам українських видавництв.

Ціна часопису в 1919 році з пересилкою 51 карб., на три місяці — 15 карб. Перші 16 кн. «Книгаря» досилають ся новим передплатникам за додаткову платню 30 карб.

Передплата приймаєть ся по адресі: *Київ, Володимирська № 42, „Час“, редакція «Книгаря».*

Двоктижневий часопис сільсько-господарської кооперації „СІЛЬСЬКИЙ ГОСПОДАРЬ“.

Видання Центрального Українського Сільсько-Господарського Кооперативного Союзу.

ПЕРЕДПЛАТА на „СІЛЬСЬКИЙ ГОСПОДАРЬ“ — на рік — 48 крб., на півріччя — 24 крб., окреме число — 5 крб. Передплатникам за додаткову платню (в половинній ціні) будуть надіслані на протязі року „СПРАВОЧНИК по СІЛЬСЬКО-ГОСПОДАРСЬКІЙ КООПЕРАЦІЇ“, 1 книжка по сільсько-господарській кооперації та 1 книжка по сільському господарству.

Адреса: редакції й контори: *Київ, Профізна 19, пом. „ЦЕНТРАЛУ“.*

Приймаєть ся передплата на Кооперативний кредит („КОМАШНЯ“) на 1919 рік.

Єдиний щотижневик по кредитовій кооперації.

Передплата на рік — 25 крб., 1/2 р. — 13 крб., 1/4 р. — 7 крб.

Адреса редакції й контори: *Київ, Інститутська 3, Київський „Союзбанк“ — Кооперативний Кредит.*

Приймаєть ся передплата на 1919—1920 шкільний рік
НА ЗАГАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНИЙ ЖУРНАЛ

ВІЛЬНА УКРАЇНСЬКА ШКОЛА.

Рік видання третій.

Журнал видає Всеукраїнська Учительська Спілка. Редагує Комітет.

Відповідальний редактор О. ДОРОШКЕВИЧ.

Адреса: *Київ, Тринітська 4, тел. 31—77.*

Ж 21214

Приймаєть ся передплата
на рік 1919-й
на українській місячник літератури, науки й громадського
життя :

Літературно-Науковий Вістник.

Журнал містить белетристику оригінальну і перекладну, а то: поезію, повісти, оповідання, драми та мемуари; статті з укр. історії, літератури, суспільної економіки й інших областей знання; огляди літератури, науки і суспільно-політичного життя; в кінці критику та бібліографію.

В журналі в 1918—19 р. брали участь: В. Алешко, Хр. Алчевський, Гр. Борисович, Хома Брут, В. Винниченко, М. Вороний, Г. Грисяченко, Г. Григоренко, М. Грушевський, Ол. Грушевський, М. Доленко, Д. Донцов, В. Дорошенко, Д. Загул, М. Зеров, М. Жук, О. Журлива, Ш. Жученко; М. Івченко, О. Катренко, М. Козоріс, Л. Красновський, Б. Лазаревський, В. Лашенко, Ор. Левицький, Я. Мамонтів, Д. Маркович, В. Місяковський, П. Мирний, М. Могіляньський, О. Олесь, Е. Перфецький, Д. Пісочинець, К. Поліщук, А. Постоловський, М. Рильський, Н. Романович-Ткаченко, М. Рудницький, С. Русова, Я. Савченко, Ю. Самброс, В. Самійленко, Іл. Свенціцький, О. Слісаренко, П. Стебницький, Ів. Стещенко, М. Сумцов, П. Тенянка, М. Терещенко, П. Тичина, М. Тишкевич, Ю. Тищенко, Гр. Чупринка, Г. Шумливий та ин.

В перших книжках Л.-Н. Вістника за 1919 р. надруковано роман П. Мирного: «Повія» (третя частина) і листи Коцюбинського.

Редакція й контора: *Київ, В. Підвальна, № 36, пом. 3. Телєф. 60—27.*

Редакція відчинена від 10 — 12 год., Контора від 9 — 3 год. дня.

З огляду на дорожнечу паперу «Літ.-Наук. Вістник» друкуєть ся в обмеженій кількості примірників; тому просимо спішити ся з передплатою.

Комплекти місячника продають ся за 1908 р. по 60 грив.; за 1909 р. по 40 грив., за 1917 — по 30 грив., а за 1918 — по 70 грив.

ЦІНА СЕЇ КНИЖКИ 50 гривень.

Умови передплати на 1919 р.: треба надсилати 20 грив.

Редактор-видавець: М. Івченко.

ІНСТИТУТ

282398